

55983

1763

1982/4

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

Borsod vármegye legrégebbi pecsétnyomója

1982/4

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

TARTALOM

KRÓNIKA

Dr. Barsi Ernő: Gondolatok a Kodály-évforduló alkalmából 3

Honismereti munka a történelemtanításban (*Nagy Ferenc*) 7

Húszéves az Istvánffy Gyula gyűjtőpályázat (*Dr. Viga Gyula*) 8

Történelmi-honismereti szeminárium Pozsonyban 12

A Budapesti Üzemtörténeti Szakcsoport munkájáról (*Molnár Imre*) 12

Bemutakozik a gyöngyösi honismereti szakkör (*K. S.*) 13

Történelmi emlékek a Pécs melletti Jakab-hegyen (*Dr. Tóth István*) 14

Fejfa a vajai temetőben (*Rakó József*) 16

Száz éve született Lukács Károly (*Dr. Szilágyi Miklós*) 17

Látogató a szécsényi múzeumban (*Zika Klára*) 19

A székesfehérvári Palotaváros régi utcái (*Lukács László*) 21

Borsod vármegye legrégebb pecsétnyomója (*Seresné dr. Szegőfi Anna*) 24

Adalékok Szőlős (Vértesszőlős) történetéhez (*Lánczos Zoltán*) 27

Török Flóris, a pesterzsébeti iskolaalapító (*Bogyorka Emil*) 29

Személen tengődő táltosaink (*Lukács Gábor*) 34

A csarodai templom a művelődéstörténet tükrében (*Vadász György*) 36

Jókai Mór nyomában a Felvidéken (*Dr. Szénássy Zoltán*) 42

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. (*Szabó T. Ádám*) 47

Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona (*Szabó Zsolt*) 48

Dr. Zákonyi Ferenc: A szántódi rév története (*Dr. Dömötör Sándor*) 48

Rásonyi László: Hidak a Dunán (*Dr. Kelemen András*) 49

Péntek János: A kalotaszegi népi himzés és szókincs (*Balogh Lajos*) 50

Sebestyén Ádám: Bukovinai székely népmesék I–II. (*Kóka Rozália*) 51

Bartha Elek: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban (*Tüs-*

kés Gábor) 52

Veszekáné Gémes Eszter: Történetek Rúza Sándorról (*Dr. Kovács*

Ágnes) 53

Népismereti dolgozatok 1980 (*Dr. Kovács Ágnes*) 54

Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások (*Szenti Tibor*) 54

Dr. Ujváry Zoltán: Népszokás és népköltészet (*Dr. Szamosújvári Sán-*

dor) 55

A mohácsi malomgátban reng a nád (*Krisztián Béla*) 56

A Párizsi Magyar Jótékony Egylet története 1843–1852 (*Nagy*

Csaba) 57

Az amerikai függetlenségi ünnepek magyar vonatkozásai (*Dr.*

Zachar József) 59

Az irodalmi topográfia eredményeiről és terveiről (*Dr. Bodolay Géza*) 60

KILÁTÓ

FÓRUM

Az irodalmi topográfiához (a mellékleten)
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (a mellékleten)
Az első borítón: Szömörceát arató, cserzőkődben álló tobaklegény a
székesfehérvári tobaklegénycéh kancsóján (Gelencsér Ferenc felvétele)
A díszítések Kresz Mária Népi szücsmunka c. könyvéből valók

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balogh Lajos, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tud. munkatársa, Bp. – Barsi Ernő dr., a Tanítóképző Intézet tanára, Győr – Bodalay Géza dr., a Petőfi Irodalmi Múzeum tud. főmunkatársa, Bp. – Bogyirka Emil, a Pesterzsébeti Múzeum igazgatója, Bp. – Dömötör Sándor dr., a Népművelési Intézet nyug. főelőadója, Bp. – Kelemen András dr. osztályvezető főorvos, Székesfehérvár – Kisfaludy Sándor újságíró, Bp. – Kovács Ágnes dr., az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának nyug. tud. munkatársa, Bp. – Kóka Rozália mesemondó, Erd – Krisztián Béla, az SÖI. sz. Szakmunkásképző Intézet tanára, Komló – Lánosz Zoltán nyug. tanár, Bp. – Lukács László, az István Király Múzeum muzeológusa, Székesfehérvár – Lükő Gábor nyug. múzeumigazgató, Bp. – Molnár Imre iskolaigazgató, Bp. – Nagy Csaba az OSZK könyvtárosa, Bp. – Nagy Ferenc szakfelügyelő, Ibrány – Rakó József, az Őrszevető főszerkesztője, Bp. – Seresné dr. Szegőfi Anna, a Borsod megyei Levéltár tud. főmunkatársa, Miskolc – Szabó T. Ádám, az ELTE tud. munkatársa, Bp. – Szabó Zsolt, a Kritérium Könyvkiadó munkatársa, Kolozsvár – Szamosújvári Sándor dr., a KLTE Gyakorló Általános Iskola vezető tanára, Debrecen – Szentí Tibor, az Állat-egészségügyi Főiskola szakoktatója, Hódmezővásárhely – Szénássy Zoltán dr. gimnáziumi tanár, Révkomárom – Szilágyi Miklós dr., a Néprajzi Múzeum osztályvezetője, Bp. – Tóth István dr. nyug. főiskolai docens, Pécs – Tuskés Gábor, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tud. segédmunkatársa, Bp. – Vadász György tanár, Debrecen – Viga Gyula dr., a Herman Ottó Múzeum osztályvezetője, Miskolc – Zachar József dr., a Hadtörténelmi Intézet tud. munkatársa, Bp. – Zika Klára újságíró, a Fórum szerkesztőségének munkatársa, Bp.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTESI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 9000 példányban 4 (B/5) ív terjedelemben 82 2057 Veszprémi Nyomda Vállalat, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta – Elfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

INDEX – 25387

Dr. Barsi Ernő:

Gondolatok a Kodály-évforduló alkalmából

Bartók mondotta még a Kodályt érő nagy támadások idején, hogy a Kodály-kérdés szerencsére nem itthon, hanem külföldön fog eldőlni. Azóta Bartók sejtése beigazolódott. A Kodály-kérdés végérvényesen eldőlt. Először a nagyvilágban, s ennek következtében itthon. Ellenkezés, a Kodályéval ellentétes szándék vagy közömbösség még mindig akad, de sok minden mutatja, hogy már érni kezd magvetésének gyümölcse. Egyik jele ennek a születése századik évfordulóját ünneplő eseménysorozat is. Arra azonban semmi szükség nincsen, hogy beszédek, nyilatkozatok sorát töltsük meg a nagy muzsikust és embert dicsérő jelzőkkel. Legfőképpen Kodály életművének nincs erre szüksége. Annál nagyobb szükségünk van nekünk arra, hogy megvizsgáljuk: hányadán is állunk azokkal a feladatokkal, amelyek megoldását a kodályi hagyatéka a mi kötelességünké tette.

Kodály nemcsak zenei alkotásaiban, hanem írásaiban is pontosan, félreérthetetlenül útmutatást adott azokban a kérdésekben, amelyekkel napi munkánk során állandóan találkozunk. Ezért nem tudtuk még ezeket a kérdéseket megnyugtató módon megoldani? Nemcsak a feladatok nagysága, nehézsége miatt, hanem elsősorban azért, mert nem figyelünk eléggé Kodály tanítására, lényegre tapintó megállapításaira. Ő még ezt az oda nem figyelést is világosan látta. A magyar népzene című könyvének harmadik kiadása elé írott előszavában ez áll: „A két első kiadás tízezer példánya teljesen elfogyott, s új kiadás vált szükségessé. A nagy tájékozatlanság, mellyel e tárgyban lépten-nyomon találkozunk az életben, sőt újságcikkekben, azt a gyanút kelti, hogy a példányok olvasatlanul hűsölnek a könyvtárakban.” A centenáriumi alkalmából minden zajos ünnepelésnél nagyobb haszna volna annak, ha mindazok, akik zenei életünk, nevelésünk területén dolgoznak, újra meg újra elővennék Kodály írásait. Ahogy e feladatot elsősorban magamra vonatkoztatva újból mindennapi olvasmányá tettem Kodály írásait, szinte megdöbbentem azon, hogy már pályája kezdetén milyen világosan látta tennivalóinkat.

A Bartókkal közösen kiadott Magyar népdalok előszavában, népdalgyűjtő munkájuk első, úttörő jelentőségű kiadványában már 1906-ben így írt: „Eltart még sokáig, míg a magyar népdalok elfoglalják az őt megillető helyet házi és nyilvános zeneéletünkben.” Első feladat tehát először a házi, majd ezt követően a nyilvános zeneéletben meggyökereztetni a magyar népdalt. E sorok megjelenése óta, igaz, sok minden történt. Ennek legkésebb bizonyítéka talán éppen az, hogy a fenti gyűjtemény húsz magyar népdala, melyet akkor idegennek érzett, és valósággal ellenségesen fogadott a „művelt magyar társadalom”, nyugodtan elmondhatjuk: közkinccs. Még véletlenül sem akad ma olyan ember az országban, aki az Elindultam szép hazámból hallatára azt állítaná, hogy ez és a társai idegen dalok. S az utóbbi időkben a magyar népdal életre keltésében, széles körökben való meggyökereztetésében olyan esemény végzett egész társadalmunkat megmozgató munkát, mint a televízió Röpülj páva népdalversenye, melynek nyomában kibontakozott a népdalkörök munkássága és a táncházmozgalom. A népdal életben tartásának új formája született meg, amely nemcsak a falusi, hanem a városi emberek számára is megvalósítható közösségi alkalmat teremt a dalolásra, s a daloláson keresztül közösséggé kovácsoló, összetartó erőt is adhat egész társadalmunknak. De az évek múlásával nemcsak a mozgalomban elért eredmények sokasodnak, hanem mellettük a nehézségek, gondok is nőnek. Az a nemzedék, amelyik az első televíziós népdalversenyt követően lelkes elindítója volt a mozgalomnak, lassan kiöregszik. Sokan már el is távoztak közülük. Akik még megvannak, azoknak sem cseng már olyan fényesen a hangjuk, mint azelőtt, kivált egy nagy terem színpadán. Gyerekeket még csak lehet toborozni a népdalkörökbe, de a *fehérít fiatalok* a legtöbb helyen szinte teljesen hiányzik az együttesekből. S ha a minősítések alkalmán, a meghalványodott hangzás miatt rosszabb fokozatot kap az együttes, mint amit már előzőleg elért, oda a lelkesedés. Ezt még csak tetézi az a körülmény, hogy takarékosági szempontok miatt egyre kevesebb pénz jut utaztatásra, szerepeltetésre. E nehézségek láttán még jobban kell éreznünk Kodály idézett sorainak súlyát.

Vajon nem az-e a legnagyobb hibája napjaink népdal- és népmuzsika-mozgalmának, hogy kimarad belőle az első lépcső, és teljesen a nyilvános produkció felé toldódik? Amíg megvolt a nép ösztönös zeneélete, közösségi alkalmainak, emberi érzéseinek belső szüksége természetesen váltotta ki a népdalok

énekését, maguktól megteremték a kiváló népi énekesek. S ennek a többnyire közösségben történő dalolásnak olyan légköre volt, amely a legnagyobb örömet jelentette a benne résztvevőknek. Most pedig produkciós céllal, a népdal életétől idegen közegben: színpadon, képernyőn, ítélféző zsűri előtt kell igyekezniük a népdalénekléssel, zenei teljesítményt nyújtani olyan emberekkel, akiknek a a pódiuménekléshez nincs meg a kellő iskolázottságuk. Még az ilyesféle produkció is azoknál sikerül a legjobban, akik mögött ösztönös, élő népzenei háttér áll. De ahol ez már hiányzik, ott sok-sok gyakorúlással kell pótolni. Ennek azután az a legnagyobb veszélye, hogy a népdaléneklés egyre gépiesebbé, élettelenebbé válik. *A produkciós igyekezetben elvesz a népdaléneklés öröme, fesztelensége, boldogságot adó, szívet melegenítő légköre.* Nagyon fontos volna, hogy népdalkörök ne csak színpadra szánt népdalsokrokat énekeljenek, gyakoroljanak próbáikon, hanem minél többet énekeljenek csak úgy, a maguk gyönyörűségére. Feltétlenül keresnünk kell új formákat is a népdalkörök és közönségük találkozására. Nem feltétlenül csak a nagyszabású, dalosünepszerű alkalmakon kamatozhatik igazán egy népdalkör daltudása, éneklése. Tapasztalatból mondhatom, hogy akkor, amikor egy kisebb helyiségben, pl. klubban vagy könyvtárteremben szinte körénk telepszik a „közönség”, s ott nemcsak dalsokrokat mutatunk be, hanem szólnuk népi kultúránk egy-egy területéről, vetített képekkel is felidézük azt a hallgatók előtt, s így hangzanak el a hozzá kapcsolódó népdalok, az ilyen alkalmaknak nemcsak a hallgatóságra van nagyobb hatásuk, ilyenkor a népdalkör tagjai is felszabadultabban, lelkesebben énekelnek. S azoknak a népdalköri összejöveteleknek a hangulatát sem lehet elfelejteni, mikor éppen semmiféle szereplésre sem kellett készülni, hanem elővettük egyik kedvelt népdalgyűjteményünket, és sorra énekeltük belőle a szebbnél szebb dalokat. Mi volna akkor, ha szakembereink is ilyen alkalmakkor keresnék meg a népdalköröket és alkotnának véleményt éneklésükről, nemcsak a minősítő hangversenyek feszélyezett légkörében?

Hogy milyen fontos a magunk örömeire való közös éneklés, arra a gyermekjátékok felelevenítésével kapcsolatban is figyelmeztet Kodály. „A népi játék bemutatók (bármilyen örvendetes haladás jelei is), egy más megjegyzésre adnak alkalmat. Az apróságok láthatóan a legjobban akkor örültek, mikor játzó kedvük szabadon örvényesült, mikor nem törődtek vele, nézik-e őket, vagy sem. Helyesebb volna efféleket nem poros színpadon, hanem szabad téren, portmentes gyepen tartani, hogy ne a közönségnek játsszanak, hanem maguknak.” Majd így folytatja: „A gyermekdaloknak még szobában is a szabad mező üldözőját kellene kelteni.”

Meg lehetne sokszorozni gyermekjátékdalaink nevelő hatását, ha Kodály szavára hallgatva többször vinnénk ki éneklő gyermekeinket a szabadba. Pedig – különösen a gyermekdalok iskolai felhasználása közben – gyakran még maga a játék, a mozgás is hiányzik belőlük. Beültetjük gyermekeinket a padokba, és csak énekeltetjük a gyermekdalokat. Sok helyen csak elvélve kerül alkalom arra, hogy ezeket játékos mozgással összekapcsolva énekeljék, miközben egész testükben egész jelenlétük, megjelöntenék, életré keltenék a bennük rejlő tartalmat. Így volna teljes nevelő hatásuk, ami nemcsak zenei anyanyelvünk, hanem az erre épült zenei kultúránk megalapozása szempontjából is döntő jelentőségű volna.

Iskolai énektanításunk Kodály Zoltán munkássága nyomán példa lett a világban. Messzi földről jönnek egyre nagyobb számban a zenepedagógusok iskolai énektanításunkat tanulmányozni. Vannak is ezen a vonalon kiváló eredményeket felmutató iskoláink, lelkes pedagógusaink. De mindez még *nem elég általános*. Sok helyen súlyos gondjaink vannak énektanításunkkal. Nincs elég zeneileg is megfelelő képzettségű tanítónk, akik vannak, azok sem mindig a nekik megfelelő területen dolgozhatnak. Szintén semmivé zsugorodott középiskolás ifjúságunk zenei nevelése. Az ötnapos munkahét bevezetésével kétségessé vált iskolai énekkaraink működése, sőt léte. Olyan fontos területen pedig, mint szakmunkásképző iskoláinkban, nemcsak hogy zenei nevelés nincs, de még alkalom se a közös éneklésre. Holnapunk munkásait így teljesen kizárjuk a zenei művelődésből. Csak álom marad Kodály nagy terve, s a szájunkon legfeljebb üres frázissá kopik, hogy: „a zene mindenké” legyen.

Legjobb a helyzet az óvodában, azután pedig az általános iskolában. De észre kell vennünk, hogy a kitűnő iskolai tantervek, s a ráfordított energia ellenére sem éri el a kívánt hatását iskolai énektanításunk. Tananyag lett ugyan a népdalból, de tanításuk közben sokszor teljesen elveszik „a mező illúziója”. Egyre messzebb kerülünk az éneklés örömétől. Hát még zenei szakképzésünkben mennyire eltávolodunk tőle. Itt is a népdal csupán kötelező anyaggá, s hozzá kapcsolódó zeneelméleti ismeretek halmazává válik. Népdal hallatán különböző elemzési szempontok, képletek jelennek meg csupán zené tanulóink tudatában, és teljesen rejtve maradnak a dalokban rejlő szépségek, meg a nép bennük tükröződő élete. Az az egységes népi kultúra, mely népdalgűjttés közben Kodályékat is bálmulatba ejtette. Kodály egyik legközvetlenebbi fegyvertársa, Adám Jenő is éppen ezt hiányolta a televízióban elhangzott utolsó nyilatkozatában. Jobban, szervezettebben kellene törekednünk arra, hogy széles körben ismertté legyen a népdal, mint a hajdani népeletről és népi műveltségről sokat eláruló, kiemelkedő esztétikai értékeket hordozó népköltészeti alkotás. Szükségünk volna a népdalok szépségeit feltáró elemzésekre, zenei és szövegbeli problémáikat megvilágító közlésekre, s arra, hogy tanuló ifjúságunk, népdalkörök ilyen irányú ismereteit is mennél jobban elmélyítsük. Vigyük haza is a népdalt az iskolából, meg a dalkörök próbáiról. Ne csak a hivatalosan előírt órákat, meg a színpadokat töltsük meg velük, hanem mindennapi életünket is. Aki örömeiben, bánatában öntudatlanul dőldögéltatásai közben is él a népdallal, s a házi éneklések légköréből jut majd el zenei művelődésünk szervezett alkalmain keresztül oda, hogy pódiumra kerüljön, az tudja majd igazán tolmácsolni népdalainkat. Köteteket töltene meg annak vizsgálata, hogy nagy muzsikuszaink életében mit jelen-

tett a szülői házban meglévő éneklés, házi muzsikálás. Kodály, Bartók, Liszt zenei pályája is a családi muzsikálások létköréből indult el. De Bach, Mozart, sőt a népi környezetből induló Haydn életére nézve is meghatározó jelentőségű volt azoknak a házi muzsikálásoknak ösztönző hatása, melyek máig gyermekkorban körülvették őket.

A Magyar népdalok előszavának idézett mondatában az is benne van, hogy Kodályék álmában már az induláskor ott szerepelt nemcsak az éneklő, hanem a muzsikáló, méghozzá a házi muzsikálással is élő Magyarország. A muzsikáló Magyarország megvalósítása felé is igen nagy lépéseket tettünk meg a felszabadulás óta. Még soha nem tanultak olyan sokan zenét ebben az országban, mint napjainkban. Zeneiskolákban, zenei tagozatú általános iskoláinkban, zeneoktatói munkaközösségekben több tízezeren tanulnak ma muzsikálni. De mi lesz ezeknek a zenét tanuló fiataloknak a sorsa? Zenei pályára csak egy kis részük kerül. Nem is kerülhetnek sokan, mert kis ország vagyunk. Még így is de sok muzsikust neveltünk drága pénzen a nagyvilág számára. A zeneiskolások többsége pár évi tanulás után ugyanis rendszerint abbahagyja a zenét. És igen sokan így járnak még azok is, akik elvégzik a zeneiskolai osztályokat. Sokan közülük nem is akarnak többet muzsikálni. Mert hiába a megszerzett tudás, kiderül, hogy tulajdonképpen nem szeretnek hangszereken játszani. Tanítóképzős munkám során nem egy zeneiskolát végzett tanítványom akadt, aki jóformán letagadta zeneiskolai múltját, s alig lehetett rávenni, hogy újra muzsikáljon. Pedig képzése államunknak, meg a szülőknak is komoly költésbe került, és ő maga is tetemes időt forított rá. Micsoda pazarlás! Mi ennek az oka? A legnagyobb hiba itt is a *produkciós szemlélet kizárólagosságában* rejlik. A zeneiskolák kötött munkatervvel dolgoznak, amit meghatározott idő alatt, minél jobban el kell végezteni. Előtérbe lép tehát a jó mechanizmus kialakítására való egyoldalú törekvés, a vizsgára való előkészítés bizonyos fokig kirakatmunkája, a versenyek. Vagyis: minél jobban kell produkálni. Ezért nincs idő arra, hogy egy-egy szép darabnál megálljunk, és szó essék annak szépségeiről. Nem jut idő együttes muzsikálásra. Hiába vannak duók, triók, négykezesek a hangszeriskolákban, ezeket a tanárok csak a legtrikább esetben játsszák együtt növendékeikkel. Órán csak a növendék szólamának rendbetevésére jut idő, muzsikálásra alig. Vagy ha egy növendék egyénisége lassabb haladást kívánna, még több hasonló nehézségű anyag megtanulását igényelné, nincs rá idő, mert elmarad az osztálytól. Mindenkit egyformán csak a produkció szemszögéből nevelünk, házi muzsikálásra, a zenével való mindennapi találkozásra, a zene szeretetére egyre kevesebbet. Az eredmény éppen ezért messze elmarad a ráfordított energiától.

Aztán itt van népi hangszereink ügye. Nem véletlen, hogy éppen napjainkban is egyre nő az érdeklődés irántuk. Ennek oka nemcsak abban rejlik, hogy az egyre jobban gépésded életünkben ezekben a hangszerekben is az elvesztett természetet, természetességet véli felfedezni az ember. Növekvő népszerűségükhöz nagyban hozzájárul aránylag könnyű kezelhetőségük. Még hegedűn, gordonkán, de még zongorán is évek megfeszített munkája szükséges ahhoz, hogy elfogadható hangzást tudjon valaki kihozni belőlük, azaz saját maga számára is esztétikai élményt, örömet jelentsen a hangszerjáték, addig ceterán, furulyán erre a szintre aránylag hamar el lehet jutni. Még az is, aki rájött a tanulás folyamán arra, hogy klasszikus hangszereken nem tud kellő eredményt elérni, népi hangszereken kaphat sikerélményt. Ha tömegeket akarunk nemcsak éneklő, de hangszereken is játszó, muzsikáló emberekké formálni, akkor ezt elsősorban a népi hangszerek segítségével érhetjük el. Kodály A magyar népzene című művében 1952. évi kiadásában is változatlanul meghagyta a harmincas években született megállapítását, miszerint: „Nem ismerjük eléggé a nép hangszereit s a velük való foglalatosságot.” Már e téren is történt előrelépés. Furulyázó gyermekek szóló és együttes muzsikálása egyre többet hallható. Nyomában van az első magyar citeraiskola. Népi hangszeregyüttesek kezében a dudu, a tekerő, a gardon is megszólal. De ezeknek a hangszereknek egyre szélesebb körben kell elterjedniük. Mennyire megszűnésük használatuk az iskolai énekórákat, a népdalkörök műsorait. Alapvető jelentőségük volna a táncművelés életben tartásában, amely egyben a hangszeres zenélés feltámasztásának, kiszélesítésének is egyik leghatékonyabb eszköze. Szükség volna arra, hogy jól felépített és hangolt, tisztán szóló népi hangszereink vásárolhatók legyenek, s mennél több szakmai irányítást nyújtsunk azoknak a lelkes embereknek, akik ezeket a hangszereket tanítják, vagy szívesen tanítanak. Budapesten már hivatalos zeneiskolába is bekerült a népi hangszerek oktatása. Segít benne a Népművelési Intézet is. Egyelőre az igény nagyobb, mint a kielégítéséhez rendelkezésre álló szervezet. Ezen a vonalon olyan példa is áll pedig előttünk, mint a Szovjetunió, ahol hivatásos művészeket is képeznek ki népi hangszerjátéka. Ezekre a hangszerekre, belőlük álló együttesekre pedig legnagyobb zeneszerzőik is komponálnak. Korunk magyar zeneszerzőjének nemcsak az a feladata, hogy valami eddig nem hallott, különlegesen újat találjon ki, hanem arra is törekednie kell, hogy *széles tömegekhez szőjön a zene nagyon is érthető nyelven*. Sebastian Bach, meg a zenetörténet annyi alakja – köztük mindenekelőtt Kodály – vajon nem a gyakorlati zeneszükséglet számára alkotott sok művet, olyat, amelyek végül is remekművek, időtálló alkotások lettek? Bizony, több új magyar zeneműre lenne szükségünk az öntevékeny együttesek, a szerényebb hangszertudással rendelkezők, meg a népi hangszereken játszóknak számára.

Népzene-tudományunk méltán vívott ki magának megbecsülést a világban. Első mérföldkövei, a messze jövőbe utat mutató alkotásai éppen Bartók és Kodály alapvető munkái. Nem árt ismételtelen elővenni munkáikat, mert mindig fedezünk fel bennük olyan gondolatokat, melyek ma is rendkívül időszerűek. Különösen Kodály Zoltán A magyar népzene című könyvének bevezetője ad számunkra olyan feladatokat, melyek megoldása napjaink, sőt holnapunk muzsikusainak kötelessége. Akkor emlékezünk méltóképp-

pen Kodály Zoltán születésének századik évfordulójára, ha ezeket a feladatokat igyekszünk megoldani. Többek között mennél több falumonográfiát, kiemelkedő népi énekesek népdalkincséről, egyéniségéről, zenei világáról szóló monográfiát kellene készítenünk. Ezek engednének igazán mély betekintést a népdal életébe. Még az összegyűjtött népdalanyag tekintélyes része sincs eléggé kiaknázva. Nem eléggé hozzáférhetőek a legértékesebb népdalok. Igen nagy szükségünk lenne olyan igényes kiadványokra, amilyen az Olsvai Imre szerkesztette 88 Tolna megyei népdal. Kodály még azok számára is ad feladatot, akik a népdalgyűjtéshez nem rendelkeznek elegendő zenei szakképzettséggel. Jól látta, hogy *a hívatásos szakemberek munkájához csatlakoznia kell az önkéntes gyűjtőmozgalomnak*. Még a pusztá szöveggyűjtés létjogosultságát sem vonta kétségbe, „sőt van itt elég megoldandó feladat az irodalomtudomány részére is” – írja. „Nem történt még kísérlet a népdalszövegek és régi irodalmunk kapcsolatainak rendszeres feltárására.” Sőt rengeteg megoldatlan feladatot tartogatnak maguk a népdalszövegek is a mai ember számára egyre kevésbé érthető jelképrendszerükkel, a régi népi életéről szóló sajátos ismeretanyagukkal.

S mennyire meg kellene szívlelnünk azt, amit Kodály Zoltán ugyancsak ebben a könyvében a népzene jelentőségéről vall. A népzene „túlő a tudományon. Egészséges nemzet életének annyira szerves része, hogy ott találjuk mindenütt: jelen van a művészetben, a közoktatásban, a társadalmi élet megnyilvánulásaiban. Mindig a nemzeti élet satnyulásának jele, ha a népzene valamely téren háttérbe szorul.”

Jól sáfárkodjunk hát népzenénk nagy kincsével. Tegyük meg mindent azért, hogy valóban „mindenütt ott találjuk”. Ne csak az emberek eszébe, de a szívébe is lopjuk be a magyar népdalt. Ápoljuk a hazánk területén élő nemzetiségek népzenei kincsét. És tiszteljük más népek népzenéjét. Akkor fog fejlődni, erősödni, nem pedig satnyulni nemzeti életünk. Sajnos, ilyen problémák meglétét jelzik az olyan viták is, melyek más területen folynak nemzeti életünk, öntudatunk satnyulásának megakadályozása céljából. Hogy csak egyet említsek, nemrégiben próbáltuk ezt a folyamatot ellensúlyozni pl. iskolai történelem-tanításunk területén. A nép zenéjével folytonosan élő, hagyományait igazán szerető, ápoló társadalomban tudnak csak megnyugtató módon megoldódni az ilyen, s ehhez hasonló kérdések. Égetően szükségünk van arra, hogy Kodály Zoltán írásait mennél többet forgassuk, tanításait megszívleljük.

Kalotaszegi bőrrátét, két stilizált kakas, XIX. század

Honismereti munka a történelemtanításban

Az a korszerűsítési folyamat, mely az új tanterv fokozatos bevezetésével indult meg történelemtanításunkban, a szaktanárok többségét nehéz próba elé állítja. Az új módszertani ajánlások, a szaktudományi kiigazítások, az új eszközök ismerete és használata napjainkban még olyan mindennapi terhet jelent, amely megnehezíti a rálátást a tanítás – tanulási folyamat egészére. Bár jól tudjuk, hogy milyen úton kell haladnunk a történettől a történelemig, a célt is világosan látjuk – a sokoldalúan fejlett szocialista ember-típus formálása –, de ma még naivság lenne azt kutatnunk, hogy a korszerűsítési folyamat mely pontjáig jutottunk el. Sokkal inkább azt kell vizsgálnunk, hogy az oktató-nevelő munkában melyek azok a lehetőségek, amelyek elősegíthetik az új tanterv kulcsszavainak – történet, történelem, tanulói tevékenység – hatékony megvalósítását. Ilyen lehetőségnek ígérkezik történelemtanításunkban a honismereti, helytörténeti munka szélesítése, hasznosítása.

Megyenkben a honismereti munka szervezeti kereteit a HNF Szabolcs-Szatmár megyei honismereti bizottságai teremtik meg. Az iskolákban, művelődési intézményekben működő szakkörök és gyűjtőcsoportok eddigi munkája igen figyelemre méltó. Tájházak, emléksobák, különböző tanulmányok jelzik, hogy Vörösmarty bölcs mondása megyénkben nyitott fülekre talált: „A múltat tiszteld a jelenben, s tartsd a jövőnek!”

A Megyei Levéltár és a Jósza András Múzeum az utóbbi években egyre nagyobb szerepet vállal a honismereti kutatások szakmai irányításában. A levéltár igazgatójának, dr. Gyarmathy Zsigmondnak munkái igen jó példaként szolgálnak a gyűjtők és kutatók számára.

Ugyanilyen ösztönző erőt, szakmai útmutatást jelentenek dr. Németh Péter fórumszereű beszélgetései, melyeknek a rádió ad nyilvánosságot. A jó példákat Lácza Magdolna Évfordulónaptárával lehetne folytatni és szerencsére a sor vége még nagyon messze van! Ez is bizonyítja azonban, hogy Szabolcs-Szatmár megye jogosan büszkélkedhet a múlt értékeinek megóvásával, mert már eddig is sokat tett annak érdekében!

Nagyon is természetes és időszerű lenne tehát, ha a lendületes gyűjtő- és kutatómunka, valamint annak eddigi eredménye az általános és a középiskolai történelemórákon élő erővel hatna! Ha beépülne a történelmi folyamatok nagyobb rendszerébe, ha az eddigieknél jobban megalapozná a hazaszeretetre való nevelést, ezzel is elősegítve a szocialista embertípus formálását!

A valóság azonban még nem ilyen biztató! Az adott lehetőségek hasznosítása és a jó példák követése még inkább kivétel, mint törvényszerű történelemtanításunkban. Ez az állítás akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a gyűjtők és kutatók 90–95%-a pedagógus, történelem szakos tanár. Talán a tanterv „misztikuma” vagy a gyakorlati megvalósítás kitaposatlan útja, esetleg a kutatási eredmények ismeretének hiánya gátolja azt, hogy a történelemórák hasznosító és további kutatásokra ösztönző ereje érezhető legyen!? Úgy véljük, hogy a maga módján mindhárom tényező hat.

Feloldásuk pedig időszerű, hiszen az új tanterv belátható időn belül a honismeret fakultatív tanítását tervezi és erre a 7., 8. osztályokban évi 64 órát szán! Szinte elkerülhetetlen tehát, hogy történelem szakos kollégáink ne foglalkozzanak a jelenleginél sokkal behatóbban lakóhelyük, kisebb-nagyobb tájegységük, megyéjük múltjával.

Az ideális persze az lenne, ha a honismeret tanításának gyakorlati megvalósításáig a történelem szakos nevelők kisebb-nagyobb munkaközössége a tartalmi munkát már elvégezné. A levéltár, a múzeumok és a kutató szenvedélyű kollégák segítségével, szakmai útmutatásával többé-kevésbé kész, további munkálásra alkalmas anyagot állítana össze a településekről, kisebb tájegységekről. Mindennek csupán keretel adna majd a honismeret fakultatív tanításának bevezetése.

Dr. Rózsay József, az első magyar gerontológus, a régi Terézváros orvosa

1. Rózsay (1848-ig Rosenfeld) József 170 esztendővel ezelőtt, 1815-ben született, a Sopron megyei Lakompak községben. Édesapja orvos volt. Rózsay József előbb Nagykanizsán tanult, majd Szombathelyen elvégezte a gimnáziumot. Édesapja példájára orvos akart lenni, egyetemi tanulmányait három éven keresztül Pesten, majd két éven át Bécsben folytatta, ott is avaták orvossá 1840-ben. Ezután külföldi tanulmányútra indult, Németország több egyetemét, híres kórodáit látogatta meg. Egy év múlva tért vissza, előbb a bécsi közpórház segédorvosa, majd 1843-ban jött haza Magyarországra, ahol hamarosan a budapesti Orvosegyesület tagja lett.

Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc idején Kossuth Lajos mellé állt, a dicső korszak sok orvosához hasonlóan az elsők között jelentkezett szolgálatra. Ekkor változtatta meg vezetéknévét Rózsayra. Az első magyar felelős minisztérium tábori kórházi főorvosnak nevezte ki, és a hivatalát a szabadságharc végéig töltötte be. Hadiérdemrenddel is kitüntették.

1850 januárjától Pest városa mint főorvost alkalmazta a dolog- és szegényházban, 1854-ben sikerült megalapítania az *Elisabethineumot*, az agg-gyámoldát, a mai *Korányi Frigyes és Sándor Kórház* elődjét, amely 1856-tól működött. 1860-ban a Rókus Kórház újonnan szervezett negyedik belgyógyászati osztályának élére nevezték ki. 1863-tól közreműködött a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései szervezésében. 1864. január 20-án a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, 1867-től Pest-Pilis-Solt vármegye tiszteletbeli főorvosa, 1868-ban pedig az Országos Közegészségügyi Tanács tagjává nevezték ki. 1880-ban, orvosi működése 40. és főorvosi állása betöltésének 30. évfordulója alkalmából ünnepelték, kitüntették, díszalbumokat adtak ki tiszteletére. Érdemes megemlíteni, hogy ösztöndíjat alapított tanulóknak és a magyar nyelv érdekében egyeletet hozott létre.

1885. május 20-án halt meg Balatonfüreden. Végrendeletében 28 ezer forintot hagyományozott különböző intézményekre, egyletekre. Rózsay József emlékét, nevét nem őrzi sem közterület, sem intézmény. Működését nem örökíti meg emléktábla. Pedig megérdemelné, Talán még nem késő!

2. Szakmai érdeklődése korán a gerontológia felé vezette. Az orvosok és a természetvizsgálók 1863. szeptember 19. és szeptember 26. közötti IX. vándorgyűlésén, Pesten tartott előadása (A véredényrendszer és légzőszervek aggkori változásai körboncztnai és élettani tekintetben) összefoglaló, szinte napjainkig is korszerűnek tekinthető. Megfogalmazta, hogy „az aggok betegségénél épp úgy szükséges, mint a gyermekeknél, hogy különösen foglalkozunk velök, ha a gyógyításban szükséges biztonsgot el akarjuk érni”.

Rózsay József két, azóta is változatlanul fontos kérdésre irányította a figyelmet: a gerontológia oktatására, valamint az időseket ellátó gyógyintézetek létesítésének szükségességére. Akadémiai székfoglaló értekezése is az idős nemzedékhez kötötte.

(Észleletek az aggok élettani és kórtani változásai köréből s a pestvárosi agg-gyámodának [Elisabethineum] keletkezésétől, 34 évről [1830-tól 1863-ig] szóló statisztikája).

3. A munkaképtelen, elagott emberek számára Rózsay József saját hajlékot akart teremteni. Fáradozása eredményeképpen 1854-ben sikerült a terv elfogadtatása. Az intézet 1856-ban nyílt meg, Elisabethineum néven. Rózsay helyesen vette észre, hogy ápolás, orvosi ellátás is kell, ezért kórházi osztályt szervezett. Az intézmény folyamatosan fejlődött, működéséről, szakmai tapasztalatokról és szervezési kérdésekről beszámoló jelentek meg.

Az Elisabethineumban idős, elgyengült, munkaképtelen, pest-budai illetőségű „egyének vétetnek fel mindkét nemből, s éltök fogytáig a legszükségesebbel ellátatnak”. Kiderült, hogy „a még munkaképes ápoltak unalomúzból lószór tépéssel, tollfosztással, kötéssel, többek kőműves és kerti munkával foglalkoztak”.

„A beteg áponcz kellő kezelés élelmezés, és gondozásban részesült és mint a betegség állapotára kívánatosá tette, vagy felvétetett az intézet kórszobájába, vagy pedig, ha baja könnyebb volt, járólag kezeltetett.” A kórszobák kellően fel voltak szerelve és mindazon szükségletekkel ellátva, melyeket a beteg célszerű kezelése igényelt. Volt egy kisebb házi gyógyszerár, ahol rögtöni segélynyújtást igénylő esetekre szükséges gyógyszerek rendelkezésekre álltak.

4. Dr. Rózsay József 1860-tól vezette a Rókus Kórház negyedik belgyógyászati osztályát. Ez ideiglenesen működött, a Rókus Kórház-beli tevékenysége lényegében járványügyi jellegű volt. Önfeláldozóan vett részt a korabeli járványok elleni küzdelemben: összesen 5 kolera-, 7 hastífusz- és 3 himlőjárvány során vállalt orvosi és szervezői munkát. Jelentést tett az állatorvostani szakosztályban „a himlőoltásra vonatkozólag beérkezett nyilatkozatokról”, állást foglalva az oltás mellett. Az 1873. évi kolerajárvány alkalmával belügyminiszteri biztosként működött, a Közegészségi Tanács referense lett.

Dr. Vértes László

Leveldi Kozma Ferenc¹

A szilvásváradai fogathajtó-világ bajnokság impozáns eredményei felújították és felfrissítették azt a régi és mindig jóleső véleményt, amely a magyarokat a lószertető és a jó lovakat tenyésztő nemzetek között emlegette. Időszerű és illő tehát, hogy emlékezve lótenyésztésünk nagyjaira — akiknek soraiban olyan neveket találunk, mint Csekonics József, gróf Széchenyi István, báró Wesselényi Miklós, Blaskovich Ernő, gróf D'Orsay Olivér, Pettkő-Szandtner Tibor — megismerjük Leveldi Kozma Ferenc életét és munkásságát is. A napjainkban sokat emlegetett kiváló vezető, a „manager” mintaszerű típusa volt, aki már pár évi állami szolgálat után szokatlan elismerésben részesült. Simonyi Lajos földművelésügyi miniszter szakmai kérdésekben nem fogadta

¹Ezt az írást a Mezőhegyesi Állami Gazdaság elődjének, az Állami Ménesbirtok alapításának 200. évfordulója alkalmából közöljük. (Szerk.)

Az Istvánffy Gyula-emlékplakett két oldala (Valent Ede reprodukciói)

Az 1950-es évek elején kezdte meg két olyan etnográfus a megyei gyűjtőmunka szervezését, akiknek a Borsod megyei gyűjtőmozgalom a legtöbbet köszönhet, s nem egy dologban országosan is példamutató tevékenységet folytattak e területen. E két kutató *Lajos Árpád* és *Bodgál Ferenc* volt. Ők szervezték meg az önkéntes gyűjtők megyei hálózatát, ez irányú tevékenységüket aligha lehet túlbecsülni. Az 1950-es évek végére 100–120 fős öntevékeny gyűjtőgárda sorakozott fel a gyűjtőmunka támogatására, elvégzésre.

Nagy lendületet adott az ügynek, hogy 1958-ban a megyei tanács támogatásával 25 fős helytörténeti munkaközösséget hoztak létre a népi kultúra kutatására. Ennek tagjai pedagógusok, papok, munkások, diákok voltak. Célkitűzésük: „Gyűjteni kell a népi kultúra egészét, parasztságunk tárgyi és szellemi hagyományait. Kutatásunkat ki kell terjeszteni az ipari munkásságra és a város lakosságára is.” A munkaközösség tevékenységének eredményeként már az első esztendőben mintegy 3 ezer lapnyi kézirat került a miskolci múzeum adattárába. A már említettekén kívül külön ki kell emelnünk ebben az időszakban *Mádai Gyula*, *Béres János*, *Deme Dezső*, *Pataki Sándor*, *Domin Károly* és *Mizser Lajos* tevékenységét.

Ekkor lendült fel erőteljesebben a szakköri élet is. A gyűjtőmunka ettől kezdve rendszeres szakmai és anyagi támogatást élvezett, 1959-ben sikerült megnyerni a Művelődési Tanács és a HNF támogatását is.

A helytörténeti kutatásban mutatkozó számottevő eredmények mellett 1960-tól inkább a néprajzi munka vett nagyobb lendületet. A Pedagógus Szakszervezet és a megyei tanács támogatásával a múzeum szakmai összejöveteleket rendezett, ahol előadások hangzottak el a gyűjtőmunka módszeréről, s a gyűjtők kezébe sokszorosított útmutatókat adtak.

Az 1960-as évek elején a honismereti kutatás Borsod megyében egyre inkább mozgalommá vált, s egyre több eredmény is mutatkozott. Jól működtek szakkörök az általános iskolákban (Karcsa, Borsodnádasd), középiskolákban (miskolci Földes gimnázium, Mezőkövesd, Sátoraljaújhely).

1962-ben hirdetett a miskolci Herman Ottó Múzeum először megyei pályázatot – az országos gyűjtőpályázat részeként –, s már 1963-ban, a második esztendőben 74 pályamunkáról adhatott a bíráló bizottság számot. A borsodi pályázók kezdettől fogva igen eredményesen szerepeltek az országos gyűjtőpályázatokon. Évente volt díjnyertes borsodi pályázó, több kiemelt díjat is magukénak tudhatnak. A már felsoroltakon kívül különösen *Szabó Lajos*, *Szűcs István*, *Dobosy László*, *Faggyas István* és *Viktor Gyula* szerepeltek eredményesen, de mellettük évről évre eredményesen pályáztak az ifiúági gyűjtők is.

Természetesen felvetődik a kérdés most, 20 év után, hogy mi a szerepe, jelentősége az Istvánffy-pályázatnak, mit tud felmutatni? Meg sem kíséreltem, hogy erre a kérdésre teljes egészében választ adjak, de két vonatkozásban szólnom kell róla. Nézzük először a konkrétan megfogható eredményeket.

20 év alatt a pályázat révén kb. 60 000 lapnyi anyaggal gyarapodott a miskolci múzeum adattára, illetve a Néprajzi Múzeum és a Munkásmozgalmi Múzeum adattára. Bár ez az anyag változó színvonalú, egészében mégis felbecsülhetetlen értékű. E gazdag anyagnak egy – egyenlőre kisebb – része ma már

nyomtatásban is olvasható, hozzáférhető. Elegendő itt *Koós Imre* summáskönyvére gondolni,⁸ *Szabó Lajos* mondatkötetére az Uj Magyar Népköltési Gyűjteményben,⁹ melynek anyaga évről évre megjelent a pályázaton is, hasonlóan *Nagy Géza* mesegyűjteményére, amely talán közelesem napvilágot lát.

1966-ban *Bodgál Ferenc*, 1976-ban *Dobrossy István*, 1981-ben *Viga Gyula* szerkesztett egybe kötetnyi válogatást a legjobb pályamunkákból.¹⁰ Lényegében készen áll egy hasonló, üzemtörténeti kötet is, melynek *Veres László* a szerkesztője, s feltehetően 1982-ben kerül majd az olvasók kezébe. Nehéz lenne össze-számolni azokat a kisebb terjedelmű publikációkat, amelyek a legkülönbözőbb kiadványokban megjelentek, amelyek azonban a pályamunkákban gyökerestek, azokból nőttek ki. A megyében nagy lendülettel folyó földrajzinév-gyűjtés eredményei gyakran pályamunkaként is megjelentek.

Vitathatatlan tudományos eredményei vannak tehát a pályázat elmúlt két évtizedének. A legjobb borsodi gyűjtők többször szerepeltek az országos gyűjtőtálalkozásokon, közülük többen kapták meg a Sebestyén Gyula-emlékérmét.

Ha most körültekintünk a konkrét, megfogható eredményeken, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy a pályázatnak rendkívül nagy hatása volt a megye honismereti mozgalomára. Az Istvánffy-pályázat a borsodi honismereti mozgalom leggyakorlatibb, legkonkrétabb programot adó, s igen eredményesen munkáló területe volt az elmúlt két évtizedben, s nagy szerepet játszott az egész honismereti mozgalom formálásban is. Éppen ezért úgy vélem, hogy még ma sem lehetünk teljesen elégedettek azzal a támogatással, amelyet ez az ügy kap.

Ha fel akaránk vázolni a gyűjtőpályázat által 20 év alatt – mennyiségi és minőségi értelemben – befutott ívet, akkor nem állíthatom, hogy meredeken felfelé ívelő pályát rajzolhatunk, s azt sem, hogy ez a görbe jelenleg a legmagasabb értéknél tetőz. Ennek kapcsán szólni kell a jelenről, s a továbblépés lehetőségeiről is.

A pályamunkák színvonala állandóan erőteljes kettősséget mutat. Vannak „profik”, akik évről évre színvonalas munkákat készítenek, amelyek gyakran közlésre is érettek. A másik rész meg sem közelíti ezt a szintet, s a dolgozatok egy része szinte el sem éri az önálló pályamunka szintjét. Meggondolandó persze, hogy lehet-e évről évre magas szintű pályamunkát várni a pályázóktól, hogy elegendő-e az egy év az adatgyűjtésre és a feldolgozásra is. Sajnos a pályázók említett „élcsoportjába” csak igen kevesen kerülnek át az évek során, ez a szűk mag csak igen lassan, s rendszertelenül gyarapszik. Ennek nagyon sok oka, összetevője van. A leglényegesebb talán az, hogy egészen másfajta igényeket támaszt ma a néprajz és a történetírás az amatőr kutatókkal szemben, mint egy-két évtizeddel korábban. Vagyis mind határozottabban át kell lépnie az amatőr és hivatásos közötti választóvonalat – amennyiben ilyen a valóságban létezik – annak, aki igazán magas szintűt akar produkálni. *A különbség nem a munka színvonalában fogadható el az amatőr és a hivatásos kutató között, hanem a megvalósítás módszerében.* Nem várunk az önkéntes néprajzi gyűjtőktől szemiotikai vagy strukturalista közelítési tanulmányokat, várunk viszont annál alaposabb és színvonalasabb *leltő tanulmányokat*. Kétségtelenül a tudományzakokon is múlik, hogy mennyire képesek konkrét programot adni az amatőr kutatók számára. Ez pedig attól is függ, hogy mennyire igényli az illető tuomány az amatőrök segítségét. Ha igen – s a néprajz igényli –, akkor *megbízható útmutatókat, segédleteket, kérdőleveket kell adni az önkéntes gyűjtők kezébe*, s lehetőség szerint konkrét programot is a munkához. Fel kell hívni a figyelmet a „fehér foltokra”, s az adott témához olyan útmutatót kell adni, amelynek segítségével a gyűjtő képes megoldani feladatát. Sajnos rendre hiányoznak az önkéntes gyűjtők munkáiból – a legjobbakat leszámítva – azok a finom megfigyelések, összefüggések, amelyekre a kérdőív nem hívja fel közvetlenül a figyelmet, csak valahol a sorok között, illetve a megfigyelések során tapinthatók ki. Nem elég felkészült tehát a gyűjtők többsége a gyűjtőmunkára, ezért a gyűjtött anyag jelentős része csökkent forrásértékű.

Többen és többször felvetették a szabad témaválasztás és az önkéntesség viszonyát, lehetőségeit. Azt gondolom, hogy amikor a néprajzi és helytörténeti anyagban egyaránt mennyiségi és minőségi előrelépés figyelhető meg, ugyanakkor lényeges jelenségek végleges eltűnésének veszélye fenyeget, az *önkéntesség tiszteltetés mellett a gyűjtés szervezőinek bele kell folyni a témaválasztásba*. Ha másként nem, akkor az eddigieknél erőteljesebben kell preferálni a fontosabbnak ítélt témákat. Az önkéntes gyűjtők esetén a *témaválasztás és a munka színvonala közötti összefüggés sokkal szorosabb, mint hinnenk*. Nagyon gyakran azért nem boldogul a pályázó egy témával, mert eleve nehezen gyűjthető, s nem képes a jelenségeket rendszerbe illeszteni. Ma már nem elég az egyszerű rácsodálkozás a jelenségekre, az önkéntes gyűjtők maguk diktálták azt a tempót, melynek következtében a gyűjtőmozgalom túlnötte a korábbi extenzív kereteket, s legjobbjai nehezen mérhetők együtt az átlaggal.

⁸ *Koós Imre*: Summáselet, Miskolc, 1960.

⁹ *Szabó Lajos* Taktaszadai mondák, Bp. 1975.

¹⁰ *Bodgál Ferenc*: (szerk.): Borsod megye népi hagyományai. Miskolc 1966., *Dobrossy István* (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 1976., *Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaj-Zemplén megyéből. Miskolc, 1981.

Jelentős gondot okoz a fiatalok bekapcsolása a gyűjtőmunkába. A szakkörvezetők jobb felkészítésével sokat lehetne javítani a középiskolás diákok pályamunkáinak színvonalán, de *különösen a főiskolák és egyetemek hallgatói között kellene erőteljesebben népszerűsíteni a néprajzi gyűjtőmunkát*, mert a középiskola elvégzése után a fiatalok zöme örökre elvész a gyűjtőmozgalom számára.

Sajnálatos – s itt megint csak a legjobbak kivételek –, hogy a pályázók többségénél hiányzik a témák folyamatos egymásra építése, végigvitele, az alapokból felépülő folyamatos kutatómunka. A legjobbaknál éppen az figyelhető meg, hogy *évek alatt építenek fel egy témát* a különböző kérdéskörök elmélyítésével vagy a terület bővítésével. Talán az tűnne szerencsésnek, ha a rendszeresen pályázók évek alatt felépítenék pl. lakóhelyük, szűkebb régiójuk „monográfiáját”. Erre a tudatos és rendszeres végigdolgozásra, a leírt jelenségek ily módon való összefűzésére sajnos kevés példa van, holott az egyes pályázók akár több kötetre való anyagot összegyűjtöttek már, s kisebb-nagyobb fejezetekben meg is írták azt.

Borsod megyében a pályázat első évében összesen 3000 Ft állt rendelkezésre a pályázók jutalmazására. Noha ennek ma tízszeresét oszthatjuk szét évenként, gyakran ez is kevésnek tűnik, *s a jutalom olykor a pályázat gépeltési díját sem fedezi*. Bővíteni kell tehát a pályázat, illetve az egész gyűjtőmozgalom anyagi bázisát. Ennek egyik útja talán az érintett területek társadalmi szerveivel, sőt termelőüzemeivel, termelőszövetkezeteivel való kapcsolatfelvétel lehet.

A miskolci Herman Ottó Múzeum 1981-ben – Istvánffy Gyula halálának 60. évfordulóján, s a nevét viselő pályázat 20. évfordulóján – *Istvánffy Gyula-díjat* alapított. Ezt az emléklapoktat minden évben a legjobb pályamunka szerzőjének ítéli oda a bíráló bizottság, amennyiben van kiemelkedő szintű munka. A 9 cm átmérőjű bronzplakett *Varga Éva* miskolci szobrászművész alkotása.

Dr. Viga Gyula

Történelmi-honismereti szeminárium Pozsonyban

A csehszlovákiai forradalmi hagyományok ápolása jegyében 1982. március 20–21-én országos szemináriumot rendezett Pozsonyban a CSEMADOK Központi Bizottsága és az SZLKP Központi Bizottsága Marxizmus–Leninizmus Intézete. Viliam Plevza akadémikus, az SZLKP KB Marxizmus–Leninizmus Intézetének igazgatója előadásában behatóan foglalkozott a csehszlovákiai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók és fiatal értelmiségiek egykori mozgalmával, a Sarlóval. Tüzetesen elemezte a mozgalom keletkezésének körülményeit, utalt a cseh és szlovák testvérmozgalmakkal, a Levá Frontával és a DAV-val való kapcsolatára, s végül kiemelte, hogy miután a Sarló eljutott a tudományos szocializmus tanainak vállalásáig, s tagjainak jelentős része belépett a CSKP-be, a mozgalom lényegileg beolvadt a forradalmi munkásmozgalom kereteibe. Sándor László irodalomtörténész, a Sarló egykori tagja előadásában a mozgalommal kapcsolatos személyes emlékeit elevenítette fel, a Sarló munkájának számos olyan mozzanatát ismertetve, amelyekkel eddig az irodalom nem foglalkozott. Csanda Sándor, a Komenský Egyetem tanszékvezető tanára előadásában a Sarló tagjainak és az első köztársaság haladó íróinak a Korunk folyóirattal való kapcsolatáról beszélt. Ismertette az írók Korunkban megjelent írásait, és a marxista kritika szemszögéből bírálva őket, megfelelő értékrendet állapított meg számukra. Viliam Plevza akadémikus az előadásokat követő vita lezárása után javasolta a Sarló csehszlovákiai dokumentumainak összegyűjtését. Gyűjtőhelyül az SZLKP KB Marxizmus–Leninizmus Intézetét ajánlotta fel. Javasolta továbbá, hogy a Kossuth Könyvkiadó kiadásában 1978-ban megjelent *Ez volt a Sarló* című visszaemlékezés- és tanulmánygyűjtemény anyagát – a DAV-ról szóló tanulmányokkal kiegészítve – szlovák nyelven is adják ki. Végül elhangzott egy javaslat arra vonatkozóan, hogy a gombaszögi tábor színhelyét, ahol 1928 augusztusában sor került a Sarló megalakulására, emléktáblával jelöljék meg. A szeminárium résztvevői a javaslatokat egyhangúlag elfogadták.

A Budapesti Üzemtörténeti Szakcsoport munkájáról

Az I. budapesti üzemtörténeti konferencia határozata alapján alakult meg a Hazafias Népfront Honismereti-Helytörténeti Munkabizottsága Üzemtörténeti Szakcsoportja, amely a Fővárosi Művelődési Házban 1981 májusában tartotta első összejövetelét. Ezt követően elsősorban három területtel foglalkoztak: 1. *Üzemtörténeti szakkörök* létrehozása, működésük segítése, 2. *Üzemtörténeti gyűjtemények* létesítése, fejlesztésükhöz szükséges segítségnyújtás, 3. *Üzemtörténet-trás*.

Kerényi György és Pócsy Ferenc

Gunda Béla

álltak a szlovákiai sarlósokkal, írásokat küldtek a kolozsvári *Korunk*-ba és részt vettek a Fábíán Dániel vezette Bartha Miklós Társaság munkájában. Az 1930-as években ebben a kollégiumban nevelt Olt Károly, s Kelet-európai Szemináriumi előadásai során maga köré gyűjtötte a haladó szellemű fiatalságot. Ebben a légkörben kezdte meg előkészítő munkáját a kemsei munkaközösség. „Mikor ehhez a munkához hozzánk kezdünk, már jól ismertük a sarlósok tevékenységét, volt alkalmunk összevetni Szabó Dezső, Móricz Zsigmond faluképét a szlovák Milo Urban Élő ostor-ával, ezzel a nagyszerű szlovák regénnyel... Munkaközösségünkben Pócsy Ferenc nagyszalon-tai mérnökhallgató jól ismerte a román nyelvet, s az ő segítségével tanulmányoztuk Gusti Dimitrie és főleg fiatal tanítványai, Herseni Traian, Stahl Henri módszertani tanulmányait” — emlékezett vissza az indulás évére, a Herder-díj átvétele alkalmából, Gunda Béla néprajztudós.⁷

A 157 lelket számláló dél-baranyai falucska kiválasztása Gunda Bélától származik, aki mint kezdő néprajzkutató már járatos volt a helyszínen. A helyszíni munkát csaknem másfél éves elméleti szemináriumi felkészülés előzte meg. „Mielőtt belekezdünk volna a falukutatásba, illetőleg falugondozásba, igyekeztünk a szükséges előismereteket megszerezni” — írja Kovács Imre a Magyar Szemleben 1935-ben megjelent ismertető tanulmányában.⁸ „A szeminárium tagjaitól különben is megkívánjuk a komoly munkát, és ha valaki a szeminárium tagja akar lenni, annak el kell mélyednie egy olyan tudományágban, mely mint segédtudomány, a falumunkánál számításba jöhet.” Az ifjú tudósjelöltek történelemmel, földrajzzal, szociológiával, néprajzzal, társadalmi morfológiával, statisztikával, agrár-, szövetkezet-, földbirtok- és népesedéspolitikával, mezőgazdasággal, közigazgatással és szociálpolitikával foglalkoztak. A választás szándékosan esett kis településre. Így vált lehetővé, hogy a rendelkezésre álló két hét alatt a csoport valamennyi tagja személyes kapcsolatot alakítson ki a falu lakosságával. Igyekeztek minél többet a munkálkodó nép között tartózkodni, tevőlegesen részt venni a falu mindennapi életében, a ház körüli és a mezei munkában egyaránt. A folyamatos megfigyeléseket ki-ki külön naplóba vezette, majd a tapasztalatokat naponta közösen megbeszélték. A helyzetfelmérés elkészítéséhez mindenki a szakmai felkészültségének, tudományos érdeklődésének megfelelő részleteket tanulmányozta alaposabban. Vizsgálódásuk az alábbi szakterületekre terjedt ki: fizikai és emberföldrajz, néprajz, zenefolklór, családszociológia, erkölcs, parasztháztartás, mezőgazdasági munkavégzés, szociális problémák. Ez utóbbin belül a falu és egyben Dél-Baranya egyik legsúlyosabb társadalmi problémája: az egyke. A falu lakossága — miután megismertették velük a munkaközösség célkitűzését — jóindulatú figyelemmel kísérte munkájukat. Sor került közös táborúzra, népdaléneklésre, szavlatokra. A látott élményekről sok fotót készítettek. Kezdetben — kiforratlan gyakorlati munkamódszer hiányában — a Gusti-féle kérdőíves módszerrel dolgoztak, de csakhamar tapasztalták, hogy előre megfogalmazott kérdésekkel, s általában a kérdőíves módszerrel nem minden jelenséget lehet számba venni. A helyi

⁷Gunda Béla: i.m.

⁸Kovács Imre: Falumunka a Pro Christo Diákok Házában. Magyar Szemle. 1935.

⁹Gunda Béla: Kutatómunka egy ormánsági faluban. Magyar Szemle, 1935.

¹⁰Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Bp., 1936. 154. old.

2. A vasárnap nem a legjobb időpont ezekre a rendezvényekre, amit az is bizonyít, hogy 39 meghívó ment ki, de a 3 helybeli iskolai szakkör képviselőin kívül csak 3 községből jöttek vendégek. Nehéz ügy, mert a pedagógusokat tanítási időben nem engedik el, a vakáció meg – vakáció, a vasárnap meg – vasárnap.

3. Ennek eredménye lett, hogy résztvevők aránya éppen fordított volt: 36 szakköri tag „mutakozott be” 6 vendégnek, holott az lett volna az egészséges, ha hatan ismertették volna a szakkör tevékenységét harminchatnak.

4. A gondokról szinte alig esett szó, pedig vannak. A fejlődést jobban szolgálhatja ezek emlegetése és megvitatása, mint csak az eredmények fősorolása.

5. Legjobban talán az hiányzott, hogy csak tényeket hallhattak a vendégek, de arról vajmi keveset, *hogyan, milyen módszerrel* érik el eredményeiket. A vendégek fejében bizonyára motoszkáltak ilyen gondolatok, de – nyilván illendőségből – nem tettek föl erre vonatkozó kérdéseket, pedig valószínűleg az érdekelte volna őket igazán, és a mozgalom is ezzel nyert volna még többet.

Az elgondolkoztató tapasztalatokat így hát maguk a rendezők gyűjtötték össze. Valóban ritka dolog, hogy valami első nekifutásra tökéletesre sikerüljön, de éppen a tapasztalatok *összinté* összegezése a biztosíték, hogy a jövőben hasznosabban folytatódják a különben jó elgondolású akciók.

K. S.

Történelmi emlékek a Pécs melletti Jakab-hegyen

Pécs város közvetlen szomszédságában, a Nyugati-Mecsek legmagasabb részén, a 602 m magas Jakab-hegyen a közelmúltban kezdtek meg egy Árpád kori kolostor romjainak feltárását. A kedvező természeti adottságok következtében ezen a területen már az i. e. második évezred közepén kora vaskori illír nép települt le. Az i. e. VII. század körül a kelet felől beözönlő nomád népek elleni védekezésül az illír lakosság nagy földvárát épített menedékkül. Ezeket természetkezési helyül is használták, amit a nemrégiben feltárt halomsírok is igazolnak.

I. e. 400 körül az illíreket kiszorítják a kelták, akiknek La Tène kultúráját – néha a rátelepült római leletekkel együtt – a hegy keleti részén, az ürögi völgyben is megtalálhatjuk. A hegyek közé rejtett földvárak, sáncok nemcsak az időjárás viszontagságai, hanem a fenyegető ellenség ellen is menedéket nyújtottak.

Az önálló törzsekre különülő kelták fahasias jellegű településeiken fejlett gazdasági életet éltek. Az állattenyésztést, az anyag- és fémművességet, a fegyverkészítés fortélyait, nemkülönböztetve a négykerekes kocsi készítését tőlük tanulták a rómaiak. Van olyan vélemény is, hogy tőlük vették át Pécs ősi *Sopianae* nevét.

A Jakab-hegyen a honfoglalás után remeték éltek az általuk kivájt barlangokban mindaddig, amíg Bertalan pécsi püspök a XII. század elején a tetőn, a kelta sáncokon belül kolostort nem épített számukra. Érdekesen emlékezik meg e történeti tényről Baranya történetírója, Haas Mihály: „A közép századok, mint a szerzetes társulati szellemek kora, honunkban csak ezen egy rendet (ti. a pálosokat) hozták létre. Midőn ugyanis 1215-ben remete Sz. Pál ereklyéje Egyiptomból honunkba áthozatott, a tiszteletére Buda tájain templom építtetett, bizonyos esztergomi Őzséb nevű ajtatos férfiú több társrokonával, ama szent férfit életével követendő a világ zajától elvonult, és Pécs táján magános szemlélődő életet élt: először ugyan bizonyos rendezett szabály nélkül, mígnem 1225-ben Bertalan pécsi püspök egyesíté őket a Patacsra fölötti vadregényes hegyen azon kolostorban, amelyet számukra alapított. Szabályokkal látta el először őket. 1317-ben XII. János Pápa e rendet mint egyházi társulatot megerősíté, Achilles és László pécsi püspök pedig szép jószágokkal ajándékozta meg a rendet. Ezentúl mindinkább kezdett elterjedni s rendez kolostorokat építeni, azokra különösen vadregényes lájakat szemelvéni ki. Foglalkozásuk szemlélődés, a vad tájak kiessé tétele, *a hegyvidéki lakosok oktatása és lelki ellátása volt, mire nézve zárdáik a körülterülő vidék ifjainak nevelésére iskolákat nyitottak.* És három század folytában szakadatlanul tudta fegyelmű szigor és változatlan szerzeti jellem fönntartásával a közbecsülést nemcsak megérdemelni, de nevelni is.”

Hazánkban tehát már az Árpádok korában is működtek az úgynevezett kolostori iskolák, amelyek a „hegyvidéki lakosok” tanítását és gondozását ellátták. Bertalan pécsi püspök annyira szerette a pálosokat, az egyetlen magyar eredetű szerzetesrendet, hogy egy malmot vett számukra a Jakab-hegy alatti Ürögben, és két szőlő is a birtokukba került.

1334-ben a rablók garázdálkodása miatt a szerzetesek a jakab-hegyi kolostorból a hegy déli lábánál elterülő Patacsra költöztek, ahol Albert fia Kelemen, a pécsi püspök jobbágya rendelkezésükre bocsátotta az általa építtet Boldogságos Szűz-egyházat. Később azonban visszatérhetek Jakab-hegyre, mert a pápai tizedjegyzék az ürögi papot a jakab-hegyi kolostor pálos szerzeteseitől megkülönböztetve említi. Kiváltságaikat 1369-ben I. Lajos király tüzetesen felsorolta és megerősítette. 1533-ban Szapolyai János

A jakab-hegyi pálos kolostor romjai

király a Szent Jakab-egyház pálos szerzetesi birtokrészét 3 év tartamára minden adózástól és egyéb királyi szolgáltatástól mentesítette, őket minden birtokaikkal együtt védelme alá vette.

A jakab-hegyi pálosok a mohácsi csata után török uralom alatt is kolostorukban maradtak egészen 1543-ig, Pécs elfoglalásáig. Forrásaink szerint a török hódoltság idején a jakab-hegyi kolostorban nem volt élet, a szerzetesek elmenekültek, s a kolostori iskolai oktatás megszűnt.

A hódoltság Pécsen és környékén 1543. július 29-én kezdődött, mert – az egykorú török krónikás, Dselaladze Musztafa szerint – „lakosainak nem volt ereje a harcra és az ellenállásra”. Pécs elfoglalásával Baranya vármegye is csaknem teljesen török kézre került. A lakosság egy része elhagyva a keresztény hitet, mohamedánná lett, s a török uralmat szolgálta – gyakran kiváló katonaként. A többiek pedig túrték a martalócok, a mindkét részről be-betörő harácsolók pusztításait. Ha a budai pasák magyar nyelvű levelezését olvassuk, tele vannak e levelek a végbeliek „rakoncátlankodásaival”, rabló-fosztogató cselekményeivel, mert egyik oldalról sem tartották magukat a „frigy”-hez, vagyis a megkötött szövetséghez, hanem „innen méltatlan vagy rablás vagy palánkra való menés” útján ellenkeztek. Csaknem száz év múltával, 1641-ben Horvát János ezeket írta Pécsről: „A szegény keresztények pedig a gyakori adóztatások, büntetések és a török sarcolás következtében teljesen elszegényedtek, néhányan már a nyomorúság miatt más részekre költöztek, és napról napra erre készülnek.”

A hódoltság megszűnése után a kolostort rendbe hozták. Adatunk van arra, hogy Szily Ferenc abaligeti plébános 1758-ban a remeteházba vonult, amelyet a pálosok ekkor már nem használtak. Nem sokkal utána azonban megszűnt az élet a kolostorban. A templomból több kegytárgy és épületanyag a szomszédos helységekre került. Így elvitték és az abaligeti templomban helyezték el a spanyol származású Szent Izidor festményét, Kővágószőlősen van a vörös homokkőből készült, finom kidolgozású keresztelődmedence és a fehér mészkőből faragott, csúcsíves tabernákulum. A hegy alatti másik faluban, Cserkúton a nemrég helyreállított templomban a bejáratnál látható vörös homokkőtégla gótikus Krisztus-monogrammal. Bakonyán, Bicsérdén, Patacson és a rácvárosi templomban is található „leszállított” relikviák. Ezeknek művészettörténeti értékelése már megkezdődött. Közben tovább folytatják Magyarország első magyar pálos kolostorának feltárómunkálatait. A Janus Pannonius Múzeum régésze, Kárpáti Gábor vezetésével további építészeti részleteket tárnak fel a jakab-hegyi kolostor XIII. századi templomépületén. A feltárási és konzerválási munkák elkészültével középkori kultúránk egyik ékessége lesz látható, csodálatosan megkapó természeti környezetben.

Dr. Tóth István

Kalotaszegi szegélyminta

Fejfa a vajai temetőben

Márciusban kísértük utolsó útjára *Molnár Mátyást*, a vajai Vay Ádám Múzeum igazgatóját, a nagyközségi Népfőnt elnökét. Sírhintja a vajai temetőben van, s a fejfát egy túristvándi barátja faragta. Túristvándi volt Molnár Mátyás indulásának helyszíne. Így hát az onnan érkezett fejfa jelképe is élete fonálának. A túristvándi néptanító Móríc Zsigmond bölcsőhelyén kereste, gyűjtötte a szülőföld megtartó emlékeit, értékeit. Ezek az évek adták neki azt a belső erőt, amely túlvitte őt a kicsi falu határára, s amely szülőföldjévé tette Szatmár–Bereg történelmi tájait, majd az egész hazát.

Elete csillagpályán futott. Amikor Vajára érkezett nem volt még múzeum, s a múlt ezernyi értéke a feledés homályában rejtőzött. A fejedelem két vajai látogatásának története, a falu, a környék kuruc mondavilága mind reá várt, hogy felhozza a mélyből, hogy megcsiszolgassa, s nekünk átadja.

S mi fogadja ma a látogatót?

Országos hírű történelmi múzeum II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának s a Felső-Tisza vidéki hadjáratának eseményeiről. Könyvtárnyi anyag a Vaján rendezett történelmi konferenciákról, ünnepekről. A várkastély egyik kiemelkedő történelmi gyűjteménye a kuruc szabadságharc népi hagyománykincse. Az egykori néptanító szenvedélyesen járta az országot, gyűjtötte a szabadságharc emlékeit, s ahogyan teltek az évek, szépült, gyarapodott a múzeum, s a jeles hazafiak történelmi szoborgalériája.

Szívvel-lélekkel segítette, támogatta, hogy a Vay Ádám Múzeum mellett megszülessen a magyar gyerekek történelmi játékaiknak első gyűjteménye, az Országos Hagyományörző Úttörő Múzeum. Mindig boldogan vállalta az ország különböző tájairól érkező gyerekcsoportok kalauzolását. Tudta, hogy munkájának igazi örökösei a fogékony, új nemzedékek.

Meghalt Molnár Mátyás, a hagyományok szenvedélyes gyűjtője.

Lehet őt pótolni?

Aligha.

Megoldhatatlannak tűnő feladatra, tiszta célú misszióra vállalkozott, és semmiből alkotta meg életművét a jelennek, a jövőnek. Itt maradt életének példája.

Csillagfénynek, emlékeknek, erőforrásnak.

Rakó József

Bőrrátét, két kakas mintája. Amúr mente, XIX. század

Száz éve született Lukács Károly¹

Az emlékeztetést, figyelemfelhívást vállaló pályaképvázlatok leghatásosabb fordulata, ha a néhány évtizeddel korábbi nekrológot az „utókor” háládatlanságának, okatlan feledékenységének tényeivel szembesíti a méltatás írója. A száz éve – 1882. május 13-án – született Lukács Károly munkásságának értékelésekor különösen indokolt lehetne az ilyen fordulat, hiszen – könnyű megállapítani a szakcikkek hivatkozásából – kevesen, nagyon kevesen hasznosítják történeti, néprajzi, nyelvészeti, idegenforgalmi, közgazdasági, természettudományi (ezen belül különösen: ichthyológiai - halélettani) publikációit. Tudományos eredményei az érdeklődés perifériájára sodródtak, még mielőtt termékenyítőleg hathattak volna a folyamatos kutatásokra. Pedig Csermák Géza nem a nekrológban kötelező kegyeleti gesztusként, hanem az igazságtétel, a későn jött elismerés szándékával fogalmazta meg 1954-ben, hogy Lukács Károly nem volt ugyan „céhbeli” etnográfus, és nyelvész vagy természettudós sem, de „eredményeinek gazdagságából számtalan tudományágat részesített. Halála éppen ezért sokkal többünket rázott meg, és távozásával egyszerre többfelé hagyott betöltetlen helyet maga mögött.”

Máig betöltetlenek azok a helyek, melyek a Balaton-rajongó Lukács Károly után maradtak, mégsem fogalmazhatok lekiismeret-ébresztő tanulságot az életmű utóéletének elszomorító tényeiből. A mai Balaton-kutatás megbecsülendően önzetlen, az „amatőrség” állapotát szerényen vállaló munkása, Reöthy Ferenc, ugyanis a legtöbbet tett, ami a több tucatnyi hazai és külföldi folyóiratba, alkalmi kiadványba szerteszórt publikációk felfedeztetése érdekében megtehető: elérhető teljességű Lukács Károly-bibliográfiát készített. A lehetőség tehát – legalább 1973 óta – megienne a tudományos eredmények felhasználására.

Arra figyeljünk inkább az utókor hálátlanságának emlegetése helyett, miért is volt törvényszerű, már-már sorsszerű – s miért az ma is – ennek a több szaktudomány határmezsgyéjén megtalált, s következetesen vállalt életprogramnak ennyire feltűnő visszhangtalansága.

Ha erre a miérthe magyarázatot keresünk, a küldetesként-szolgálatként vállalt, s mégis kényszerpályákon mozgó életsorsa jelentheti az első fogódzót. Szülőfaluja, Balatonboglár, clemi iskolájának, s Kaposvár főgimnáziumának elvégzése után a budapesti egyetemen, majd a párizsi Sorbonne-on tanult Lukács Károly, és 1905-ben földrajzból és történelemből középiskolai tanári oklevelet szerzett. Életrajzról azt is számon tartják, hogy kezdő egyetemi éveiben komoly szakmai figyelmet keltő csillagászati tanulmányokat publikált, 1907-ben viszont már francia gazdaságtörténetből készítette el bölcsész-doktori disszertációját, s 1908-ban francia nyelv és irodalomból is megszerezte a tanári képesítést.

A felkészülés éveinek ezek az adatai nemcsak alapos képzettségéről tájékoztatnak, hanem polihistor hajlamát: sokirányú érdeklődését és gyors elmélyülési képességét is sejtetik. Ilyen képességekre 1919-es kényszer-nyugdíjaztatása után volt igazán szüksége, amikor ígéretesen induló pedagógiai munkája – 37

¹ Lukács Károly életéről és munkásságáról az alábbi cikkek és bibliográfiák részletesen tájékoztatnak: *Csermák Géza*: Lukács Károly (1882–1954). *Ethnographia*, LXV. (1954) 615–616., *Reöthy Ferenc*: Lukács Károly (1882–1954) munkássága a Balaton tudományos kutatásában. *Somogyi honismereti híradó*, 1972/2. 18–27., *Reöthy Ferenc*: Lukács Károly – Életrajz és bibliográfia. Kaposvár, 1973. (Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár kiadása – Somogyi Bibliográfiák, 4.)

éves korában – végképp lehetetlenné vált. 1908-tól tíz éven át a győri állami főreáliskola tanára volt (közben frontszolgálatot teljesített, többször megsebesült), 1919 februárjában pedig ennek az iskolának az igazgatójává nevezték ki. A Tanácsköztársaság művelődéspolitikájának elkötelezett szolgálatáról az egykori újságok közleményei tanúskodnak. Ha nem is volt több, amit tett, nyílt és lelkes állásfoglalásnál, a fehérterror légkörében ez a magatartás igen súlyos tanári vétségnek minősült. Nem ítélték ugyan állásvesztésre az igazolójelzés során (a ceglédi állami reálgimnáziumba helyezték át), mégsem tehet kétséges, hogy a fenyegetettség következtében vállalta a visszavonulást, s tért haza szülőföldjére.

Itt kezdődött életének az a szakasza, melyet okkal-joggal „kényszerpályának” minősíthetünk, s mégis: ezután tudta csak kibontakoztatni a tudományos elmélyülést is, szervezői képességeket is jól példázó, és mert ezek az alkati adottságok ritkán találkoznak, alighanem páratlan gazdagságú életművét 1920 őszén a Balatoni Halászati Vállalat titkára, néhány év múltán ügyvezető igazgatója lett, és rövid idő alatt – külföldi tanulmányutak tapasztalatait is sokszorosán kamatoztatva – európai színvonalúra fejlesztette a Balaton halászati iparát, megszervezvén a síkfői halkonzervgyártást, a frissen értékesíthetetlen tömeghalakból (keszeg és garda) a hallisztkészítést, valamint a halpikkely exportálását. Mindehhez – a *Halászat és a Természettudományi Közlöny* száznál több szakcikke bizonyítja – megszerzte az alapvető ichtológiai és gyakorlati gazdaságtani ismereteket. A gyakorlati munka, az üzemszervezés napi feladatai sarkallták az önképzésre, de kiváló filológiai alapképzettséggel rendelkező autodidakta volt, s ezért soha sem elégedett meg a legszükségesebb praktikus ismerettel. A halászati és halfeldolgozó nagyüzem háttérében megtalálja az évszázados hagyományokat, a halászati jogról folyó vitában a halászattal kapcsolatos jogi felfogás történeti változásait megismerve érvel, a Balaton és halászata népszerűsítését vállaló propagandisztikus cikkeiben, brosúráiban a múlt és a jelen kapcsolatát a legapróbb részleteiben is cáfolhatatlanul, tehát adatszerűen ismerteti. Munkamódszerére a szaktudományi határokat nem tisztelő kíváncsiság, lankadatlan érdeklődés a jellemző: aminek nyomába szegődött, arról a szó szoros értelmében mindent tudni akart, bátran közlekedett tehát az egymástól olykor igen távoli tudományágak dilettantizmusa csábító „határsávjában” is. Megfogalmazhatom, anélkül, hogy adagdad s filológiailag igényes dolgozatainak értékét kisebbiteném: Lukács Károly a legjobb értelemben „amatőr” maradt, érdeklődésének parttalansága, és bátor tiszteletlensége a „céhbeli” tudósok eredményeivel szemben – jellegzetesen az amatőrök irigylendő képességei. Ha vállalta az amatőrséget, a „mindenütt otthon, de sehol sem egészen” állapotát, a folyamatos jelenlét és kívülmaradás minden előnyét és hátrányát is vállalnia kellett. Ezért van, hogy egyidejűleg publikál a *Halászatban* és a *Ethnographiában*, a *Természettudományi Közlönyben* és magyar nyelvészeti folyóiratokban, német és francia halászati-horgászati lapokban, Balaton környéki újságokban, de mindenüvé érdeklődésének éppen időszzerű eredményeit ajánlja fel, nem kapcsolódik be az általa művelt tudományok fő áramkörébe. Ezzel követheetlenül szét is szórja a feltárt adatokat és a további elemzésre érdemes gondolatokat, hiszen minden szakág művelőinek figyelmébe elsősorban a „saját” folyóirattermésen pasztáz. Vagyis: azaz, hogy a balatoni jeges halászat máig leghitelesebb leírását a *Természettudományi Közlönyben*, a halászat, különösen a halászati jog történetéről írott részfeldolgozásokat, forrásközlést a *Halászatban*, s alig hozzáférhető helyi lapokban, Bél Mátyás teljes egészében ma is kiadatlan kéziratának Veszprém, Somogy és Zala megyéket, valamint Magyarország halait és halászatát ismertető fejezeteit a tihanyi Biológiai Kutató Intézet kiadványsorozatában tette közzé, eleve majdnem megoldhatatlan feladat elé állította azokat, akik szeretnék volna (s szeretnék) beépíteni eredményeit az újabb szintézisekbe. Némi túlzással: könnyebbnek tetszik a kutató számára, ha újra kézbe veszi a Lukács használt eredeti forrásokat, mint publikációjából rekonstruálni azt a rendszert, melyet magában kialakított, de módszeresen nem fejthetett ki.

Ennek háttérében azonban – nem feledhetjük – a szűkös publikálási lehetőségek árnyéka is sötétlik. 1939-es ismételt nyugdíjba vonulása, s különösen a felszabadulás után a rendszeralkotás igényévé kristályosodott halászat-történeti kutatása: a jobbágyág társadalmi-gazdasági helyzetének összefüggés-rendjében helyezte el mind gazdagabb ismeretanyagát. Összegző monográfiái (A magyar halász sorsa a jobbágytörvénytől [1351] az 1848-i jobbágyfelszabadításig, Három jellemkép a Balaton birtok- és halászati történetéből) – melyeket Tálasi István nagy elismeréssel méltatott 1955-ben, kritikai szemlét készítvén tárgyi néprajzi kutatásaink tízéves eredményeiről – máig kéziratban maradtak.

Az életmű méltó értékelésének nehézségeit Lukács Károly kényszerű, de öntudatosan vállalt „amatőrségével” kíséreltem meg értelmezni-magyarázni. Magyaráztatnak talán megteszi, a kortársak és utódok örök érvényű mentségeként azonban aligha fogadható el. Tartsuk számon, hogy élt a XX. századi Magyarországon egy szabálytalan sorsú, alkatához méretezett életprogrammal megáldott-megvert nagy tudós, akinek életművét megkerülve nem szabad, s nem lehet érvényes összegzést készíteni a magyar halászat történetéről és a Balatonról.

És sorsa is legyen tanulság azok számára, akik az „amatőr” állapotot a tudományos teljesítmény minősítésekor értékmérőként alkalmazzák.

Dr. Szilágyi Miklós

BESZÉLGETÉS

Látogató a szécsényi múzeumban

Szécsény Fő utcájáról kicsi mellékút vezet a régi vár romjaihoz. Az egykori nagy kiterjedésű vár helyén a Forgách-kastély áll, a mai Kubinyi Ferenc múzeum – ide igyekszünk. A szépen gondozott park nem kihalt, gyermekek és felnőttek igyekeznek a múzeumba, hisz ma ismét valami csemege várja őket: diavetítéses előadás az erdélyi magyar népcsoportokról. Jólesik körülnézni a teremben: élénk szemű gyermekek, fejkendős nénikék, szemüveggel babráló bácsikák, farmernadrágos fiatalok figyelik az előadást. Vajon máskor is ilyen telt ház van? Itt nem kell lasszóval fogni a közönséget? A múzeum igazgatója, Praznovszky Mihály látható büszkeséggel mosolyog kérdéseimen.

Nemcsak most van telt ház – ugyanezt tapasztalná, ha politikai vitaestre, hangversenyre, kiállításra jönne el. Az úgynevezett közönség magja a Múzeum Baráti Köréből áll.

Mikor alakult meg a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum Baráti Köre és tagjai mivel foglalkoznak azonkívül, hogy részt vesznek a rendezvényeken?

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Baráti Körének helyi csoportja öt éve alakult azzal a céllal, hogy a helybelieket bevonjuk a múzeum életébe. Jelenleg 371 tagunk van, és ez a közösség magáénak érzi a múzeumot. Igazolványuk van, tagdíjat fizetnek, évente közgyűlést tartunk, ahol értékeljük az elvégzett munkát és megtervezük a következőket. Nagyon hasznosak a különböző pályázatok, mert például a „Ki gyűjt többet Szécsényről?” sok kordokumentummal gazdagította a múzeumot. Értékes ajándékokat is kapunk a múlt századi aranyékszertől a komplex kenderfeldolgozó berendezésig. Természetesen ezeket kiállításokon be is mutatjuk, az adományozó nevének feltüntetésével. A másik pályázatunk, a „Mit tudok szülőföldemről?“, szintén kimeríthetetlen kincsebánya. Az egyik néni például leírta, hogyan sütötték otthon a kenyert, egy másik munkából megtudhattuk, milyen volt a sportélet a századforduló táján.

Mi történik az értékes dokumentumokkal?

Válogatva közreadjuk az évente kétszer megjelenő Szécsényi Honismereti Híradóban (A Hazafias Népfőnt, a Baráti Kör és a nagyközségi tanács adja ki.) Természetesen emellett vonzó programokat kell összeállítanunk, amire noszogatás nélkül, szívesen jönnek el az emberek. Minden évben szervezünk három kirándulást, így eljutottunk már az ország legkülönbözőbb vidékeire, de Szlovákia keleti és középső területére is, sőt Bécsben is jártunk. Ezek az utazásokon csak a Baráti Kör tagjai vehetnek részt, amirehöz anyagi támogatást is kapnak. Évente szervezünk budapesti színház- és múzeumlátogatást is. A klubfoglalkozások kötött és kötetlen programokból állnak, ezek közül sok olyan van, amit ők maguk szerveznek – például a lótenyésztésről egy nyugdíjas állatorvos tartott előadást, az összegyűjtött ragadványneveket saját magnófelvételeiken mutatták be. Negyedévenként előadásokat hallgathatnak a

Valóban nem jegyzett fel, mert ilyen esemény minden valószínűség szerint nem is volt. A legkülönbözőbb forrásokban sem találtunk a történetre vonatkozó adalékra. Ezt a — mondhatjuk világáraszóló — mentési akciót a Blaha-életrajzok föltétlenül megemlítenék, de nyilvánvalóan a színháztörténet is nagy sikerként emlegetné. Levéltári kutatás szükséges ahhoz, hogy az eset hitelességével kapcsolatban végleges megállapításra jussunk. A megpokrócolás különben általános gyakorlat volt. *Re-marque E. M.* Nyugaton a helyzet változatlan című könyvében is szó van arról, hogy a katonák kegyetlen altisztjükön pokrócolással töltik ki a bosszújukat.

Ami pedig a Blaha Lujza „saját maga által rögtönzött” dalszövegét illeti, változatai széles körben ismeretesek a magyar néphagyományban, pl.:

*De szeretnék a császárral beszélni,
De még jobban szobájába bemönni,
Mögmondanám a császárnak magának:
Lányokat is sorozzon katonának.* (Szaján, Torontál vm.).

A népdalok aktualizálása közismert. Éppen a dal kapcsán tanulságos idéznünk a következő változatot, amelyben Kossuth szerepel:

*De szeretnék a Kossuthal beszélni,
De még jobban szobájába sétálni,
Megmondanám én a Kossuth Lajosnak,
Hány forint az adója a magyarnak!* (Nagykörös)

A huszárokkal kapcsolatos változat is minden bizonnyal az eseményhez (hangsúlyozzuk: feltéve, ha az eset a huszárokkal valóban megtörtént!) aktualizálódott, s az sem lehetetlen, hogy Blaha Lujza is dalolta (de nem a királynak!).

A levéltári, hadtörténeti források átvizsgálása nyomán a történetre vonatkozó fenti adatok megváltozhatnak. Ez azonban folklórisztikai szempontból kevésbé jelentős. A gömöri példa jól mutatja a legendák születését. A történeti néphagyomány gazdagabb lett egy múltat idéző, szép elbeszéléssel.

Ujváry Zoltán

Egy régi bajai néprajzkutató tanár, Bellosics Bálint

Az Ethnographia 1916. 2. számának Néprajzi hírek című rovatában a következőket olvashatjuk: „A Magyar Néprajzi Társaságnak ez évi választmányi ülésére vidékről szomorú hírt hozott a posta: Bellosics Bálint, a vidéki választmány érdemes tagja, férfikorának derekán, nyagarányú irodalmi és társadalmi működésének teljében ki-dőlt az élők sorából. Az elnök megrendülten jelentette, a választmány igaz rész-vétellel vette tudomásul a csapást, mely korai halálával a magyar néprajzi törekvé-seket érte. A választmány az elhunyt emlékét jegyzőkönyvben megörökítette.”

Ki volt ez az ember, akit így gyászolt a Magyar Néprajzi Társaság, aki beírta nevét a Magyar Életrajzi és a Magyar Néprajzi Lexikonba is? Mindenekelőtt peda-gógus volt. Egész életében a pedagógia és az etnográfia kapcsolatának szorosabbá tételén munkálkodott, s ezt a törekvését elsősorban saját nevelői gyakorlatában valósította meg. Már csak emiatt is megérdemelt volna néhány sort a Magyar Peda-gógiai Lexikonban.

Egyetlen munkahelyen dolgozott, a bajai tanítóképző intézetben, 1890-től 1913-ig tanárként, élete utolsó három évében pedig mint igazgató.

A székesfehérvári Palotaváros régi utcái

Székesfehérvár műemléki jelentőségű területté nyilvánított Belvárosát körülölelő, középkori külvárosai közül a keleti Víziváros az 1960-as évek végén tűnt el, akkor bontották le. A nyugati, a Palotaváros bontását, vele párhuzamosan az új városrész építését, az 1970-es évek végén kezdték el, s ez ma is folyik.

A földműves – iparos – kereskedő külváros lebontása irányította figyelmünket a városrész gazdag múltjára. A Palotavárossal foglalkozó kutatókból (régész, történész, néprajzos, építész) egy kis társadalomtudományi munkacsoportot alakítottunk, amelynek tagjai összehangoltan végzik munkájukat a székesfehérvári István király Múzeum irányításával. Még a városrész bontásának megkezdése előtt elkezdődött a régészeti feltárás Palotaváros Sziget nevű részében, ahol a keresztes lovagok 12. században épített temploma, rendháza és kórháza állt. Az épületegyüttes feltárt maradványait a romkertben mutatják majd be.

Bontás előtt a városrész valamennyi épületét lefénnyképeztük. A kisajátítási eljárással egyidőben az István király Múzeum néprajzi vagy újkortörténeti gyűjteményébe kerültek a figyelemre méltó tárgyak, tárggyűtesek. A palotavárosi iparosok (szűjgyártó, kötélgyártó, szítás és drótfonó, mézeskalácsos, pék) műhelyfelszerelése mellett a tájháznak kiszemelt Rác utca 11. számú ház teljes berendezése is a múzeumba került. Néprajzi film készült a városrész kihaló mestersegeiről.

A munkacsoport tagjai készítették el a Rác templom műemléki környezeteként kialakításra kerülő palotavárosi Skanzen terveit, helytörténeti tanulmányát. A templom körül, a Rác utcában eredeti formájában megőrzött épületekbe helytörténeti múzeum, könyvtár, régiségbolt, iparosműhelyek, rác étterem és török kávézó kerül.

A Palotavárosban elkezdett kutatás egy középkori eredetű külváros sokoldalú vizsgálatát tűzte ki célul. Múltjának feltárása nem csupán a királyi szék városa, a középkori Székesfehérvár történetére vonatkozó eddigi tudásunkat szélesíti, hanem lakóinak 18–20. századi életmódjára vonatkozó ismereteink is bővülnek. Ehhez a Palotaváros középkori eredetű utcaneveinek vizsgálata is számos adatot szolgáltat, bemutatás előtt érdemes megemlíteni, hogy Székesfehérvár Város Tanácsának Végrehajtó Bizottsága 1978-ben határozatban mondta ki, hogy a Palotaváros területén felépülő nyugati városrészben megmaradnak a régi utcanevek.

Ha Székesfehérvár térképére tekintünk, azonnal feltűnik, hogy a Palotaváros utchálózata ugyanúgy középkori rendszerű, mint a Belvárosé. A fontosabb utcák itt is északnyugat–délkelet irányúak (Rác, Sezem, Jancsár, Sütő, Palota utca), amiket rájuk merőleges kis utcák, közök kötnek össze (Tobak, Szűnyog, Talász utca, Cserepes-köz). *Többfajta* vagy *meridián formájú* alaprajznak nevezi a településföldrajz az ilyen városalaprajzot, mivel az utcák elhelyezkedése a földgömbre rajzolt meridiánokra, hosszúsági körekre és a rájuk merőleges szélességi körökre emlékeztet. Németországban Nürnberg, München, Braunschweig, Svájcban Bern, Franciaországban Toulouse, Lyon alaprajza ilyen. Hazánkban Fehérváron kívül a udai Várnegyed és a régi Óbuda alaprajza tartozik ebbe a csoportba.

A Belváros és a Palotaváros utchálózatának hasonlósága mellett a település szerkezet jelentős különbségeire is utalni kell. Palotaváros utcái sokkal szélesebbek, a házak telkei a belvárosi telkekhez képest óriásiak. A beépítés jellegében alapvető különbség, hogy a Belváros sűrű, zárt szerkezetével szemben a Palotavárosra a lazább beépítés jellemző.

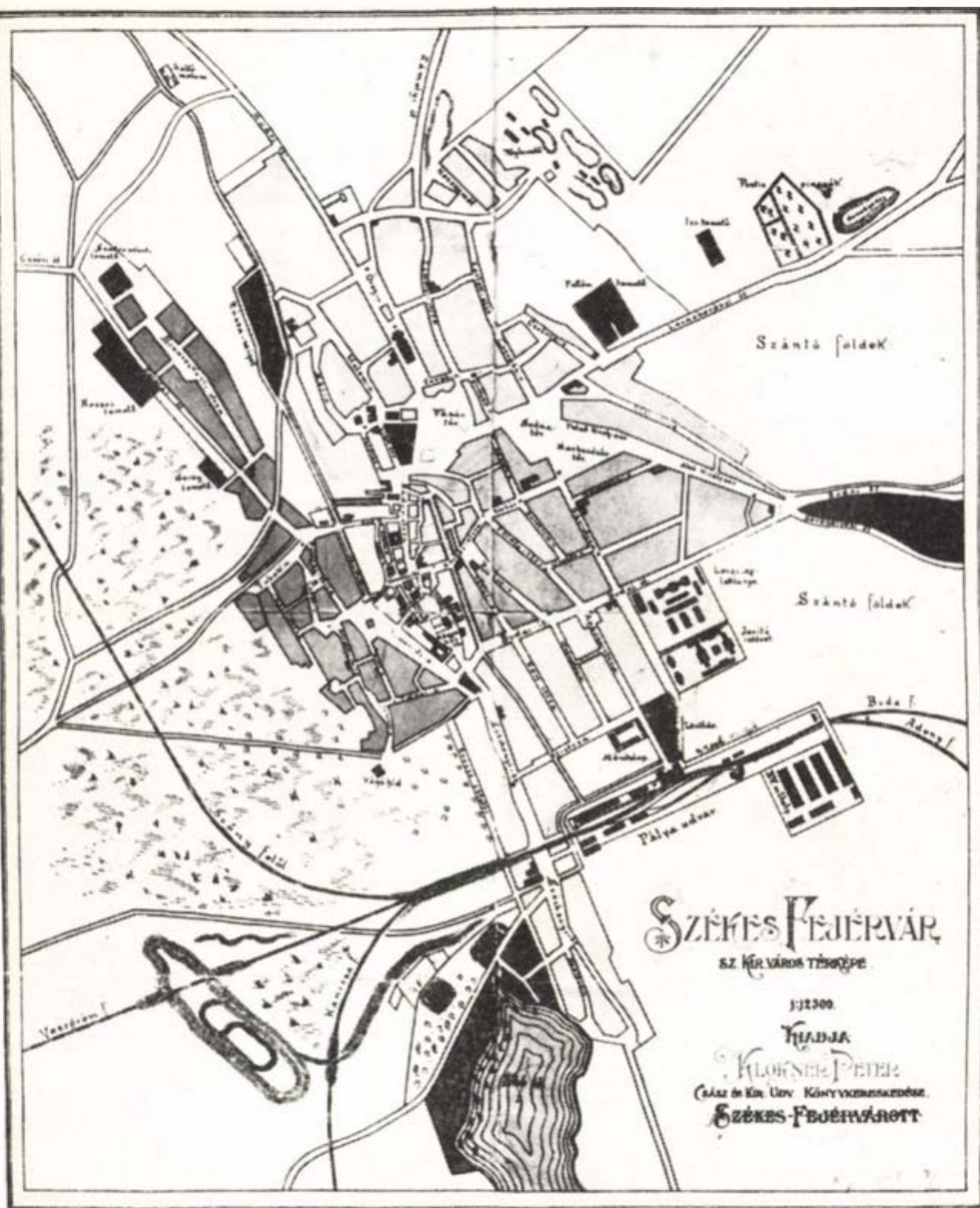
A mai Palotaváros két középkori külvárosból, a Szigetből (Insel) és a Rácvárosból (Raitzenstadt) alakult ki. Az újkor évszázadaiban területe összeépült a Belvárossal. Története folyamán nem csupán

középkori formájú utcahálózatát, hanem régi utcaneveit is megőrizte. Az írásban is ránk maradt első palotavárosi utcánév a Sütő utca, nevének Semlyesythewtca (Zsemlyesütő utca) formájával egy 1484-ben keletkezett iratban találkozunk. Itt épültek fel a középkorban a palotavárosi *sütők* (német eredetű szóval a pékek) házai, kemencéi. A belvárosi és a palotavárosi sütők kenyeres- és zsemlyéssátrai a középkor óta a ferencesek előtti téren álltak. Ha a zsemlyék súlyát ellenőrző piaci bíró súlycsonkítást állapított meg, a pék összes áruját azonnal elkobozta és a közeli Palotai-kapunál a vár vizesárkába szórta. Később a ferences barátok alamizsna címén elkérték az elkobzott pékárut a városi tanácstól. Ilyen szigorú rendszabály mellett ritkán követtek el szabálytalanságot a pékek. A múlt század második negyedében a megyei árszabás szerinti egygarasos cipó-súlya az ellenőrzések során mindig elérte, sőt gyakran néhány tized lattal meg is haladta az előírt súlyt. Néprajzi szempontból figyelemre méltó adat, hogy 1771-ben a fehérvári pékeknek megtiltják a mindenszentek napjára sült fonott kalács (Heilige Stritzl) készítését. Ausztriában, Németországban azonos nevű ünnepi kalácsot ma is sütnék. Székesfehérvárott még 1930-ban is 49 sütődében sült a kenyér és a péksütemény. Ekkor 10 pékség volt a Palotavárosban, amiből kettő jutott a Sütő utcára. A sütők utcája a már lebontott Tolnai utcára merőleges, aminek korábbi neve Kenyér utca volt. Így szerepel még Wüstinger József 1826-ban készült várostérképén is.

Középkori eredetre vallanak a városrész többi mesterségnevet viselő utcanevei is, hiszen közülük valamennyi az újkor előtt már virágzó kisipart jelöl. Napjainkban a börgyár megszűnésével a nyersbőr-kikészítés palotavárosi múltjára már csupán három utcánév emlékeztet. A Tobak utca a nyersbőrfeldolgozó *tobakoknak*, *tímároknak* volt a lakóhelye, akik a mesterségükkel járó kellemetlen szag miatt kénytelenek voltak még a külvárosnak is ebbe a félreeső utcájába települni. Erre készítette őket a mesterségük üzéséhez szükséges nagy mennyiségű víz jelenléte is, amit a Gaja patak egyik csatornázott ágából nyertek. Nyersbőrfeldolgozó iparosok nemcsak a Tobak, hanem a Rác utcában is laktak. A Rác utca 17. számú ház egyik tulajdonosa, Kistormási József elmondta, hogy a II. világháború után az újjáépítéshez szükséges homokért körülbelül 1 méter mélyre ásott a telken. Itt régi meszesödrök nyomára bukant. Apósától tudta meg, hogy a házban valamikor tímárok laktak, akiknek munkájához szükség volt a meszes áztatógödörökre. A szomszéd házban még az 1930-as években is működött Sándorovits László tímármester műhelye. Megemlítem, hogy Veszprém börgyártó iparosai is az ottani Tobak utcában laktak, ahol az 1950-es években még állt az utolsó tobakház.

A székesfehérvári Rác utca a rác templommal, amelynek műemléki környezete lesz a Palotaváros Skanzen (Lukács László felvétele)

Ára 60 fillér.

A Tobak utcára merőleges Szömörce utca a 19. század végéig a legfontosabb növényi eredetű cserző- és festőanyagként számító *csereszömörce*ről kapta nevét. Oszel szinte vörösbe borítják a Bakony és a Vértes déli lejtőit a skarlátpiros levelű szömörcebokrok. Levelük és fiatal hajtásaik szedését az uradalnaktól századokon át a székesfehérvári és a veszprémi tobakok bérelték. A reformkorból két szömörce-aratásra kötött bérleti szerződés is fennmaradt, amelyet Nemes Fekete János székesfehérvári tobak és a lörgicsei uradalom kötött. Az 1827-ben keletkezett Árendás Contraktus így szól: „En Kováts Pál Dörjtsei Kasznár kiadtam Árendába az úgynevezett Felső, Alsó Imeri és Balási erdőekben található Szömörctze Levél aratását az jövő 1828. esztendőre Fehérvárban lakó Nemes Fekete János Tobak Mester

Úrnak, a melytől fűzet árendát a Mgos uraság Dörgitsei Kasszájába Száz nyolcvan forintokat, a mellett meghagyatik, az hogy az Erdőbe se maga, se pedig emberei semmi némű kárt ne tegyenek.”

A szömörce aratása júniustól augusztusig tartó erdei munka volt, amin legényeivel együtt részt vett a tobakmester is, de legtöbbször fogadott napszámossal és fuvarosokkal dolgoztak, hogy minél gyorsabban végezzenek. Hogy a szömörcearatásban maguk a mesterek is részt vettek, bizonyítja a székesfehérvári tobakoéh 1791-ben készült korszója, amely szömörceát arató tobakot ábrázol. Szömörceát arató, cserzőkádiban álló tobaklegény látható a fehérvári tobakok legénycéhének 1805-ben készült korszóján is (lásd az első borítón).

A Vargacsatornapart a városrész egykori *certővargáinak*, a Csapó utca az itt lakó *csapók*nak az emlékéét őrzi. A csapók, más néven *kallósok* vagy *ványolók* a gyapjú alapanyagú posztó készítésének a mesterei voltak. Posztóból nemcsak ruhadarabok (szűr, dolmány, nadrág), hanem pokrócok is készültek.

Fényes Elek 1847-ben megjelent statisztikájában azt írja, hogy a fehérvári posztósok és pokrócosok száma a kilencvenet is meghaladja, s egy Csida nevű kereskedőnek posztógyára is van. A gyapjú tisztítása, fonása és szövése után a kallózás vagy ványolás következett. A Gajára épített kallómalom vízi energiájával verték, tömörítették a megszőtt gyapjút, a kallózás közben folytonosan ömlő tiszta víz fehére mossa a szennyes posztót. A kallómalom épületeit még az 1925-ben készült térkép is feltünteti. Csapó utca nemcsak Fehérváron van, így hívják Debrecen egyik patinás utcáját is.

A Rác utca népnévből képzett utcanéve gyakori névadási forma a közép- és az újkorban is. A középkori Fehérváron Olasz utcáról tudunk, ahol a városban letelepített „latinok” laktak. Ugyanígy a szomszédos Csóron Magyar és Német, Mórton Magyar és Tót, Sárszentmiklóson Német, Dunapentelén Magyar, Tót és Rác utcát ismerünk. Utóbbiak a 18. századi telepítések során keletkeztek. Székesfehérvár-Palotaváros északi részét képező Rácváros fő utcája a Rác utca volt, amelyben a 16. század második fele óta összpontosult mindaz, ami a szerb (rác) nemzetiség itteni történetéhez kapcsolható: a rác templom, a szerb iskola, a paplak, a szerb földművesek házai, az iparosok műhelyei, a kereskedők boltjai.

Az utcanévek vizsgálata a városrész középkori helytörténete szempontjából is tanulságokkal szolgál. Feltűnő, hogy a 18. században még mindhárom fehérvári városrészben találkozunk Öreg utcával. A Belváros főutcája, a korábbi Nádor, ma Március 15. utca amit a népnelv a mai napig csak Fő utcaként emleget, a 18. században, a II. József kori várostérképen még Öreg utcaként szerepelt. A Felsőváros központjában a felsővárosi plébániatemplom mögött a Mótról és Zámolyról jövő utak találkozásánál volt az felsővárosi Öreg utca. Ezen a néven szerepel még Mäder Jenő 1909-ben rajzolt várostérképén is. A széles utcát azóta beépítették, de ma is három kis köz köti össze itt a Móri utat az Úttörő utcával. Palotavárosban még a 18. század végén is Öreg utcának nevezték a mai Selyem utcát, így tüntetik fel a II. József kori térképen. Tudjuk, hogy falvainkban, városainkban Öreg utca névvel a település legősibb, központi, főutcáját illetik. A Fehérvár melletti Zámolyon ma is Öreg utcának hívják a fő utcát, szemben a később nyitott Új utcával. Ily módon Palotaváros régi főutcájának az egykori Öreg utcát, a városrész középső utcáját, a Selyem utcát kell tartanunk. Az utcanévek vizsgálata nyomán született feltevéseinket megerősítik a középkori régészet eredményei is. Siklósi Gyula, a Palotaváros területén ásatásokat végző régész elmondta, hogy a Selyem utcában húzott kutatóárok mindenütt középkori lakóházak falait hozták napvilágra.

Lukács László

Borsod vármegye legrégebb pecsétnyomója

1981. szeptember 21-én reggel kellemetlen meglepetés várta a Borsod megyei Levéltár munkába érkező dolgozóit. A központi fűtés szerelése közben a levéltár egyik raktárát elöntötte a víz, mégpedig olyan szerencsétlenül, hogy eláztatott néhány iratanyagot is. A helyzetet csak súlyosbította, hogy a pusztulásra ítélt iratanyag eszmei értéke igen nagy, Borsod vármegye reformkori közgyűléseinek és közigazgatásának alapiratai. Előkerültek hát az otthonról hozott vasalók és tizenkét asztalnál vasalták, szárították két napon át az értékes iratokat. A munka sürgetett, az évtizedeken át összehajtogatott, összenyomódott iratokat a természetes száradás megindulása után az a veszély fenyegette, hogy a papír anyagában levő enyv miatt összeragadnak, s ezzel menthetetlenül elpusztulnak. Tudta ezt a levéltár valamennyi dolgozója, a mentés sikerült, egyetlen irat sem sérült meg úgy, hogy olvashatatlanul váljon.

A fizikailag és idegileg egyaránt fárasztó munkának a végeredményen túl is megvoltak a maga apró sikerei. A „vasalónők” közül többen ekkor vettek először kezükbe múlt századi iratokat, természetes, hogy a sürgős munka ellenére érdeklődéssel olvasták tartalmukat. Ez az érdeklődés hasznosnak bizonyult, hiszen a levéltár 6000 folyóméter terjedelmű iratanyagában a leg gondosabb rendezések ellenére is

Az 1835-ik évrnek Böjtmás hava 13-ikán tartott közgyűlés 913. sz. a. határozata szerint Tekintetes Nemes Borsod Vármegyének 196. Esztendei használat alatt meg rongáltatott hiteles petsétje – az e végett ki küldetett s a tulsó oldalon megnevezett Tagjai által be petsételtetvén – a Levéltárban bé tétetett.

Az 1835-ik Esztendi 913-ik Számhoz tartozik

maradtak még feltáratlan kincsek. Így emelték ki a veszélyeztetett iratok közül Palóczy László gyöngybetűkkel tisztázott országgyűlési követjelentéseit, amelynek tudományos feldolgozása s így közkinccsé tétele remélhetőleg az évforduló kapcsán sikerül.

Az igazi nagy szenzációt egy 12 x 17 cm-es, a kor szokásainak megfelelően ívpapírból hajtogatott, hat pecséttel lezárt boríték jelentette. A borítékon az alábbi szöveg olvasható:

„Az 1835-ik évrnek Böjtmás hava 13-ikán tartott közgyűlés 913. sz. a. határozata szerint Tekintetes Nemes Borsod Vármegyének 196. Esztendei használat alatt meg rongáltatott hiteles petsétje – az e végett ki küldetett s a tulsó oldalon megnevezett Tagjai által be petsételtetvén – a Levéltárban bé tétetett.”

A hátdoldalon a zárópecsétek kicsi – másfél centis – úgynevezett gyűrűspecsétek, benne családi címerképek. A címerek megfejtése nem okozott különösebb nehézséget, a használók saját kezű aláírása hitelesítette valamennyit. Az aláírók megyei tisztviselők: Balogh Ábrahám tiszti főügyvéd (főügyész), Négyesi Szepessy László főszolgabíró, Bizáki Puky István táblabíró, Szathmáry Király József első alispán, Kiscsoltói Ragályi Zsigmond táblabíró, Okolicsnai Okolicsányi János főjegyző. A pecsétek közül Szathmáry Király József alispáné fekete, a többi öt vörös viaszba nyomott.

A borítékban kör alakú ezüstszelence volt, rajta kék-fehér selyemzsinór. A szelencéből Borsod megye 1639-es évszámmal ellátott ezüst pecsétnyomója került elő. A pecsételőről letörött a vésttel díszített fogantyú, törés közben – ahogy az első látásra nyilvánvaló volt – megsérült a pecsételőfelület is. A sérülés ellenére a felületen jól látszik a vármegye címere, az ágaskodó oroszlán jobb lábában koronát, bal lábában az igazság mérlegét tartja. A címerpajzs felett kiterjesztett szárnyú angyal van. (A címer képét lásd a belső borítón).

Feltűnő volt, hogy a pecsétnyomó felületét négy helyen bereszelték, a reszelésnyomok frissebbek, ragyogóbbak, mint maga a pecsétnyomó.

A boríték felirata nem adott elegendő magyarázatot arra, hogy milyen körülmények között került a levéltárba a vármegyei önkormányzat legfontosabb kelléke. A szakmai kíváncsiságot a közgyűlési jegyzőkönyvek áttanulmányozása után sikerült kielégíteni.

A pecsétnyomó-elzárásnak története 1833. november – ahogy akkor írták Szent András hava 18-ig nyúlik vissza. A vármegye első tisztviselője, akinek a gondjaira volt bízva a hiteles pecsételő őrzése, ezen a napon bemutatta a közgyűlés tagjainak a használhatatlanná vált lenyomót. A vármegye urainak határozatában benne foglaltatik a szemrevételezés eredménye:

1463

1985 / 3

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIII. évfolyam

.1985 JUN 14

A feladattal megbízott alispán jól végezte a munkáját, a pecsét hatálytalanítása szembetűnő, az értékes címvéset pedig ma is világosan felismerhető.

Miután a pecsételő így elvesztette használati értékét, a közgyűlés elrendelte a levéltárba helyezését. 146 évig pihent háborítatlanul a levéltárban az értékes boríték, hogy egy véletlen folytán előkerüljön, és új színfolttal gazdagítsa helytörténeti emlékeink sorát.

Seresné dr. Szegőfi Anna

Adalékok Szőlős (Vértesszőlős) történetéhez

Kivonat a r. kat. plébánia Historia domusából

A Tatabánya és Tata között fekvő község neve több mint 700 esztendőn át *Szőlős* volt. Nevét 1909-ben belügyminiszeri rendelettel *Vértesszőlős*-re változtatták, bár területe a Gerecse hegység oldalában, a Vértes nyúlványaitól tisztes távolban húzódik.

1541-ben, a török uralom idején, még négy portából álló község volt, de az ezt követő összeírásokban már a kihalt falvak listáján szerepelt. 1720-ban az Esterházyak tették újra megült helylé.

A XVIII. szd. végén egy *Jankovits Nep. János* nevű jegyzője megkísérelte a község történetét megírni. Feljegyzéseinek töredékei a r. kat. plébánia *Historia domusában* maradtak fenn, ezeket *dr. Rédly Elemér* plébános úr engedélyével kímásoltam és az alábbiakban közlöm.¹

„Ezen Szőlősi Helységnek eredetéről, Régiségéről, Nevéről és egész Környülálló dolgairól. 1800.

Ugy hallottuk a Régi Öregjeinktől, hogy 300 Esztendőig Pusztta volt, Győri Hintli, v. Jeszenyák Birták, és néha Tataiak is, amint az idő magával hozta. Hogy pedig Szőlősnek kezdet nevezetnű, ez az oka: Mivel, valahogy csak az Erdőségben tiszta hely találtatott, az mind Szőlő vesszővel béplántáltatott. És pod Bukorvu dolinu, vagyis a feljáró Bükönyös alatt, hogy még a Pozsonyiaknak is itteni Szülleik lett volna. És mostis a Szülű árkok, sorok látzatnak, Ide sokal de szélesebben, mintsem a mostani ültetések. E jelenvaló időben azonhelyen nagy Tölgy és Cserfák látzatnak. Ezen Szülűkrül Szőlős vette nevét.

Legelső lakos volt itt Szabados Papista, Gunyhóban lakott ott, ahol most Szabó Pál. A többi mind Erdőség volt. Ez ezen Erdőség közt legelőször is még távulról ki látzott Régi Templom felső fala (az alsó le volt dülve). Amely felálló fal tetein, mint egy kánna vastagságú Nyárfa elég nagy ágával ki volt nyólve. Annak utána Szabados után, több lakosok ideérkeztek, Pétervárrul Bánhidi Istók, Csordás Jos, Varga Istvány, Kálvinisták. Ezek innend elmenvén utánuk jött ismét Pápisták külömbféle Helyekrül. És ismét Hirtelen a Helység meg szaporodott, és többen öszve jöven a másik falut is fel építették, mind az erdőn hajdant ki égetteteti, ott hagyot mészel, melyről jól emlékeznek, minthogy Hordókban hordtákották. Ezen, Egy Egész, a másik pedig le dűt falukbul fel épült Templomnak: amint Szévárvány módra volt a Sanctuarium építve, E volt az Inscriptioja: EX MISERENTIS dei Gratia IncoLa SzŐLLŐSIENSIS SIBI el Posteris praeparavit, Mely Rommai Calculusbul, el düntése elüt, Istenben el nyugodot Tiszt: Bánhidi Plébános Ur, Grigkovits Jakab, és Tiszt: P.: Wunibaldus Administrator Urakal, usq. 789 ann. Esztendőben el düntetett, fel Számáltunk 118 Esztendőt, usq. 1800. hozzá adva II. Esztendőt, öszvesen lenne 129 Esztendő. Ezen ó el düntetet Templom mellett volt egy ujdon új erős Torony, Amelyen el düntetése elüt 1751. Esztendő számot lehetett olvasni. A mostani Uj Templom építésének minden környül álló Dolgái a következő időkre való nézve elég kivülágosítva pléh ládikába, mint valóságos Emlékezetre való dolgok el tsukva tartatnak.

Midőn tehát minden nap a Lakosok itteni Szaporodának. Sokszor Tűz Gyulladások miatt, már elég maradhattak, sokan pedig el is mentek. Hanem az utolsó Emlékezetre méltó gyuladás így jöt ki: Bizonyos Csúz Kálvinista, egykor a Lovász Gyermekeket a folyó mellett lévő kertyéhez lovakal hévta, és midőn ott

¹ Lánosz Zoltán írásának közlésével szeretnénk ráirányítani a Honismereti mozgalom munkásainak figyelmét arra, hogy a plébániákon található *Historia domusok*ban milyen fontos helytörténeti dokumentumokat és néprajzi értékű anyagokat lehet találni, amelyekben természetesen az egyházi vonatkozású részek és a vallási szempontok nagy helyet foglalnak el. (Szerk.)

a Gyermek el aluttak volna, ő onnend eltűnt. Akor a Lovász Gyermekek így kezdetek egymás közt beszélgetni. Ime, ide hívot, és már it is hagyott, azért a gyermekek feküdtek, de már ébren voltak. És ime a Csúz ismét a Gyermekekhez jöven, nem alhatott. Hanem minditg emelgette a fejét: és ezek közt nem sokára a Csúz fel kiált: Nini Gyermekek már megint é! Ezen utolsó gyulladásból ismét majd talpig ki éget ezen Helység. És a többi károk közt Udvorszkyknak 2 Gyermekei is megégtek. Amely Udvorszky mindjár Regvel kotsira ült, és Komáromba ment Sz. Misét szolgáltatni.

Azonban ithon a Bérák a mostani Csapház helyén öszve gyűltek (mivel akkor nem szoktak Béro házánál gyűlést tartani) és azon Lovász Gyermekeket mind szemre hévták, amelyek közt a Smudla gyermeke így felelt: Tegnap estve Csuz a maga kertyéhez hívot, ot hagyott, vissza jöven minditg emelgette a fejét, és már én a többi társaimmal nem alhattunk. És tsak egyszer a Csuz fel kiáltott: Gyermekek! Ime megént é! Midőn ezt így a Gyermekek beszéllették, a Csapháznak fonyot ajtaja által, Csuznak a felesége egy itze borért jöven, mind ki hallgatta. És haza hozván az Egy itze bort, az Urának mondja: No édes Uram! már mind kendre mondgyák a gyulladást. Ezeket halván a Csuz: azon Egy itze borbul tsak egyszer ivott, és ismét azon kertyéhez ment, és a 3. körtefájától jól megnézegetvén, onnend el ment az új szüllük végéhez, amely akkoriban nagy Erdő volt. És ot a Gatyá madzagját a fa ágára forgatván, még a lábai és a földet érték, fel akasztotta magát. Amira Udvorszky Komárombul megjöt, már akkor a Csuz fel volt akasztva. Ezen Erdő Tájra soha máskülönös nevet nem érdemelt volna. Hanem most örökös, és felejtethetlen neve vagyon: Csuzova dolina. Nem sokára Lábodi Ur el érkezvén (de nem tугyuk mijsoda hivaltal viselt) az mi Erdeinkből öllfát hozatta, és a Szöllősiek kérésekre egész Bánhidi Szüllük irányába Szélfa Bokorik az öllfát, és az akasztottak vitték. És ime meg halván ezt a Bánhidiak számosan vas vellálal ki állottak, és nem engedték ot égetetni hanem Erővel visza nyomták a Szöllősieket, egész adig, mint most a Határ léztük. Ahol a Csuzt megégették. És tsak ekor a sűrű ézések meg szűntek. Ez akor Történt, midőn tsak Templomig lettek volna a Házak: A Helység Eredetének usq. 1800. 129. Esztendeje.

Továba: Bánhidi Szüllük felett való lyuk, és Ures kőszikla: a Török Háborúban 7. falubéli népség oda rejtőzöt, és midőn a Szüllük felől most is látható nagy lyukat bé rakták. Semmiképen az Ellenség nékiek nem árthatott. Mivel Terméskőben hagytak egy hézakot, amellyen ki és bé jártak. Történt azonban, hogy ezen Nép közt egy asszonynak révo gyermeke lett volna. Ezen asszony ki ménvén, amire a folyóhoz érkezett, és ime a Tüskébe Logarozó Török, tsak hamar meg fogatatta, és véle ki valattatta. Ettől mindeneiket ki tanulván a Török mostani Vaskaput által töretvén, azon kő nagy rejtek helynek teteit, mint egy Szérő, amint most látzik, feltöretette. és szalmával megtemvén mind azon Népséget meg fujtatta. Ugyhogy most is a sok Ember tsontok, de 50. Esztendük elüt enyhány kotsira való Embercsont ottand mind adig hevert, míg bizonyos Bánhidi özvegy Oroszlánszky né a jó keresztény tselekedetnek széne alatt egész életébe Batyuba a Bánhidi Csonttartóba által nem hordotta volna.

Ezek feljegyeztetek az 80 és 90 Esztendős Öregeknek Hiteles Tanúbizonyosságukbu! (Akor, amidőn T. N. Vgye Inzsenérje Hidegi Ur ittend in Facie Loci ezeket így kikérdezte), Ugymint jelenlevő ör. Magyar Gy. 26 Esztendeig tsak T. Béro, és Árvák Attya. Forések Pál, Gombás Márton, Kis János és a többi öregeknek Hiteles és Igazsággal megedgyező Tanúbizonyosságukbul. Mostani Szöllősi Előljárók ezek: Loner János Béro, ör. Magyar T. Béro, Forések Pál, Szádetzky Jan. Nagy Pál, Koringer, Pluhár, Muk: Gombás Jos: Kugyelka Gy. Jankovits Notar. Status animar: Filialis Szöllős A: 1800. 25 May Domestic Nominatenus assumptus, conscriptus, et e Registerio Sumarie erutus ut sequitur. Pria 154 Confessionis Capaces: Mares 250. Feminae 273 = 523. Incapaces: Mares 88, Feminae 150 = 193. Summa 716. O. A. M. D. G. B. D. G. V. M. ac 00. SS. Pro Gratióssimis Posteris Notavit Joannes Nep. Jankovits. NB. Notatur etiam Terrae Motus A^o 806. 22^a fbr. Hora vest. 8 et. 55 min. 2dus vero Hora 9^a vest."

Lánczos Zoltán

Rimaszombati rátét

Török Flóris, a pesterzsébeti iskolaalapító

A múlt század hatvanas éveiben egy belga bank, a tulajdonában levő Gubacson (a mai Pesterzsébeten) parcellázásokba kezdett. Számos pesti polgár és közéletli személyiség, így *Török Flóris* – 1848-as honvéd százados és későbbi pesti rendőr alkapitány – is több holdas területet vásárolt az akkor Soroksárhoz tartozó homokbuckás pusztából. A tulajdonosok, akik később maguk is Gubacsra költöztek, tovább parcellázták birtokaikat. Így jött létre a mai Pesterzsébet, amelyet 1870-ben Erzsébet királynőről Erzsébetfalvának neveztek el.

Mint minden új településnél, itt is az első lépések közé tartozott a gyermekek oktatásáról való gondoskodás. Az 1870-es évek elején – jobb híján – a Fehér Bárány vendéglő adott otthont az erzsébetfalvi népiskolának, 32 fiú és 8 leány tanult itt, majd a hetvenes évek közepén két magánházban folyt az oktatás. Már ekkor megkezdődött a szervezés állandó iskolaépület létesítésére. Ebben a szervezésbe kapcsolódott Török Flóris is. Segítői közé tartozott Ballagi Mór, a neves nyelvész és szótáríró, aki az iskolaügyek bizottságának első elnöke volt.

1876-ban választottak először iskolaszéki testületet, az akkor már két telepből (Szabó József telep – egy fővárosi tisztviselő nevére – és Kossuthfalva) álló Erzsébetfalván. Elnöke Török Flóris lett. Ettől kezdve még nagyobb lendülettel vetette magát az új iskola szervezésébe. Írt a vallás- és közoktatási miniszternek, hogy a közoktatási alapról adjon segítyt az iskola felállítására. Leveleit elküldte több megye püspökéhez, a hercegprímáshoz. A község vezetőivel együtt a „trón zsámolyához” borult némi építkezési segélyért. Valóságos levélpárbajt vívott a váci püspökkel, aki szigorú feltételekhez kötötte a támogatást. A kitartó levelezésnek a település lakosaihoz intézett felhívásának néhány év alatt meglett az eredménye: 1878 nyarára 72 adakozótól 1386 osztrák értékű forint gyűlt össze. A legtöbbet, 200 forintot, Simor János hercegprímás adott, Ferenc József 100 forintot, Peitler Antal váci püspök 50 forintot, József főherceg 20 forintot. Ezzel az összeggel már megtörténhetett az alapkövetétel. Két év múlva, 1880-ban, Kerkasztner Jakab néptanító vezetésével, az erzsébetfalvi nebulók bevonulhattak a mai Ady Endre utcai iskola udvari részébe épített új állami iskolába. Ezt Török Flóris már nem érthette meg, mert 1878 decemberében meghalt.

A kitartó és nagy hévvel végzett több éves szervező munkáról, amelyet bizonyára a honvédségnél és a pesti rendőrségnél sajátított el, álljon itt néhány dokumentum. Ezek a többi félszáz irattal együtt, a Pesterzsébeti Múzeum új helytörténeti és művelődéstörténeti értékű szerzeményei.¹

¹ A levelek alázatos hangvétele nem különleges, hanem a kor hivatalos levelezésének szokásos stílusa. (Szerk.)

1870. évben több nagybirtokos által Soroksár- Gubacsi pusztán Erzsébet és Kossuthfalva elnevezésekkel több 800 házhely részleteztetvén fel és adatott el, mely idő óta Erzsébetfalván és Kossuthfalván 57 ház épült, lakók száma 244 689 lélek, nem számítva a Drasche féle részvénytársulati téglagyárt, hol 4-5 száz munkás szokott tartózkodni egy része családosul.

Ezen telepítvényeken a m. é. összeírás szerint 83 iskolakötelezett volt – nagyobb részt szegény lakosok gyermekei, – kiktől követelni nem lehet, hogy a másfél órára eső Budapest vagy Soroksárra járjanak iskolába – nem hogy iskolai illetéket fizethettek volna, de télen át még ennivaló kenyerek is alig volt, azon szülők pedig, kik a fizetésre képesek lettek volna gyermekeiket az iskolától elvonták részben mert a telepítvényesek kellő fizetéssel ellátott – illetve rendes tanítót felfogadni képesek nem voltak, részben a szülők közönyösen vették, mert sem az iskolába való járatásra, sem az iskolailletékek behajtására a telepítvényesek végrehajtó hatalommal nem bírtak.

Az 1865-68. évi XXXVIII. törv. czikk a közoktatást illetőleg, különösen annak 35. 37. 46. és 47. szakasza tisztán meghatározza, hogy az anyaközség van hivatva és kötelezve, miszerint tanyákon, telepítvényeken úgy az iskola és tanítókról, mint a tanító fizetéséről gondoskodni, e tekintetben Soroksár községe mint anyaközség nem csak hogy több ízben felszólítva nem lett volna, de az 1875. évi június 30-án a kerületi szolgabíró jelenlétében Soroksár község házánál tartott községesítési gyűlés alkalmával az Erzsébet – és Kossuthfalvi birtokosság ebbeli felszólítását jegyzőkönyvileg is kijelenté. Daczára mindezen felszólításnak újabban egy év folyt le a nélkül, hogy a közoktatási téren legcsekélyebb történt volna, a telepítvényesek jelenleg is iskola és tanító nélkül vannak.

De tekintve azt, hogy a telepítvényesek már három ízben megkísértették a községesítést és a Soroksári Község által mindannyiszor megakadályoztattak, és pedig azon soroksári lakosok inteniója folytán, kik a Gubacsi pusztán birtokosok és a fent hivatott téglagyári társulat által, egyedül azon oknál fogva mert Soroksár községe kellő községi vagyonnal bír, községi pótlékok nem fizetnek, holott ha Erzsébet-Kossuthfalva községesítették, községi járulékok volnának kötelesek fizetni. Alázattal esedezünk tehát, a Nagyméltóságú m. k. Vallás és Közoktatási miniszteriumnál legyen kegyes intézkedni, miszerint a jövő iskolai év elkezdéséig vagy Soroksár községe gondoskodjék kellő iskola és tanító lakhelyiségről és 83 iskola kötelezett gyermek taníttatásáról melyhez a telepítvényesek csak is telekkel járulhatnak – vagy kegyeskedjék a nagyméltóságú m. k. Miniszterium a fent idézett törvényczikk 43. §. értelmében a telepítvényeseket a községi iskola felállítására és egy népiskola tanító eltartásához mért segélyben a közoktatási alapból részesíteni. Mely ebbeli legalázatosabb kérelmünk után vagyunk hódoló tiszteletünk kijelentése mellett. A nagyméltóságú m. k. Vallás és Közoktatási Miniszterium aláztos szolgálai.

Török Flóris bizottmányi
elnök

Weisz Lipóth
Kaltneker József

*

Nagyságos Bizottmányi Elnök Úr!

Elismeréssel tartozom Nagyságodnak a nemes érdeklődésért, mellyel az Erzsébet-Kossuthfalvi katolikus nevelés és iskolaügy felvirágoztatásán buzgólkodni méltóztatik, nekem is szívemen fekszik és lelkemből óhajtom, hogy a fővárossal annyira szomszédos községben, mint a minő nevezett hely, mely kétségkívül jövővel bír, a vallás-erkölcsös nevelés és oktatásügy biztosíttassék, azonban Nagyságod – bocsánatot kérek a megjegyzésért – nemes hevében a kezdet nehézségeivel s a körülményekkel nem alkudva, mindjárt kezdetben oly fényvel óhajtani Erzsébet- Kossuthfalván az elemi iskola ügyet berendezni, miként ez az ország előkelőbb városaiban is alig található fel, s éppen ennek következtében tőlem is oly áldozatot kíván Nagyságod a bizottmány nevében, mely tekintve megyém számtalan szükségleteit, s a hasonlíthatatlanul csekélyebb eszközökkel rendelkező községek napirenden levő folyamodványait, tehetségemet meghaladja.

Nagyságod a tanító ellátására számítani méltóztatik 500 oszt. ért. (oszták értékű forint) frt-ot, lakbér címén 100 frt-ot, méltóztatssék megengedni, de bármennyire méltányolom is a néptanító érdemeit, ez feleslegesen bőkezű számításnak látszik oly helyen, hol a rendelkezésre álló eszközök nem felelnek meg ily aránynak, annál is inkább miután a nagyméltóságú oktatásügyi Minister is csak most fáradozik azon, s csak óhajta elérni: hogy az elemi tanítók fizetése a szabad lakáson kívül megüsse mindenütt a 300 frt-ot, megelégedvén ily eredménnyel a sokkal népesebb községekben is. Mindenesetre idővel kívánatos lehet, hogy az erzsébet-kossuthfalvi tanítóknak is kényelmesebb állás biztosíttassék, s ez elérhető leend akkor, ha majd a község az első berendezés követelte tetemes kiadások kényszerűségétől megszabaduland, de most kezdetben szerényebb fizetésért is hiszem hogy fog találkozni alkalmas tanító annyival inkább, mivel

Értésülesem szerint az építendő iskolához kihalított 600 □ ölnyi tér egy részét kertül talán most is használhatná, valamint ideiglenesen a templom, paplak és községházhoz kézen levő 1 1/2 hold földet is. Nagyságod továbbá kezdetben egyosztályból állandó iskolához bérleendő helyiségért 200 frt méltóztatik számítani, az ország legtöbb helyén az elemi iskola és tanító egy fűdél alatt szépen megférnek s a kettől czélra elegendő helyiség bérlése kisebb községekben nem igényel többet, mint körülbelül 150 frtot.

Végre Nagyságod egy 120 frtos fizetéssel ellátandó iskola szolgárolt is tesz említést, megbocsásson Nagyságod, de talán az első rangú városokon kívül, nem gondolnám, hogy a vidéki elemi iskoláknál ily állás előfordulna, annál kevésbé egyosztályú iskolánál. Szíveskedjek tehát Nagyságod mindenek előtt arról értesíteni engem, hogy a birtokos urak és lakosság közt rendezni szokott gyűjtésből, miről Nagyságodnak folyó hó 8-ról hozzám intézett igen becses soraiban említés tétetik, mennyi folyik be évenként, s az iskolára összegyűlt alap mennyire rúg? Továbbá pedig egy más mérsékettebb költségvetést, mely a jelen körülmények között kivihető, készíteni és hozzám elküldeni, akkor majd meghatározhatom, hogy mennyivel járulhatnak a kérdéses célhoz, azt ugyan előre is megvalkóm, hogy százakra menő összeggel nem járulhatok ahhoz, de körülményeimhez mért szerényebb összeggel szívesen fogom az érintett célt gyámolítani.

Fogadja egyébként Nagyságod megkülönböztetett tiszteletem nyilvánulását, mellyel maradok Váczon, október 23-án 1875-ben.

Nagyságodnak alázatos szolgálja

Peitler Antal József váci püspök

*

Nagyméltóságú és főtisztelendő püspök Kegyelmes Úr!

Midőn Erzsébet Kossuthfalva lakossága és előjárósága nevében mint iskola gondnok és elnök Blum János által iskola építkezésre kegyesen adományozott 50 ftért legmélyebb és hálás köszönetemet fejezem ki, nem mulaszthatom el Nagyságodnál mint megyés lelkipásztoruknál újabban esedezni, miszerint 1875 évben írásbelileg ígért az 1876/77 és 1877/78 iskola évre szóló vagyis esedékes 100 ftos kegyadományt kiutalványoztatni méltóztatnék.

Nagyméltóságodnak a netán a feletti kéttel elosztatása végett hogy az Erzsébet Kossuthfalvi iskola nem kellő katolikus szellemben vezetteték megnyugtatótásul le kell alázattal jelentenem hogy legfőbb törekvésem úgy mint eddig jövőre is az leend hogy iskolánk katolikus jelleggel fenntartassék.

Nagyméltóságod ez alkalommal kegyes ígérétének beváltása által a telepítvények lakóival oly jótéte-nényl teend melyet mi magunk úgy mint utódaink feledni nem fogunk és örök hálánkat rebesgetve Nagyméltóságod hosszú életéért ajkunk mindenkor az egek urához áldásért zengeni fog.

Esedezem tehát újabbán, Nagyméltóságod ismert nemes és áldásos nagylelkűségére támaszkodva legyen az úttal még oly kegyelmes nekem illetve az iskolaszékeknek a 200 frtot elküldeni.

Mely alázatos kérelmem után vagyok hódoló tiszteletem kifejezése után

Nagyméltóságodnak

Erzsébet kossuthfalván 878 márczius 27. legalázatosabb szolgálja

*Török Flóris
Fővárosi állam rendőrségi alkapitány,
Erzsébetfalvi iskolaszéki elnök
és gondnok*

*

Vagyságos Alkapitány és iskolaszéki Elnök Úr!

Az Erzsébet-kossuthfalvi iskolára 1875. évi decz. 6-án 2732. sz. a. Nagyságodhoz intézett levetemben gértém ugyan három évre évi 100–100 frt. segélyt, de azon nyilvános kikötéssel, hogy a hívek írásbelileg tötelezék magukat iskolájok felekezeti jellegének megtartására.

Mínthogy azonban az említett hitközség részint közvetlenül, részint pedig a vecsési esperes-plebános úr itján hozzá intézett sürgetéseim daczára sem tevő eleget ezen kívánságomnak, sőt Pók Ignác esküdt irnak f. évi január 30-ról az említett esperes úrhoz intézett s hozzám betérjesztett leveléből itélve ezen skola felekezeti jellege nem csak hogy nincs biztosítva, hanem ellenkezőleg nagyon is precarius és bizonytalan időtartamunak látszik: ezen körülmény arra kényszerített, hogy kimondjam, miszerint a (kötött föltétel) elmaradása után magamat az említett iskola iránt semmiféle anyagi áldozatbeli ötelezettség által kötöttnek nem tartom, s csak 50 frt-ot küldvén f. évi február 15. a vecsési esperes úrhoz a szóbanlevő iskola felszegélyezésére.

Méltóztassék tehát Nagyságod magát az Erzsébet-kossuthfalvi hívekkel érintkezésbe tenni, s őket ábúni, hogy az általam tett föltételt teljesítsék, s én jöllehet terjedelmes egyházmegyémben igen sok a egélyemet igénybe vevő szegény felekezeti iskolák száma – tett ígéretemhez híven az ígért segedelmet tegadandom.

Az elődök iránti tisztelet érezhető abban is, hogy a Sályi Pávákör ma jórészt Tarjáni András, az egyik helybeli pásztor dalaiból állítja össze műsorát; Barsi Ernő 1955-ben fogott hozzá ehhez a gyűjtéshez. Egy pásztoember dalkincsét akarta rögzíteni egyéniségének, emberi világának minél teljesebb számbavételével. A dolgozat első megfogalmazása 1963-ban készült el, és az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők országos pályázatán nagydíjat nyert. Már akkor felmerült a kiadás szükségessége, ezért Halmos István lektori véleménye alapján Barsi újra átdolgozta az írást, amit Ortutay Gyula és Vargyas Lajos doktori disszertációként minősített.

Vajon mit jelentett a zenetanárnak, hogy önkéntes néprajzi gyűjtőként szerzett doktorátust?

■ — *Ennek köszönhetem, hogy a pályázatokon, a gyakorlati, szakköri munkában megtanulhattam a néprajzot. A Néprajzi Múzeumtól útmutatást, segítséget kaptam. Jó hasznát vettem annak is, hogy Kodályhoz járhattam magyar népzeneire. Értékes emberekkel köthettem ismeretséget, sőt barátságot.*

Hallhatnánk valamit a burgenlandi gyűjtőutakról?

■ — *A téli táncsoporttal és a népdal—hegedű—duóval szerepeltünk ott, kapcsolatba kerültünk a kismartoni tanítóképzővel. Ők azután többször meghívtak. Az őrségi falvakban gyűjtöttünk, muzsikáltunk, az óvodákban mondókákat jegyeztem le. 1984 nyarán a burgenlandi, a felvidéki és a jugoszláviai magyarokkal közösen Nemzetközi Anyanyelvi Tábort szerveztek, erre az alkalomra állítottam össze a Daloló Pannónia című daloskönyvet, amit sokszorosítva adtunk közre.*

A zene egy sályi pásztor életében című munkája mellett 1984-ben hagyta el a nyomdát a Daloló Rábaköz című gyűjteményének második, bővített kiadása, valamint a Pataki Kollégium zenei krónikájáról szóló munkája.

Búcsúzóul terveiről érdeklődtem.

■ — *Háromszáz évre való tervem van, nem tudom, mi valósulhat meg belőle — nevet rám huncutkásan.*

A tervek között szerepel az archaikus anyagból összeállított Daloló Bükkalja, a Burgenlandi daloskönyv, a Pataki hangtár. Szeretné rendszerezni óriási diaanyagát is, no meg tovább kutatni az írók zenével való kapcsolatát. Ha Barsi Ernő a munkájáról, a még rá váró feladatokról beszélhet, szemében kigyullad a fény, árad belőle a csillapíthatatlan tennivágyás.

■ — *Csak akkor valósul meg ezekből valami — szól közbe a felesége —, ha nem lesz állandóan úton. Nem tud senkinek nemet mondani. Hol diavetítéses előadást tart, hol műsort állít össze az iskoláknak, vezeti a tanítóképző néprajzi tudományos diákkörét és persze, amikor csak lehet, Sályban van.*

Meghatottan nézem őket. Ritkán érezni ilyen összhangot, szeretetet két ember között. Egymást segítve, közösen dolgozva, szerepelve, sok nehézséggel és szépséggel teltek el az együtt töltött évek. S milyen erőt adhatott Barsi Ernőnek a biztos hátér, ahova az irigység, a rosszindulat, az értetlenség elől menekülhetett. Nem kapott szidást, ha a kis tanári fizetésből drága könyveket vásárolt, ha a gyerekei néha napokig nem látták. Enélkül nemigen lehetett volna ennyit tenni a közösségért.

Rábaközi csíkminta Jámbor Kálmáné gyűjtéséből. Rajzolta Timaffy Lászlóné

Legalázatosabb alólirottak mint Soroksár puszta Gubácson császári királyi apostoli királynő Ő Felsege Erzsébet legkegyelmesebb asszonyunk nevét viselő (Erzsébetfalva) Gyarmatban – hol már majd 100 iskola kötelezett gyermek létezik, iskolát óhajtunk építeni, illetve annak építéséhez is hozzáfogtunk.

Miután azonban Gyarmatunk lakossága nagyrésze a legszegényebb iparos osztályhoz tartozik és saját erőnkől iskolánkat felépíteni képtelenek vagyunk. Legmélyebb alázattal esedezünk, miszerint Császári Fenséged iskolánk építkezéséhez némi segílyt adományozni kegyeskedjék.

Mely ebbeli legalázatosabb kérelmünk megnyitása után vagyunk jobbágyi hódolattal Császári Fenséged kegyelmes urunknak legalázatosabb szolgálói

*Kaltneker József
előljáró*

*Török Flóris
iskolaszéki gondnok*

*Pók Ignác
esküdt*

Erzsébetfalván, 1878. évi május 9-én

Közli: Bogyrka Emil

Az erzsébetfalvi polgári fű- és leányiskola a Kossuth Lajos utcában az 1910-es évek elején, Ma Bagi Ilona Szakközépiskola

TÁRLAT

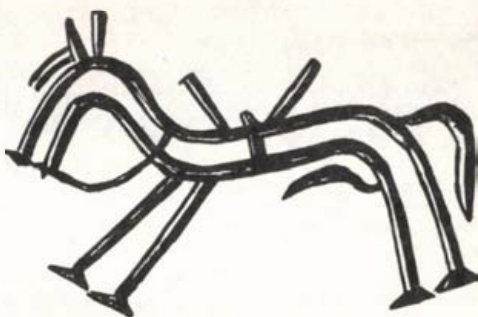
Valamikor lovon járó népség voltunk, békében, háborúban. De ha igen nagy volt a baj, ha az Óperenciás tengeren is túl, sőt az Üveghegyeken is túl kellett megkeresnünk elrablott kedvesünket, tudtuk, hogy nem visz el odáig a legjobb paripa sem. Nagy bajunkból aztán egy kis egér segített ki tanácsával (ha mi is megszántuk egy falat kenyérrel). Ő árulta el nekünk, hogy ott vár ránk a táltos, rossz gebe képében, a szemébe, ganéba temetve. Ugorjunk csak föl a hátára és már visz is bennünket, mint a gondolat, hetedhét országon át.

Ilyen táltosunk volt mindig népünk szellemi hagyománya. Nyelvünk és dalaink szárnyán jutott el Tündérországba Csokonai Vitéz Mihálytól kezdve mindenki, aki nem átalotta megkeresni és kiásni a magyar kultúra nagy szemétdombjából. Népünk képiró, képmetsző hagyománya is szárnyakat adna művészeinknek, ha nagyobb szeretettel keresnék. Bartók Báltól és Kodály Zoltántól kell megtanulnunk, hogy gondos, elemző vizsgálattal és összehasonlító tanulmányokkal hogyan válogathatjuk ki legdrágább kincseinket.

Hat magyar és keleti, újkori és régi ábrázolását mutatom be szerelmünknek, a táltos csikónak ezeken a lapokon. Mert ugyanúgy él az keleti rokonaink meséiben és dalában is, mint minálunk. De figyeljük meg, hogy mennyire hasonlítanak egymásra ezek a csikók az írott képeken is. Egy méntől származik valamennyi, ha nem is egy kabola ellettte őket. Két párhuzamos vonal jelöli mindnek a testét, nyitott szájuktól kezdve egészen hátsó lábuk körméig. Csak két-két rövid vonal kell még fülük és mellső lábuk jelölésére. Néha a nyereg kápáit is odebiggyesztik egy-egy kis vonással. Olyan egyszerű és hatalmas erejű művészi eszköz ez a két-két vonal, mint régi népdalaink négy rövid sora, meg ötfokú hangrendszere. Mintha röntgenképét látnánk az örökké éhes lónak, leegyszerűsítve tekervényes bérendszerét. Az állatot csak az érdekli, amit megehet, s így magáévá tehet a nagy világból. A mi lelkünk mindenre kíváncsi: mindent meg akar ismerni, mindenkivel együtt örülni és sírni, mert csak így teheti magáévá, vele teljesen egyesülve.

Milyen szép szimbólum ez a táltos csikó!

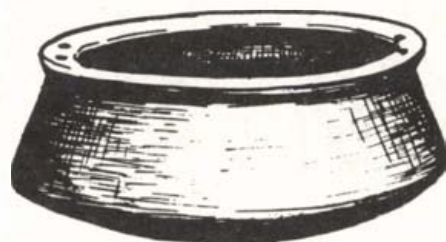
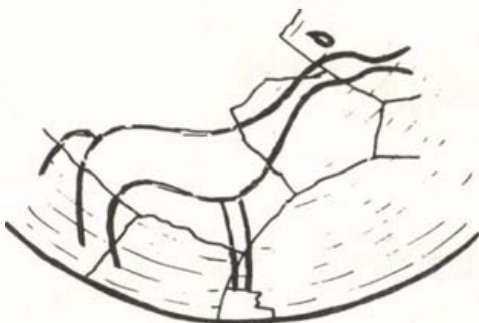
Lukó Gábor

Régi stílusú metszet egy csigatészta-csináló borda hátlapján. 1844-ben csinálta egy debreceni legény a szeretőjének.

*Este kezdtem a lovamat nyergelni,
Reggelig tart a szerszámot rárakni.
Csillag ragyog lovam fején, nem kantár:
Így jár, aki szép szeretőre talál.*

(magyar népdal)

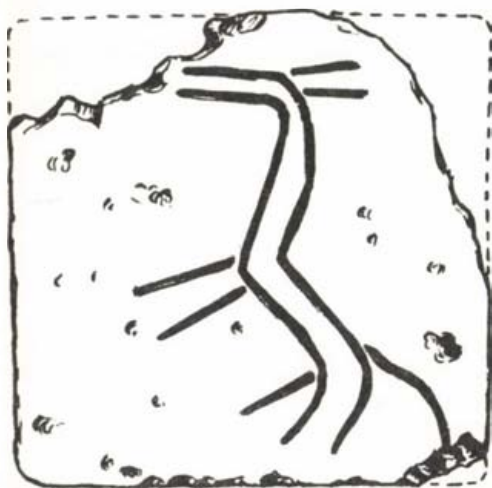

Etelközi magyar vagy besenyő cserépüst fenekébe karcolt kép. Az üst töredékeit Raducaneni határában ásták ki, a Prut völgyében. (Dacia 1964.)

*Csütörtökön virradóra
Tanáltam egy szilaj lóra:
Kőtőfékje egy szem se vót,
De a ló is kétlábú vót!*

(magyar népdal)

Szeméten tengődő táltosaink

Kazár épület falát díszítő cserép. A levédiai magyarok elleni védekezés céljából épített Szárkel várának romjaiból. (Artamonov: Isztorija Hazar.)

*Azt a nagy, fehér csikót
Nem ülöd meg, mert szilaj!
A tajabai kislányt
Nem csalog meg, mert szilaj!*

(csuvas népdal)

Tuvai sámándob nyelébe metszett kép. A dob maradványait egy régi sírban lelték. (Ivanov Sz. V. nyomán.)

*Fekete erdő, éjfélete:
Csak jó lóval jutsz át rajta!
Nehéz idő, gonosz nép:
Csak jó baráttal jutsz át rajta!*

(baskir népdal)

Jakut tamga. Egy írástudatlan jakut vajda neve helyett írta rá egy orosz nyelvű okmányra a XVII. században. (Szimcsenko nyomán.)

*Fölnyergelt fekete ló:
Hogy lehetne rúlni?!
Régi jó pajtásomhoz
Hogy lehetne eljutni?!*

(mongol népdal)

Ősmagyar, vagy ősvogul amulett az első évezred közepéről. Gladenovoi lelet a Káma mellékén. (Szipicün A. A. nyomán.)

*Szép a csikó, ha szépen fölnyergelik!
Szép a rózsám, ha szépen felöltözik!*

(magyar népdal)

A csarodai templom a művelődéstörténet tükrében

Csarnavadának, azaz Feketeviznek nevezték egykor azt a települést, amely ma Csaroda néven ismeretes. A beregsurányi és vásárosnaményi út mentén még ma is láthatók a Csaroda patak maradványai. A névadó „Fekete-víz” ölelésében találjuk hazánk keleti részének egyik elgkiemelkedőbb középkori műemlékét, a csarodai református templomot (a XVI. sz. előtt a katolikusoké volt).

Csaroda története az Arpád-ház kihalásának koráig nyúlik vissza, s elválaszthatatlan a vidék urinak családi kapcsolataitól, nemzetségtörténetétől. Csarnavadát (Csarodát) a Káta nemzetség egyik ága kapta adományként II. András királytól 1216-ban. A Káta nemzetség Raffael fia Gábortól való leszármazottai Csarnavadán először 1312-ben tűnnek fel. Az ez időből való oklevélből kitűnik, hogy a család Beregből származó ága magát ekkor már Csarnavadainak mondja. Egy 1500-as évből fennmaradt tiltakozó okirat bizonyossága szerint a család Bereg megyei központja Csaroda. Entz Géza kutatásai szerint a templom története szoros kapcsolatot mutat a Káta nemzetség történetével és sorsa az e vidéken zajló események hű tükréént áll előttünk.

Csarnodán valószínűleg már a XII. században állt templom, a mostani elődjeként. Bodor Imre régész ásatásai során egy XII. századi temető nyomaira bukkant, amelynek szerves része lehetett Csaroda első temploma: egy fából vagy paticsból épített, s a tatárjárás idején elpusztult emlék. Ennek helyére az 1250-es években épült az a téglatemplom, amely eredeti román stílusát megőrizve, a mai napig áll. Alapítója valószínűleg az a Káta Gábor, aki a családi székhelyet Csarnavadára helyezve, méltó emlékként hagyta az utókorra ezt az igényességét és katolikus hitét egyaránt reprezentáló építményt.

A templom szerkezetében, felépítésében a román kor szerzetesi monostarit mintázza. Első szakaszában egyhajós, a teremrészhez a keleti oldalon csatlakozó négyzet alakú szentéllyel, az 1250-es évekből. Ezt egészíti ki a szentély északi falához kapcsolódó, az 1300-as évek közepén épült sekrestyével az építkezés második szakasza. A csarodai templom tökéletesen keletelt, kéterű, teljes hossza és magassága 15–15 méter, amelyet a nyugati oldalon egy 15 méter magas torony ékesít.

Entz Géza az 1952-es feltárás alkalmával a templom méreteit a következőkben adta meg: *a torony falazott magassága: 14,98 m, a teljes magasság a faszéggel együtt: 29,98 m. A hajó belső hosszúsága 9,5 m, a belső szélessége 5,8 m, a belmagasság 6,98 m. A szentély méretei: mélysége: 4,27 m, belső szélessége: 4,32 m, magassága: 4,8 m. Építéséhez 28x14x5 cm-es téglákat használtak, ezzel átlagosan 74 cm-es falvastagságot nyertek.*

A templom azért karcsú, mert a torony egybeépült a templomtesttel. Ez a megoldás hozza közeli rokonságba a nemzeti monostorokkal, amelyek mintájára kisebb földesúri családok is megépítették – természetesen szerényebb lehetőségek között – plébániatemplomaikat. „A két pilléren álló, földszintjén három ívvel a hajóhoz kapcsolódó nyugati karzat két szélső boltzakasza felett emelkedik a két torony. A két torony közti legszélesebb ív, a templom szentély utáni legelőkelőbb helye, ahol a kegyúr társadalmi rangjának megfelelően, valóban a „nép felett” vesz részt az istentiszteleten. Ezt a felépítést, azaz a nemzeti monostorok rendszerét követik a falusi plébániatemplomok építésekor, ahol a monostorok mintájára a kőoszlopos, háromíves, földszintű, három- vagy egyíves emeletű falazott kegyúri karzatokat a szokásos két torony helyett egyetlen, a középső boltív fölé helyezett toronnyal ékesítik. A torony így a templombelső értelmes, szerves részévé válik, s a hajó felé nyitott voltát, gyakorlati szükségességűség, a kegyúri család elhelyezkedésének természetes követelménye adja... Ez a megoldás, amely formájában és rendeltetésében is sajátos magyar változatot képvisel – a nagy terjedelmű külföldi templomok önálló oltárral rendelkező, elkülönített kegyúri karzataival ellentétben – a magyar hierarchiának megfelelően, a kevésbé merev elkülönítettséget érzékelteti a feudalizmus közepette. Ezt az egytornyos megoldást a

kegyúri karzattal összekapcsolva a XII. századtól a Felvidéken Almágy és Garamszentgyörgy, Erdélyből Tompaháza, Marosújvár példázta.¹

A csarodai templom értékét olyan megoldások is emelik, mint amilyen a kőnéi szerényebb építőanyagból, a téglából megvalósított osztóoszlop-fejezetek és lábázatmunkák. Ez a tégladisztis az északi és déli falon az 1975-ös helyreállítás során került elő. S ez a feltárás valószínűsítette, illetve igazolta a templom két szakaszban való építését. A műemléki feltárás során beigazolódtott, hogy ez a „toldozgatás” az építészeti egység megeremelését célozta. A támpillérek a fokozott eleganciát, s – a gótikus kiegészítéseitektől sem zavartatva – a megfelelő rusztikusságot is megvalósítják. A templom az építkezés idején kevés és szűk ablaknyílással rendelkezett, a szentély keskeny keleti és déli ablaka mellett a hajórészt délről három és nyugatról egy részablak tagolta. A bejárat a hajó déli homlokfalán helyezkedik el: félköríves, hármas tagozatú, meredek háromszögormozattal falvastagodást alkotva. A kapurézsű hármas tagozódása azonos a nyugati részablak megoldásával. Ez az építési mód, mintegy behúzza, bekényszeríti a hívőt a templomtérbe, a nyugati ablak, és a többi ablakok meredek rézsúje pedig a fényt gyűjti, vonzza, engedi be pontok-nyalábok formájában a templomtér misztérium játékaiba.

A templom alaprajzából, szerkesztéséből, valamint a finom megoldásokból egyrészt kiténik, hogy magas kultúrájú, a szerves gondolkodást esztétikává emelő arányrendszer a konstrukció alapmagja. Komjáthy Attila² kutatásai alapján Csaroda középkori templomának olyan arany metszést felmutató arányrendszerét változta föl, amilyen eddig egyetlen, ebből a korból származó építményünkől sem bizonyítható ilyen kézzelfoghatóan. A megfigyelhető „legteljesebb” arany metszesség: 1. Az álló ember hozzávetőleges magassága 170 cm, nem tűz ki önállóan meghatározható pontot. 2. Ezzel arany metszésben van a szentélyablak alsó síkja = kegyúri karzat alatti heveder záradékpontja. 3. Ezzel arany metszésben van a szentélyablak záradékpontja = diadalív záradékpontja. 4. Ezzel arany metszésben van a hajó főpárkánya = hajó belmagassága. 5. Ezzel arany metszésben van a hajó fedésének gerincvonala. 6. Ezzel arany metszésben van a feltételezett román kori sisak magassága.

Emellett megfigyelhető egy másik sor is, amelynek alapeleme a kinyújtott karú ember (kb. 215 cm). 1. Az álló kinyújtott karú ember = szentélyvállko-magasság. 2. Ezzel arany metszésben van a szentély boltozati magassága = szentélyfalkorona. 3. Ezzel arany metszésben van a szentély fedésének gerincvonala. 4. Ezzel arany metszésben van a torony főpárkánya.

Eppen a Komjáthy Attila által vezetett, rekonstrukciós szándékú restaurálás (1971–1975) hozott elő olyan összefüggéseket, amelyek ennek a kiemelt beregi műemlékünknek több, eddig fel nem vetett szempontból való újraértelmezését tették szükségesszerűvé. A munka során föltárt maradványok pontosították, illetve igazolták Entz Géza történelmi kutatásainak eredményét, de számtalan új szempontot is felvetettek – így az arany metszés rendszerében való építést, s az egész templomrendszer szerves egységét. De a munka során került felszínre a hajórész északi falának freskósora is, továbbá részben tisztázódott a szentély és a diadalív köpegyüttesének kora.

Kezdjük talán először a legkorábbi, a hajóban felfedezett freskómaradványokkal.

Az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársai bontották ki azokat a XIII. századi freskókat, amelyek a templom legkorábbi festett emlékei. A hajó északi falát és a diadalív alsó részét a következő figurák népesítik be: az északi falon hat, alakos jelenet látható (János evangélista, Damján és Kozma – a két vértanú feje fölött nevík feliratának a töredéke is látszik –, Péter és Pál apostol, s a kezében keresztet tartó Mária.) A diadalív szőzék felőli oldalán az ún. apokrif szentcsaládnak a jelenete, a jobb oldalon pedig egy férfinak és egy gyermeknek erősen sérült alakja látható – fejük feletti már olvashatatlán a felirat. (Az ún. apokrif szentcsaládban Mária két, ugyancsak Mária nevű nővérét – Kleofásnak, illetőleg Satomásnak a feleségét – és az előbbinek három, ennek két gyermekét is ábrázolták. Csarodán részben ilyen bővebb szentcsalád látható, mivel Mária és a gyermek mellé Jézus unokatestvéreit is odafestette az ismeretlen művész.)³

„A diadalív belsejét a négy egyházatya ülő képe díszíti: északon alul Ambrus sapkában, fölötte Ágoston püspöksüvegben, délen alul a szerzetesnek ábrázolt Jeromos, fölötte tiarával Gergely pápa⁴ látható. Az ábrázolás szoros rokonságot mutat a szentély apostolfiguráival. Az erősen sikszerű megoldásukat mindkét helyen sablonmintákkal készített díszítés egészíti ki. A két ábrázolás rokonsága jól érzékelhető, ha egybe vetjük Bertalan apostol arcát Ambrus arcával (Entz Géza). A diadalív festményei az 1952-es restauráláskor kerültek elő, és sokkal tisztább, kiirtabb formákat mutatnak, mint a szentélyfestmények apostolfigurái, hiszen a szentély apostolait – akiket 1901-ben Gerecsen Péter talált meg – többször kiegészítették, átfestették. Így nem kis energiába teltett az 1970-es rekonstrukciókor a valódi formák visszaállítása, s az eredeti színvilág újratermése.

¹ Entz Géza: A csarodai templom. MÉ. 1955. IV. 210 old.

² Komjáthy Attila. MÉ 1978. I. 48–49. old.

³ Bécsi János: A csarodai freskók. Élet és Tudomány 1979. 6. sz.

⁴ Entz Géza: MÉ 195. IV. 208. old..

A prém is reá lévén már varva az *überczuk-ra* (így hívják t.i: a sapkát akkor mikor még csak a négy cikkely van ösze varva nem lévén meg sem papirosozva sem megprémezve) béllést szab hozzá mely áll négy a sapka cikkely formájához hasonló formához vágott cikkelyből, de valamivel annál rövidebb.

A meg béllés után be kenik mind a sapkát mind a béllést vízzel csak gyengén és azután meg hátullyozzák, mely így véghez a szélén felyül három unnyira be varja és abba a varásba teszen gyapjút vagy tsepüt mely csak arra való hogy ott egy kis kidomborodása legyen a sapkának.

Igy ellévén már készítve a sapka fel szegeznek a formára, melyet tőkének neveznek mely olyan forma mint a kalaposok formája. Körül a sapka szélét a tőkéhez szegezve 8—10 helyen arra a végre tsinált apró szegekkel s kitesszik a napra, hogy ott meg száradjon."

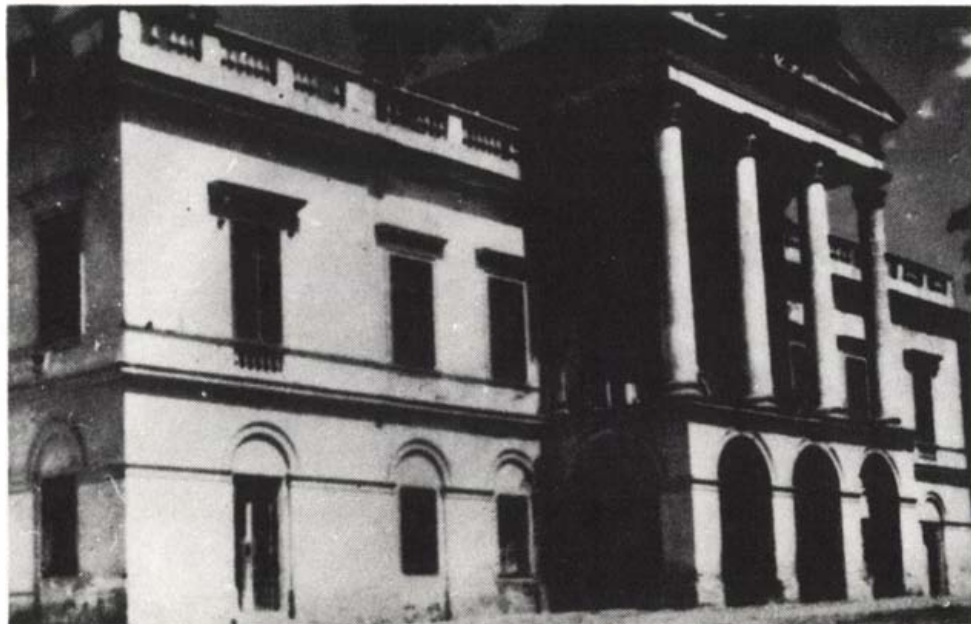
Dr. Varga Gábor

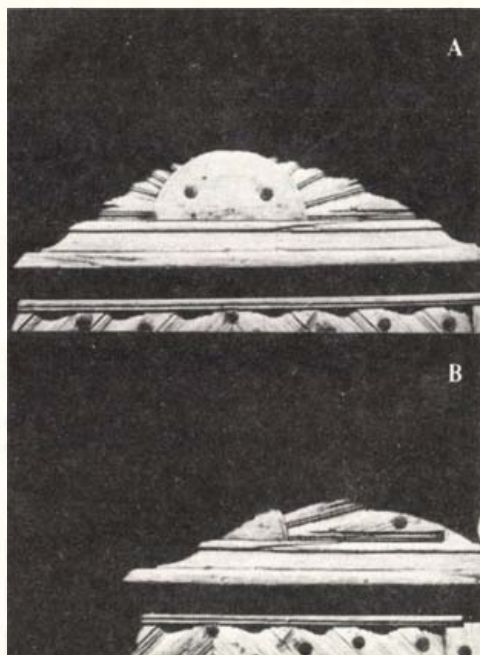
Sándor Móric a bajnaiak emlékezetében

A pedagógusok és más önkéntes munkatársak közreműködésével készült megyei földrajzinév-kötetek anyaga a múlt emlékeinek valóságos tárházát jelentik a kutatás számára. Már 1964-ben, Zala megye földrajzi neveinek bevezetője utalt arra, hogy a gyűjtők a nevek lejegyzésén kívül, a hozzájuk fűződő népi magyarázatokat, a folklór-anyagot stb. se hagyják figyelmen kívül. A Honismereti Híradó 1974/1. számában Timaffy László hangsúlyozta — igaz, a néprajzi gyűjtésekkel kapcsolatban — a népmondák fontosságát, s állításainak igazolására példákat tárt az olvasó elé.

E sorok írója részt vett Komárom megye földrajzi neveinek ellenőrzésében, s így jutott el a dorogi járás egyik nagyközségébe, Bajnára. Kéziratának elkészítésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a gyűjtők: *Hammerszki Katalin* és *Zádor Katalin* tanulók lelkes munkáját dicsérő gazdag, érdekes krónika terjedelmi korlátok miatt egészében nem szerepelhet a megjelenő kötetben. Helyi adatközlőik, elsősorban a falu mesélő kedvű, élénk képzeletű öregei segítségével több, eddig publikálatlan történetet jegyeztek fel a község egykori birtokosáról, az ördöglovasnak nevezett Sándor Móricról. Itt ő a helytörténeti mondák elmaradhatatlan szereplője. Kasté-

Sándor Móric egykori kastélya Bajnán

A-B A bejárati ajtó mint napóra jelzi a helyi időt.
1978. március 21-én déli 12 órakor b) délután
13.30 órakor.

A déli oldal tető-nyereg ékje kirajzolja a „szív”
egyik lvét.

János evangélistát december 27-én délben ekképp
szentesíti a fény (1978. december 27-i megfigyelés)

A viharsarki viharágyú¹

Asztalos P. Kálmán
a csanádpalotai viharágyúval
(Rácz Sándor felvétele)

„Gyün Illés! Gyün a tátorján! Gyün a hatalmas vihar, mely széthányja a körszöket, főborigattya a szénaboglyákat, mögbontja, leviszi a háztetőt, kitépi a fákat tüvestű” — mondogatták Illés-nap (július 20) körül Földeákon, Makón, és környékén.

A régi Püspöktelelén (ma Maroslele) a templom búcsúját Illés-napon tartották. Tartották, ha tartották, azaz, ha Illés megengedte tartani, mert bizony legtöbbször és rendszeresen szétverte a saját névnapjára tett, szépnék ígérkező falusi búcsút. Úgyannyira szétverte, fölborítva a sátorokat, megtépve azok ponyváit, elkergetve a búcsúsokat, hogy megharagudtak a védőszentre, megtagadták tőle a védőszenst, átadták azt másnak, még a búcsúnapiját is eltették október első vasárnapjára.

Hogyan próbálták régen megelőzni, kivédeni az Illés-napi vihart, hogyan próbálták kifogni Illés szekeréből a táltosokat? Mint falusi gyermek, én is sokat fogtam s húztam — jó néhányad magammal — a földeáki templomtoronyban a harangok kötelét, „főlleg elé harangoz”-va. Biz’ erre fűtyült Illés, s tarolt, rombolt, pusztított, ami éppen útjába akadt. Csanádpalotán viharágyút sütögettek, durrogattak, viharágyúval ijesztgették Illést, amikor gomolygó, mélyen kúszó fellegekben közelített a falu felé.

A viharágyú helyét még ma is meg tudja mutatni *Asztalos P. Kálmán*, a palotai népelet hűséges kutatója, s hagyományainak lelkes őrzője, krónikása, a helytörténeti gyűjtemény alapítója, gyűjtője, s mint régen mondták volna: „gondos öre”, „örökös igazgatója”. E megyénk határain túl is híres helytörténeti, honismereti gyűjteményben akadtam egy épségben megmaradt, úgynevezett *viharágyúra*.

De hadd beszéljen maga *Asztalos P. Kálmán*, hadd „szóaltassa” meg a „viharágyút”, a palotai gyűjtemény egyik legnehezebb darabját:

— Ez a viharágyú öntöttvasból készült, s súlya mintegy 50 kilogramm. Palotán a viharágyút még az 1920-as évek utolján is használták. Ha nyáron csúnya felhő közeledett a falu felé, akkor puskaporral megtöltötték, majd papírral befojtották a puskaport, és a község közepén, a tanácsházával szemben a főtéren, a templom bal sarka előtti részen, egy tüzes drótot dugtak be az erre a célra kiképzett lyukon a puskaporhoz, mely az óriási dörrenéssel elsült. Akkorát durrant, mint egy kisebb ágyú. A lövést három, négy esetben is megismételték, de közben a templom harangjait is „félreverték”. Úgy tartották, s a régi öregek ma is tartják, hogy e zaj-

¹A Honismeret szerkesztő bizottsága is szeretettel köszönti a Szocialista Kultúráért kitüntetéssel kitüntetett *Asztalos P. Kálmánt*, a csanádpalotai honismereti gyűjtemény létrehozóját, gondos örét, a honismereti mozgalom veterán munkását, aki ez évben töltötte be 80. életévét. (Szerk.)

Ugyanezt a jelenséget, tehát a benapozást vizsgáltam az avatási keresztre eső fénynyalábokkal kapcsolatosan is. Ezek a kereszték az 1350-es évek szentesített pontjait (valószínűleg solárisan is igazolt pontjait) jelentik. Mivel a templom védőszentje nem ismert, így ezek az avatási kereszték adhatnak útmutatást(?) az 1350-es év felszentelési napjára vonatkozóan. Ezért több éven keresztül különböző időpontban készítettem felvételeket a diadalív északi részéről. A soláris igazolás azonban feltehetően az ablakok átépítésének következtében, elmaradt. Érdekes módon 1978. március 21-én fél tizenkettőkor még úgy tűnt hogy a szőszék-meltyvén vonuló fénynyaláb rávetül majd az avatási keresztre, azonban mire a dél beköszöntött, az avatási kereszt alatt eltűnt a padok között.

A probléma, amit a soláris igazolás elmaradása okoz, szinte végigvonul a művelődés történetében. Szép példáját találjuk a jelenség centrikus gondolkodásmódnak a mayák⁹ templomépítészetében. Az utóbbi évek kutatása bebizonyította, hogy a mayák városait szükségyszerűen építették 2–300 évenként újra, s hagyták el az előzőeket ha nem akarták, hogy naptárjuk felbomoljon, mivel nem a megfelelő sztélek fölött kelt fel a nap. Ha nem akarták, hogy az emberek hite fogyatkozzék, új várost, illetve új templomot kellett építeniük.

A kereszténység felbomlásában legalább ilyen nagy szerepe lehetett – a társadalmi háttérén kívül – a solárisan igazolható Istenség felfénylő elmaradásának. A fentiekben már említettem, hogy egykoron a szertartás időpontját az illető szent templomi kánonban megjelenített alakjának a felizzó, felfénylő (ezért az arannyal bevont glória, tükröző mandolla stb.) pillanata szentesítette. Ahogyan ez a pillanat időről időre elmaradt, vagy megváltoztatták a szent helyét a templomban (ha szobor formájában jelent meg akkor ez lehetséges volt), vagy a templomot kellett átépíteni. Pl. a veszprémi Szt. György-kápolnánál mintegy 36 fokkal kellett megváltoztatni a kápolna keletelését új ablak megnyitásával, ahhoz, hogy működőképes legyen egykori rendszere.¹⁰

A csarodai váltás katolikusból reformátusba, az 1642-es átalakítás során zajlott le, ekkor alakították ki a templom mai formáját lemeszelték a freskókat, kívül-belül színes életfás motívumokkal borították a falakat. Az előzőekből azt hinnénk, hogy az a beavatkozás merőben új elvek szerint következett be, azonban ez korántsem így történt. A reformáció stilizált életfáit ugyanaz a fény szüli, élteti, mint ami a szenteket szentesítette. A csarodai ablakok köré rajzolt életfák pl. a nyugati ablaknál is, mintegy óskohóból táplálkozván rajzolják ki furcsa ideogrammaikat. Ezek az életfák az északi oldalon pl. pontosan az ablakokkal szemben helyezkednek el. A diadalív fölötti nagy burjánzást kettős fény élteti, egyik a nyugati ablak fénye, mely közvetlenül sugároz oda, a másik a keleti ablak mélységében előretolt soláris kohója. Az ablakokat körbebeülő „szívek”, amelyek mind kívülről, mind belülről megtalálhatók, bizony sokáig megmagyarázhatatlanok maradtak. 1978 szeptemberében azonban egy különös dolgot sikerült megörökíteni, mégpedig azt a jelenséget, amikor a nap a templom tetőszerkezetének nyereg-ékjével szabályosan kirajzolt egy ilyen „szív”-alakot a templom déli oldalán a tető alatt. Illetve nem egészen szív alakot, csak ennek egyik ívét, azaz a szeptemberi napforduló helyi idő szerinti abszolút délpontját.

Természetesen mivel mind Közép-Amerikában, mind a beregi Csarodán a megfigyelés tárgya – tehát maga a NAP – azonos, a soláris delek rögzítése is azonos kell hogy legyen. Így köthet össze a nagy természet – a világegyetem megfigyelése s jelenségeinek rögzítése különböző felfogású kultúrákat, Közép-Amerikától Egyiptomig – és Csarodáig. Amikor műemlékről műemlékre vándorolva bejárjuk hazánk s a világ számos kultuszhelyét, s amikor több ezer év távolából és napjaink megfigyelése révén szoros analógiákat találunk, akkor tudomásul kell vennünk, hogy ez nem lehet a véletlen játéka.

Kétségtelen, hogy közgondolkodásunkban az effajta összehasonlító kutatás még nem szerveződött, s számtalan szkeptikus megnyilvánulás kíséri az ilyen irányú kutatásokat. Ettől azonban a tények tények maradnak. S ha vállalkozásunk buktatói nem is kerülhetők el, s ha az ellentmondásosság néha kételkedővé is teszi az embert, attól még a látvány igazsága, az összecsengő bizonyítási pontok rá kellett hogy ébresszenek a múlt emlékeinek átértékelésére. Tanulmányunk sok egyéb, már nyomtatásban megjelent írással együtt porladó kultúrjavaink újraértelmezését, újrafogalmazását is megkísérli, amelyeket a továbbgondolás reményében teszünk közzé.

Vadász György

⁹ Kuzmicsjev: A maya papok titka, Kossuth, 1971. 82 oldal

¹⁰ Guzsik Tamás: Tájélatás rendellenességek a középkori templomépítészetben. Építészettudomány 1975.

A kevi cigányokat még a múlt évszázadban telepítették a jelenlegi helyükre, amely ma: *Bihari telep*-nek nevezett lakóhely. Van egy városrész, amelynek „*Cigánylapos*” a neve ma is. Már a XIX. században jelentősen keveredtek a városi magyarokkal. A régi putrik helyén ma már csinos kis cserepes házak sorakoznak, mégpedig jóval kevesebb, mint amennyi földtetejű putri volt, mert nagyon sok cigány bent épített házat a városban. További keveredésük és a szocialista munkába való bekapcsolódásuk révén elsajátítják a városi kultúrát. Gyerekeik iskolába járnak. Nemcsak a városba beköltözötteknek van előrehaladott lakáskultúrájuk, hanem a lakótelepükön lakóknak is. Régen nem dolgoztak a mezőgazdaságban, de ma már jelentős számú termelőszövetkezeti dolgozó van közöttük. Nagyobb részük azonban ipari és alkalmi munkás.

A tapasztó cigányok

A kevi parasztemberek, munkások, mesterek, még az értelmiségiek is jól értettek a tapasztáshoz, hiszen vályogfala mindenkinek volt, még a nagy úriházak udvarán is, melléképületként. Tehát elkerülhetetlen volt, hogy ne kelljen valakinek magának vagy másnak tapasztani. Új épületek kívül-belüli nagy tapasztását általában cigány végezte. A kisépületet, ólat, konyhát megtapasztotta ugyan a gazda, vagy a cselédje, de ha komoly nagy tapasztásról volt szó — régen a díszes házvégeket nem malterrel csinálták, hanem sárral — ahhoz csak a tapasztó cigányok értettek.

A szép, formás épület akkor nézett igazán jól ki, ha azt masszívan, erősen, tükörsimára és repedésmentesen tapasztották be, majd megszáradás után az ügyes meszelő asszonyok ragyogó fehérre meszelték. A mesteri tapasztás művelete nem volt olyan egyszerű, mint ahogyan rámondjuk, hogy tapasztás. Abban is nagy volt a különbség, hogy amit a rutinos cigány egy nap alatt betapasztott, azt egy parasztember napokig csinálta és nem olyan alaposan. A tapasztó föld kiválasztása és a sárcsinálás minősége alapozta meg a jó tapasztást. Egyetlen fontos eszköz itt a *simító*, a többi a kéz, meg a láb munkája és az egész testi erő és értelem, amely együttesen adja meg a tapasztás művészeti formáját. Ugyanis a sarkok, az élek, ahol kell a gömbölyűség, hasábok, hengerformák, síkok, plafonok, ajtók, ablakok környéke, padlások, hajlatok, üregek, eltömések — ez csak vázlatos képe a jó tapasztásnak.

A tapasztás fő rész munkái: a *sárcsinálás*, *bevakolás* és a *simítás*. A vakoláshoz *tőrekes* sár kell, a simításhoz pedig *pévás* (rostált tőrek). A vályogfalat először bevakolják, (az alsó tapasztás), de ezzel már a teljes formát meg kell adni, arra a megszáradás után jön a vékonyabb rétegű simítás, amitől a szép felületét megkapja a tapasztás. A jó tapasztó cigányokat gyakran *szólitották* tapasztani, tanyán, városi portákon egyaránt. Gyakran nem is volt ideje a gazdának a tapasztáshoz, és szép munkát is kívánt, ilyenkor már kereste a régebből ismert cigányát.

Nagymérvű tapasztó vállalkozásnál a cigány bevonta az egész dolgozni tudó családját és ment a munka egymásba kapcsolódóan. Hányták a földet a gödörbe, húzták a vizet, szórták a tőreket, taposták, kavarták a sarat, míg a lábuk tisztán nem jött ki belőle, mert akkor jó a sár. A tapasztás nehéz, de jól fizetett munka volt mindig. Az ügyes tapasztó cigány jól keresett és tekintélyt szerzett szép, pontos munkájával.

A vályogvetők

Vályogot vetni csaknem minden dolgozó ember tudott, de azért ebben is a vályogvető cigányok voltak a legnagyobb mesterek. A vályogvetés tanyákon, tanyahegyeken, a város környéki gödrök mellett, a város környéki itatókútak körül, leggyakrabban a házak udvarán történt. A vályogtégglából rakott fal volt itt a leggyakoribb, ezért keresett volt a vályog. A kisparaszatok és a munkások maguk kivetették, de csak a saját építésükhöz. A módosabbak viszont nem vállalták ezt a nehéz és piszkos munkát, amit ráadásul éppen a legnagyobb dologidőben kellett végezni. Ők inkább vályogvető cigányokkal készítették, akik tavasztól ősziig állandóan vetették, egység szerint megbízásból, vagy pedig szárítás után adták el az igénylőknek. Ilyen üzletelő vályogvetők a magyarokból is kerültek, akik szintén eladásra vetették. Azonban a vályogvetés általános felfogásban a cigányok mestersege volt. Az egész „cigányvárost” *vertfal*-ból (erről még lesz szó) és vályogból építették, ezeknek minden falát a lakója vetette. Verte és rakta fel. Csaknem minden cigány maga építette a putriszerű házat. Az általuk vetett vályog nagyobb része azonban a városi és tanyai lakosság számára készült.

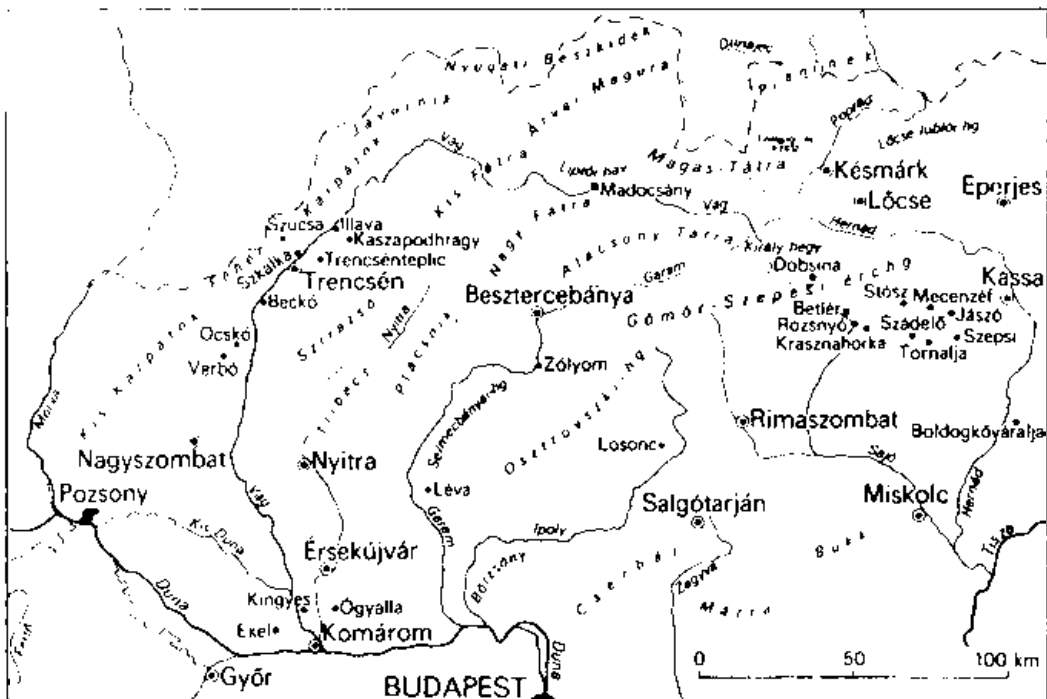
Türkevén általában *nagyvályog*-ból rakták a falat (32 x 16 x 48 cm), mert abból kevesebbet kellett kivetni, gyorsabban nőtt fel az erős fal és szilárdabb falnak tar-

beszélt örökké Papa. Komáromot ismertem, de Pozsonyt nem, s ezáltal még bübajosabb, még kíváncsabb lett. Valami olyan csodavárosnak képzeltem, ahol minden más, minden színesebb, minden érdekesebb, mint másutt, mert minden utcáját, házát, emberét, típusát Papa fantáziáján át ismertem meg... Az ódon országház, a vár a tornyaival, a sok régi család, a léha Kárpáthy Abellinók, a tubák-színű kabátos presburgi Burgerek. Még a Mire megvénülünk-nek is maradt valami. A pékek oly remek megírása. Nagyon jól emlékszem, hogy milyen boldog visszaemlékezéssel mesélte Papa, hogy miként kopódzott be a leghíresebb pék a vele egy osztályba járó fiának segítségével, reggel három óraker a sütőpincébe, hogy végignézze a munkát. Még tudta is azokat a félig tréfás nótákat, verseket, amiket taktusra énekeltek a vidám péklegények munka közben."

Bár Pozsonyt nem vette úgy körül megújulásával, mint szülővárosát, Komáromot, de több művének lapjairól mégis a régi Pozsony néz az olvasóra, – ahogy azt Szajlatnai Rezső is megállapítja. A pozsonyi élmények gazdagon kamatoztak. Dezső, akiben kétségkívül Jókaira ismerhetünk, így mondja el pozsonyi benyomásait: „A távolból látszik a hegytetőn valami négyoszlopos fehér épület – az tűnik fel a közeledő szemében legelőbb. Milyen óriási veszthely! Mondám én nagyanyámnak. Az nem veszthely fiam – felelt ő –, hanem a pozsonyi vár romja.” Világos, hogy Dezső személyén keresztül a cseregyerekként Pozsonyba kerülő Jókai mondta el véleményét, benyomásait a koronázóvárosról.

A korabeli sajtó élénk figyelemmel kísérte Jókai Mór tanulmányútját. A Pozsonyvidéki Lapok (PvL) 1879. augusztus 7-i száma arról tudósít, hogy Jókai megérkezett felvidéki utazásának első állomására, Pozsonyba. A Hon úgy tudja, hogy: „Jókai Pozsony vidékét készül beutazni, tárgyat keresve megírandó regényeihez.” Az első felvidéki tanulmányút kilenc napig tartott. A PvL augusztus 16-i száma írja: „Jókai Mór fölvidéki utazását befejezte, tegnap szívélyes búcsút vett ismerőseitől, s este 5 óraker a gyorsvonattal elutazott.” A PvL augusztus 27-i száma már utal az új regény címére is: „Jókai Mór ismét egy nagy magyar tárgyú regényen dolgozik. Címe lesz: *„Kik kétszer halnak meg. A regény meséje az utóbbi időkben van merítve, színtere a felső vármegyék, továbbá Pozsony és Szeged városa.”*

Az idézett pozsonyi lap augusztus 11-i száma írja: „Jókai Mór vasárnap 7 óraker indult személyvonattal Pozsonyból, és Trencsén felé utazott, hogy... utazását a Vág völgyében folytassa... Déli 1 óra körül érkezett a vonat Trencsénbe, hol a város és megye értelmisége nevében Plachy Lajos közjegyző üdvözölte hazánk nagy költőjét.” Jókai trencsényi tartózkodását felhasználta a híres fürdőhely, *Trencsénteplic* megtekintésére is. Ezzel kapcsolatban a PvL írja augusztus 12-én: „Ebéd végeztével a társaság legnagyobb része 8 kocsival a teplici fürdőbe rándult s midőn Csák Máté büszke vára alatt elhaladva megnyílt előttünk a Vágnak gyönyörű völgye, ekkor felékes látványnak voltunk szemlélői...” Ezután *Illava* következett, ahol a város szállodája előtt üdvözölték az író. Innen északnak indult és megekintette a *kaszapodhragyi vártomot*, amelyben 1708-ban I. Lipót ellen összeesküvést

szerveztek Rákóczi hívei, a várba akarták csalni és elfogni. A mozgalmat azonban leleplezték és Heister generális a várat felrobbantotta. Jókai a történetet megírja A Vág völgye című művében, s így fejezi be a tragédiát: „A hatalmas főurak elmúltak. Idegen kastélyok címertermekben néz le még ránk a kék szemű Petróczy, aki a vár volt, s a déleog Thököly, aki azt végsőkig védte.”

A Pvl lépésről lépésre kíséri figyelemmel az író utazását. Naponta tudósít a megtett útról és a látottakról. Az augusztus 14-i szám így ír: „Jókai fölvidéki útja IV.” című fejezetben: „*Szalka* egy régi bedüledezett, romba dől klostrom a Vág jobb partján Trencséntől felfelé egy negyedi órányira... Szalkával egy magasságban a morva határ felé esik a *szucsai vár* romja, mely valaha egy Podmaniczky tulajdona volt. Ennek a kedvéért szepítgette magát monda szerint Csejte vára úrnője, Báthory Erzsébet, 300 lány vérében.” Így szól a tudósítás a váromokat kutató Jókai újtjáról, hozzáfűzve a mondai tartalmat. S a költő tolla nyomán már kirajzolódik a romantikus történet a Magyarhon szépségei című művének lapjain: „S e holt falak története még oly közel van. Itt borong a dült vár, melynek árnyékos bolthajtásában világszép asszonya, a szép Báthory Erzsébet emléke kísért. Szűz lányok vérében szeretett fürdeni: attól lett oly fehér. Még bejárható a pince, ahová háromszáz áldozatát eltemette. Átellenben a szomszéd várróm, melyben az ifjú lovag lakott, akinek kedvéért akarta a szép nő még szebbé tenni magát.”

Jókai mindent jegyez és rajzol. A legapróbb mondatöredék sem kerüli el figyelmét. *Beckó váráról* ezt írja: „Amott hajlik ki a folyam fölé a magányosan álló bérc... melynek tetején egy bolond szavára emeltetett várat egy még nagyobb bolond, *Beckó*.” Csákról, a trencsényi vár hajdani uráról ezeket írja: „Oly hatalmas volt, hogy háborút tudott viselni egyszerre két király, a magyar és cseh ellen, s ketten se bírtak vele. Ez a rom Budavárának versenytársa s Komáromnak és Visegrádnak fennura volt valaha.”

Jókai most már nem tud szabadulni a felvidéki tájak varázsától. Az ottani mondavilág gazdagsága és történelmének kiapadhatatlan forrása éveken keresztül foglalkoztatja. Állíthatjuk, hogy ez az évtized, 1880–1890-ig, a felvidéki táj bűvöletében telt el, és ekkor születnek a munkásságában oly jelentős szerepet játszó kuruc tárgyú, valamint a felvidéki tematikájú regényei.

1880 nyarán ismét Felvidéknek veszi az irányt. A látni- és hallanivalót ezúttal sem bírta a véletlenre. Andaházy Pál és Samarjai Károly kalauzolták, kik ismerték a vidék minden mondatöredékét. Ezúttal a Vág felső szakaszát, *Liptót, Árva vidékét és a Tátrát* járta be. Az *Ellenzék* 1880. október 15-i száma írja Jókai újtjáról: „Az út tulajdonképpen célja, hogy Rákóczi fia című regényéhez anyagot gyűjtsön, de ebből az élményből táplálkozik a Péter Péter témája is, s ekkor ébred fel az író érdeklődése *Lőcse* története iránt.” Ezzel kapcsolatban Feszty Árpádné így vall: „Utazásunkat, mint említettük, a Szepességben fejeztük be. *Lőcse* volt az utolsó állomás. Itt egy teljes hetet töltöttünk, és itt született meg a *Papa* agyában A *lőcsei fehér asszony* eszméje.”

Szintén az előbb idézett *Ellenzékben* olvashatjuk: „Jókai Mór kitűnő regényírónk... egy új regényen dolgozik, melynek címe Péter Péter. Az adatokat hozzá, közelebbi felsőmagyarországi útján gyűjtötte, s a regény a 17-ik században fog játszani, leginkább Árva és Liptó megyében.” A *Pesti Napló* 1881. március 27-i száma már utal a Vág vidékének rendkívüli mondai gazdagságára. Mintha megérezné a szerkesztő, hogy Jókait mennyire rabjává tette a Vág menti várak kiapadhatatlan történelme. Az idézett szám így ír: „Mióta hírneves regényírónk a festői Vág völgyét beutazta, mely természeti szépségekben éppen oly gazdag, mint történelmi emlékekben, előszeretettel választja a tájat regényei színhelyévé. Péter Péter regénye is a Vág menti várakokban játszódik...” Feszty Árpádnétől viszont azt tudjuk meg, hogy miként terelődött Jókai figyelme – utazása során, Andaházy jóvoltából – a regény alapgondolata felé: „Első pihenőnk *Madocán*ban volt, Andaházy kastélyában. Ott időzünk második napján azt mondta a házigazdánk, ránduljunk ki vele a közelben lévő nevezetes kolostor romjaihoz. A kolostort tűz pusztította el, amely csak az emelet magasságú kéményeknek kegyelmezett meg. Egy szerelmében megcsúfolt ember gyűjtötte fel a kastélyt, mondta kedves vezetőnk és házigazdánk, az ő őse mentette ki az égő várból a leányt, és a párját, akiért a bőszeret elutasította a leány. Itt, ezen a helyen jutott *Papa* a Péter Péter témához.”

Jókainak ezúttal is kijutott az ünneplésből. A kísérők és rajongók hada vette körül útja során. S közben egyre gyűltek a feljegyzések Jókai noteszaiban és emlékezetében. Nemcsak tanulmányút volt ez – ahogy Feszty Árpádné elmondta –, hanem valóságos diadalmenet is, „Így vonultunk fel a Vág völgyén. Talán sohasem láttam ilyen szépen, melegen, tiszta szívből ünnepelni Jókait, mint ezen az úton. Küldöttséggel, virággal, lakomával vártak mindenütt.” A *Tátra* bűvölete, hegycsúcsainak lenyűgöző hatalmasága Jókait is magával ragadta. Hogy milyen ez a százarócú hegyóriás, a Kárpátok királynője, azt Jókai így mondja el *Kárpátok* című útleírásában: „A *Tátra* hegyláncá úgy áll most is, ahogy azt száz-ezernyi évek előtt a földalakító istenerő az izzó földrétegen át előre toltta... És köröskörül semmi hang, csak a sziklafalakról aláhulló hegyfolyamok fenséges zúgása. A nyári napokban az egészet betölti a hegyek füstje, az az átlátszó köd, mely a távot és mélyet opálszínbe rejti, míg a lemenő nap az egész bércláncolatot tűzlángba borítja, mintha megkövült lángoszlopok merednének az égre, mintha izzó vulkánok egész sora emelkednék egymás fölé. S mikor már kőd és éj elült a völgyben, a sötétkék égen még ott ragyog a Kriván, a lomnici csúcs rózsafényű oltára.”

A Nemzet 1882. 1. számában írja Jókai: „Most két esztendeje keresztül-kasul jártam a magyar–tót felvidéket, voltam Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó legszebb vidékein. Úgy mentem mindenüvé, mintha hazamennék, úgy fogadtak mindenütt, mintha a legtögyőkeresebb magyar nép lakta vidéken járnék.”

1882-ben jelennek meg tőle nyomán a kuruc témák. Előbb a Szeretve mind a vérpadi című regényét közli folytatásokban A Hon, s még ugyanebben az évben az Atheneum Kiadó könyv alakban is megjelenteti. Ugyanekkor írja még a II. Rákóczi Ferenc emléke című tanulmányát a Pesti Hírlap hasábjain. A Szeretve mind a vérpadi című regény alaptémáját Thaly Kálmántól kapta, és azt helyszíni ismeretekkel bővítette ki. Ocskai László – , vagy ahogy a kuruc táborban nevezték, Rákóczi villama – Ocskón született, Verbőn fogták el, és Érsekújvár piacterén végezték ki. Egész tragikus életpályája a Felvidékhez kapcsolódik. A helyet, ahol a vérpád állt Érsekújvárot, ma egyszerű emlékmű jelöli. Thaly Kálmán az 1870-es években írta Ocskai László II. Rákóczi Ferenc fejedelmi dandárnoka és a Felső-Magyarországi hadjáratok 1703–1710 című művét, és Jókainak, második unokatestvérének ajándékozta az első példányt. Ebből született meg azután egy szerelem, egy árulás és egy kivégzés regénye.

1883-ban szintén a kuruc témák nyomában kutatott Jókai egy hosszabb tanulmányút keretében: Lőcsén, Krasznahorkán, Betlérén és egyebütt is Gömör megyében. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg Feszty Árpádné: „A városok közül legjobban Lőcse és Késmárk hatott rá. Még ma is látom, hogy állt a titokzatos fehér asszony képe előtt, hogy szívta magába azt a hangulatot, amibe ez a város ringatja az embert.” A lőcsei fehér asszony alaptémáját egy ma is élő szepesi népmonda képezi. A lőcsei múzeumban ma is látható a lőcsei fehér asszony, Korponayné Géczy Júlia híres képe. A témát itt is Thaly Kálmán szolgáltatta. Erről olvassuk Jókainál: „Ezen regényemnek alapját képező okirati adatokat legnagyobb részben tudós barátom, Thaly Kálmán szívessége bocsátá rendelkezésemre, ki maga egy hosszabb monográfiát ír Korponayné élettörténetéről, az Andrássy-család hagyományából, s Probsztner Károly úr illusztrált régi krónikájából volt szerencsém a tulajdonosok szívességéből kiegészíthetni.” Jókai ekkor le is rajzolta a híres kalodát, a Batterhauschent. A Nemzeti Újság 1883. június 26-i száma arról ír, hogy Jókai tiszteletére Lőcsén fátylós felvonulást rendeztek. Az utazás célja az volt, hogy az Andrássy-család élő tagjaitól anyagot gyűjtsön Andrássy István alakjának megmintázásához. A Rozsnyói Híradó július 1-i száma írja, hogy Jókai négy napot töltött Andrássy Manó betléri kastélyában. „Vendége elé a gróf egész Lőcséig küldte négyes fogatát, ahonnan vasárnap kora reggel dr. Mauer Arthur – kit Jókai levelelleg kért fel, hogy őt Gömörben kalauzolja – kísérte át a dobsinai jégbarlanghoz . . . ahol Ruffinyi Jenő a barlang egyik felfedezője kalauzolta. . . Fényes ebéd után a betléri kastélyba hajtatnak . . . A gróf lakomát rendezett vendége tiszteletére, amelyre meghívta a környék értelmiségének egy részét. Jókait melegen köszönti a ház ura, amire válaszolva az író ezeket mondja: „Egy regényem számára gyűjtök adatokat, amelynek fő alakja egy Andrássy . . . Ez az őse az Andrássyaknak volt István, tábornok: ugyanaz, kinek megdicsőült neje, a világ csodájára, a késő korig ép testben megmaradt, itt az Andrássyak sziklafészkében Krasznahorkán. Ők hívogattak ide, a holtak és az élők . . .”

Az anyaggyűjtés várákozason felüli munkát adott az írónak. Rengeteg volt a hallgatnivaló: a sok mondatörredék a nép ajkán, vagy jellemkép a regény hőseiről. De sok munkát adott a szemléletes megörökítés is, és a noteszokban egyre gyűltek a látottak és hallottak. Ilyen értelemben ír feleségének 1883. június 25-én, és a késedelmes visszatérést magyarázza: „Oly sok az itt nyert adat és kép, amiket fel kell jegyezmem és lerajzolnom, hogy az is elég dolgot ad három napra nekem . . . Eddigélé már a regényem főszemélyeinek mind megkaptam a hiteles arcképét: azonkívül a többieket, a mik itt nincsenek majd lefényképezik és utánam küldik . . .” A komáromi rajziskolának, Orbán Gábor tanításának tehát itt is hasznát vette. Egész életén keresztül 26 darab noteszba nemcsak jegyzetelt, hanem szemléltetett, s joggal mondhatjuk, hogy művészi szinten.

Jókai gömöri utazásának állít emléket Madame Saus Gène, aki az író születésének centenáriumára kiadott emlékkönyvből arról ír, hogy egy 1883. június 24-i újság került a kezébe: „Régi újságokat olvasok. Ságult, szakadozott papír. Amint fordítom, úgy érzem, ősi szél zörgeti a haldokló avart . . . Emberek kapnak új életet, hogy láthassam őket, amint éltek, vívódtak és leikesültek. Ezüstös, dércsípett, drága fejek fiatalodnak meg egy szempillantás alatt és látom kicsi városomat lángholva, leikesedve. Nagy ünnep van! – Meglátogatta álomországának koronás királya: Jókai Mór! . . . Vele megyek a krasznahorkai várhegyen fölfelé . . . Elvadult kis függőkert fogadja. Egy szál fenyő szomorkodik benne árván, talán Serédy Zsófia bánatos sóhajtásairól álmodozik . . . nézi a költő, és ezer sefkű, rózsá nyílik benne. Üvegkoporsójában fehér halott . . . elmúlni nem tud . . . nincsenek álmai . . . a költő lelkét megremegetti ez a siron túl is élő fájdalom, megéri ebben a megkövesedett szívben a legnagyobb tragédiát. Könnys lesz két ibolyás szem, feltámad tőle az elmúlni nem tudó halott . . . Jön Rozsnyó, Krasznahorka, Betlér . . . jön az ünneplés . . . a nagy tanácsteremben terített asztal, gyöngyöző pohár és rajongó, lelkesedő emberek szeretete . . . Gráciával hajlik főúri hölgyek kis kezére, a gyöngyöző pezsgővel köszöni meg vendéglátó gazdája, Andrássy Manó gróf üdvözlését: Az Andrássyak hívogattak ide: a holtak és az élők. Nappal az élőkkel beszélek, éjjel a halhatatlanokkal. Nemcsak ősi ereklyére tájlok itt, de ősi erényekre is. Hősöm életében még, ami árnyék, az is ragyog. – Körülöleli a tiszteletére összegyűlt emberek csodáló szeretete. Rozsnyó és vidéke hódol a szellem királyságának. S a költő örül, siet az élet élébe és igaz átérzésből fakadó szeretettel köszönti Gömört, Rozsnyót és szép asszonyait. És este, mikor elhagyták az élők, a betléri parkenyvesei között új életre keltek a halottak. Talán le

sem zárta az álom a költő meselátó két szemét, talán ébren álmodva született meg a Lőcsei fehér asszony. Talán a betleri kastély folyosóján koppant az ármányos görög nő mankója először, hogy ke resztültörve bűnbánatos fájdalmat, új lángra lobbantson egy kihűlt szenvedélyt... talán itt tudta meg a világszép asszony, hogy az elmúlt érzést fel nem támaszthatja halottaiból sem könny, sem szépség, sem lobogó tekintet. S míg a költő lelke kivetíti magából az életre kelt múltat, Rozsnyó egy édes, felejtetetlen emléket ringat: a boldog és büszke öntudatot, hogy itt volt, s mint mézzel megrakodott méh gazdagon ment el tőlünk."

1884-ben Jókai két alkalommal is ellátogat Abauj-Torna megyébe. Az első utazásra az esztendő februárjában kerül sor, amikor Róza asszony kíséretében találjuk Kassán. Jókainét vendégszerelésre hívták meg Kassára. A Nemzet II. 19-én a reggeli hírküldésben Jókainé Kassánimmel így ír: „Jókainé Laborfalvi Róza asszony, mint lapunknak távirják – ma Kassára érkezett. Érkeztét az indóházban és környékén ezekre menő közönség várta.” Jókai Mór két nappal később érkezett a fejedelmi városába. A Nemzet II. 21-i reggeli hírküldésben Jókai-pár Kassán címmel tárgyalja az eseményt: „Jókai Mór mint Kassáról távirják, ma az esti vonattal Kassára érkezett és a pályaházban egybegyűlt nagyszámú közönség által zajos fogadtatásban részesült... Jókait a közönség folytonos éjjenzése közt a város legkitűnőbb férfiai hosszú kocsisorba a Schalk (a mai Slovan helyén állt) vendégfogadóba kísérték... A Jókai-párnak a Schalk-ház vendégtöbén a főutcára nyúló egész első emeleti díszes lakosztály áll a rendelkezésére."

A Nemzet II. 22-i reggeli kiadása már a Jókai művészpár kassai napjairól számol be. Megtudjuk, hogy a Társasági Egyletben irodalmi estet rendeztek, melynek során Jókai felolvasást tartott. A felolvasás tárgya az a kőszta hír volt, hogy Petőfit Szibériában látták. Az előadás után Jókai elszavalta a Phantasmagoria című versét, a szereplés után pedig elzústerleget kapott. Majd a korabeli sajtó így folytatja „7 óraker a joghallgatók fáklvás, zenés felvonulást rendeztek. A menet végigvonult a Fő utcán és a Schalk-szálló előtt állt meg és Jókait éltették. Jókai és neje megjelent az erkélyen, mire az akkorúra ezekre szaporodott közönség lelkes éjjenzésbe tört ki. Komáromy István joghallgató Jókaihoz szólt, mire Jókai az imponzás ovációt megköszönve, beszédében hazafiasságra buzdította az ifjúságot. A fáklvásment élén a katonai zenekar játszott.” A Nemzet II. 22-i esti kiadása további adalékokkal szolgál Jókai ünnepléséről Kassán. Megtudjuk, hogy 300 terítésű díszvacsora volt a művészpár tiszteletére. Az első felköszöntőt Münster polgármester Jókainéra, a másodikat Juhász Mihály Jókaira mondotta, amire az író nagy éjjenzés közepette a következőket válaszolta: „Van nékem egy régi német könyvem, amely Kassa városát leírja a XVII. században. Azt mondja a német, hogy a kassai bortól sárgaságot kap az ember, s ezt úgy híjják, hogy kassai szín. Hadd látom hát, hogy sárgulok meg tőle?... Kassa város azóta is folyvást védelmezi a nemzet színeit... itt áll a magyar színművészetnek legregibb vára, a nemzeti színház, ahonnan az egész országra kirajzolt a nemzetiségterjesztő kassai színművészt. Adjon Isten Kassa városának oly gyors felvirággzást, hogy szűk legyen a közönség befogadására ez a szellemi erősség...”

A hivatalos, politikai jellegű küldetés után a megyében tett hosszabb utat, melynek során a megye tanfelügyelője, Verédy Károly kalauzolta. Útirányuk: Jászó, Mecenzéf, Stósz, Szepszi, Tornalja volt. De ekkor is, akár az előző utak során, kísérők és rajongók hada vette körül Jókait. Jászón az ismert premontrai kolostort szemlélte meg. Kiemeli a kolostor gazdag levélgyjteményét. Ezután következett Mecenzéf vagy ahogy az ottaniak nevezték: Mánta. Az ünneplés itt sem maradt el. A jó német-magyarok bandériummal fogadták Tischler Vince vezetésével. A város plébánosa, Bercsinszky Alajos látta vendégül az utazó társaságot. Ezután a kőgyártásáról híres Stósz következett, majd a választókerület székhelyére, Szepsibe utazott. Itt Géczy Gyula szolgabíró volt az idegenvezetője. A jegyzetfüzet itt is gazdagodott, mert ahogy Jókai mondja: „Szepsin egy érdekes templom portálját találtam, amit le is rajzoltam. Egy úriháznál pedig a falba beillesztve találtam meg a közmondás hőst, Herkó pátert, kőbefaragott domborműben. Ezt a régiséget Verédy fedezte fel.” Szepszi után Tornalja következett, ahol Dréher bécsi földbírtokos jószágigazgatója, Kähler Albert látta vendégül. Sor került a közeli szadélói völgy megtekintésére is, ahol Soltész Gábor adott szakmai magyarázatot. A szadélói völgy mesés szépségére jellemző Jókai megállapítása: „A nagyszerű természeti csodát leírni győne a toll és a képezet.” Még átkocsiznak Boldogkőváraaljára, ahol egy érdekes váromot talált: „Másnap reggel szeretetreméltó házigazdánk kocsim küldött át bennünket Boldogkőváraaljára... Itt is lerajzoltam az érdekes váromot, mely a vasúton elhaladókat figyelmét is fel szokta költöni. A kastélyban sok érdekes arcképre akadtam. Maga az egész kastély is, templomával sírbólhával, leírásra méltó tárgy.”

Ez az út nyolc napig tartott a Felvidéken. S hogy élményekben, ötletekben, benyomásokban nem volt eredménytelen, azt maga az író mondja el, pedig betegen tért haza: „Innen még azon éjjel, nyolcadnapra visszautaztam Budapestre. Meg is adtam az árát. Most itt kínlódom egy kegyetlen nagy grip-pével. – Hanem hát – megéri!”

Dr. Szendssy Zoltán

többen is voltak jelen, egész sorozata lett a kártyavetésnek és ennek nagyon örültek a cigányasszonyok, mert több ellenszolgáltatást követelhettek és számíthattak arra, hogy máskor is idejöhetnek. Hol meg eladó lányok voltak, előszedték minden tudományukat, hogy szép jövőt jósolhassanak. Ahol aztán ebből a sok beszédből valami sikerült is, máskor is várták a kártyavetőt.

A kártyavetéshez sokszor a koldulás is kapcsolódott, mert sokkal többet kéregettek el a gazdasszonytól, mint amennyi a kártyavetésért járt volna. Az is igaz, hogy a háziasszonyok nem voltak bőkezűek a fizetésben. Ám a cigányok fondorlatosak voltak. Ha kényeret kértek ellenszolgáltatásként, akkor egy kis szalonnát vagy kolbászt, egy kis sonkadarabot is kunyeráltak hozzá. Ha lisztet kértek, akkor kéthárom tojást, egy kevés zsírt, vagy leromlott csirkét koldultak, ha lehetett. Ha pénzt kértek, akkor azt mondták, hogy azért ilyen keveset, mert egy kis ételmaradékot, tarhonyát, avas szalonnát, krumplit, vagy egy rövid szárazkolbászt, túrót, egy kis tejfelt is kértek még.

A koldulók

Koldulók, koldusok, kéregetők ez egyértelmű fogalom, de mivel a cigányokból volt több, itt kell róluk megemlékezni. Kizárólag koldulásból itt kevés ember élt. Kéregettek az elárvult, családtalan, dologtalan, el nem tartott öreg cigányok és magyarok is, a gyengeelméjűek egy része, a testi fogyatékosok, a megrokkant szegények, az elszegényedettek néhány gyereke.

A koldusoknak nem volt szokás a házaknál enni adni, csak adtak a kezébe valamit. Legtöbbször egy darab kenyeret. Kevés hely volt, ahol mást is adtak volna, rendszerint továbbküldték egy darab kenyérrel. Legfeljebb családi ünnepeken, lakodalmak, disznótorok alkalmával adtak a koldusoknak kalácsot, maradékot vagy egyebet. Sok helyen azonban semmit, sőt be sem engedték a koldust a portára. A gazdaudvarok kutyái jellegzetesen a koldusokra voltak a legmérgeesebbek.

A szegényebb házaknál egy szelet kenyeret, vagy egy málét, sült tőköt vagy gyümölcsöt adtak és hozzátették, hogy innen ne kérjen semmit, mert holnap mi is kolduni megyünk. Ha olyan jött kéregetni, akiről tudták, hogy dolgozni is tudna, azt elmocskolták. Abból is lehetett tudni, hogy nem sok koldus volt nálunk, mert mindegyiket névről ismerték és több idő telt el, míg egy koldus egy-egy háznál jelentkezhetett. Hatósági engedéllyel rendelkeztek és az előjáróság mindegyiket ismerte. Egy részük időnként még segélyben is részesült. Némelyiknek volt közeli vagy távoli hozzátartozójánál menedéke (lakása). Volt olyan is, aki egyedül, kunyhójában lakott.

*

Az elmondottak szerint foglalható össze a túrkevei cigányság élete, munkája és kapcsolódása egy mezőváros társadalmában. Ahogyan maguk is vallják, ők magyar cigányok voltak már a múltban is. Ezzel emelkedtek ki a kóbor cigányok közül és a felszabadulás után ez lendítette őket a közösségi életbe. Mostanában különösen a birkanyírásra szakosodtak, ami nemcsak jól jövedelmez, de komoly elismerést is hoz számukra.

Hagymásy Sándor

Regrutabál, regrutabúcsúztató Bényben

A fél évszázada még gazdag regrutaszokásokból az érsekújvári járásban fekvő Bényben (Biña) napjainkig megmaradt a hagyományos regrutabál és ennek keretén belül a regrutabúcsúztató.

Ilyenkor a katona-, sorköteles legények engedélyt kérnek a bál megtartására. A legények meghívják magukhoz egy-egy lányt, ők az ünnepelt személyek, akik a főhelyen foglalnak helyet. A regruták szülei, rokonai, barátai is részt vesznek ezen

a búcsúesten. Este 10 órakor megérkezik a Helyi Nemzeti Bizottság elnöke — régi nevén a községi bíró. Erre az időre a leányok népviseletbe öltöznek, a legények a folyosón sorakoznak, kalapot viselnek. Majd egy férfi, aki a régi kisbíró helyettesíti, a terem közepén dobszóval kihirdeti a regrutabúcsúztató megkezdését.

A legények kettes sorban a terembe vonulnak, regrutanótákat énekelnek harmónikakísérettel, majd leteszik a sárgacédulás kalapjaikat és leülnek mulatni. A lányok csak erre várnak, bemennek és ellopják a kalapokat. Földíszíti mind-egyik a párját nemzeti szalaggal, a kalap szalagján körbe, hátul több ágban lelógóan és zöld-fehér és rózsaszín szalagot is csatolnak hozzá. A legények észreveszik, hogy hiányoznak a kalapok és keresni kezdik, ekkor a lányok nótaszóval bejönnek, kezükbe tartva lengetik a kalapokat és mindegyik leány a párja fejére teszi, szalagokkal kidíszítve. De a legények sem maradnak adósok, csárdást rendelnek és jól megpörgetik a lányokat. Ezután bejön a „kisbíró”, áldomásra hívják, majd a „Megütik a dobot az utca közepében” című dalra körülverbunkolják. Utána a kisbíró fölkéri a községi bírót, hogy búcsúztassa el a katonaköteles legényeket. A bíró az emelvényre lép, a regruták pedig félkörbe fölállnak a háta mögé. Az elnök ünnepi beszédet mond: elbúcsúztatja a fiúkat a szüleiktől, a lányoktól, a barátoktól és a falu minden lakójától, majd buzdító hazafias beszéddel fejezi be és hozzáteszi: „Most pedig az ősi szokás szerint mindenki kérje föl egy táncra édesanyját!” Fölhangzik a zene és a dal: „Sárga a csikóm, sárga a nyereg rajta!” A lányok kezeit láncszerűen összefogják s körtáncal körültáncolják az édesanyjaikkal táncoló regrutákat. A tánc után helyre kísérik az édesanyákat, majd egy régi katonaládát székre tesznek és kezdik bepakolni ezzel a dallal: „Édesanyám akkor kezdett siratni, mikor a kufferomat kezdtem pakolni”. Egy közös verbunkos után fölveszik a koffert és dalolva elvonulnak a „Ti nagybényi lányok Isten veletek” kezdetű dallal, miközben lengetik a szalagos kalapjaikat. A leányok hímezett zsebkendőikkel integetve kikísérik őket.

Ennyi maradt meg mára a régi népszokásból, ami *annak idején* sokkal gazdagabb volt.

A tavaszi sorozat idején egy hétig esténként mulatozástól volt hangos a falu kocsmája és utcái. Szalagos kalapokkal, nótaszóval végigvonultak a legények valamennyi utcán a sorozat napjáig. Ezután volt a hagyományos regrutabál.

Az október elseje előtti napokban újra regrutabáltól lett hangos a falu. Ezek a nóták már a búcsúzás hangjai voltak. Október elsején a falu lakóinak nagy része újra ünnepelt. Az állomásra kísérték ki a bevonuló legényeket. A legények nótaszóval mentek, utánuk fiatalabb legénypajtásaik vitték a kofferokat. Az állomáson borozgatás közben még eldaloltak egy-egy — vonattal kapcsolatos — nótát. Amikor a vonat közeledett, elbúcsúztak ismerőseiktől, rokonaiktól, szüleiktől, legényektől és a lányoktól. Átvették a koffert és felszálltak a feldíszített vonatra. Mire a vonat újra megindult, mindannyian helyet kaptak a nyitott ablaknál. Úgy tűnt, mintha a távozó vonat nem is sineken futna, hanem szárnyai lennének.

Édesanyák, nagymamák sirtak, édesapák, nagyapák igyekeztek fárfiasan viselkedni, de azért némelyiknek egy-egy lopva ejtett könnyecsepp kiszökött a szeméből. Ők tudták csak igazán, hogy a szalagos kalap és koffer gazdájának sok viszontagság között mennyi utat kell megtenni, amíg újra viszontláthatja családtagjait. A legények örömmel integettek, a leányok kipirult arccal, zsebkendőiket lengették mindaddig, amíg a láthatáron el nem tűnt velük a távozó vonat.

Csókás Ferenc

sével kapcsolatban a természettudomány legújabb eredményeit ötvözi a társadalom egyik alig méltatott rétegének, a révéseknek, életmódjuknak, átalakulásuknak mesteri leírásával, megörökítésre érdemes tanulságainak közkinccsá tételével. Ki hinné, hogy a hatalmas tó nevezetes átkelőhelyén 1979-ben 2 236 662 személy és 463 044 jármű fordult meg, bizonyítva azt, hogy az átkelés gépesítése, modernizálása a modern vándorlás, a turizmus és az idegenforgalom növekedése társadalmi, gazdasági és technikai történetének egyik fontos és jellemző jelensége.

Dr. Zákonyi Ferenc sokoldalúan mutatja be a szántódi rév történetét. Szemlélete nem torzítja a tényeket a szürkés általánosítás buktatói között, hanem plasztikusan rajzolja meg a közlekedéstörténettel együtt minden elérhető részletét. Az őskortól a török időkig terjedő vázlatos kép után érdekes részletek tűnnek elénk a végyvárak és a kuruc idők harcainak idejéből. Gazdasági nehézségek a tihanyi apátság, a királyi kamara kezelésének idején nehezítik a révéslazgények sorsát, míg a modernizálódás, a kapitalista fejlődés magával nem ragadja az elavult szállítástechnológiát és meg nem jelenik a motoros komp, s vele a turizmus és az idegenforgalom, amely a második világháború után csodálatra méltó gyorsasággal alakul át a szocializmus építését szolgáló, fejlett tevékenységet folytató nagyüzemmé. Még a naéprajzról sem feledkezik meg a szerző, felkutatja a révéslazgályok leszármazottait is emlékeik rögzítése érdekében. A révéslazgályok halvány emlékeit is megmenti az utókor számára.

Napjainkban a szántódi rév környéke kulturális központtá vált a Sotour kezelésében. Dr. Zákonyi Ferenc nagy elismeréssel emlékezik meg Piller Dezső pedagógusról, Szántódi és Zamárdi fáradságátlan monográfusról, akinek elismerésre méltó honismereti tevékenysége a szántódi rév környékét az úttörők paradicsomává tette. Berzsenyi kedvelt szavával élve, Piller Dezső a nagy tó *indigesei*, nemtői, jó szellemei közé tartozik, azok közé a nagy emberek közé, akiknek emlékét dr. Zákonyi Ferenc kiemelkedő közéleti tevékenységük során közel ötven emléktáblával próbálja élnékelteni az utókor fiataljainak szívében. Mert nemcsak az emlékezés érzékenyítő kegyelme gyűjti fel a ma fiataljait, hanem a közéleti tevékenység, a honismereti munka szépsége, a mindennapok fáradt gőzéből való kiemelkedés szükségessége. A honismereti mozgalom ma már nem öncélú kedvtelés, szorosan kapcsolódik a szakmai tevékenységek eredményességéhez, kiemeli azok társadalmi értékét az érzések világába, a szellemiség szférájába, a humánium, az emberség, az emberiség magaslatára.

Dr. Zákonyi Ferenc sokoldalú tevékenysége nem a szűk szakmai keretek, a szürke realitások ágyába szorítja a jelent, hanem a jövő, az ifjúság ábrándos célkitűzéseinek érzelmi töltöttségét teszi halhatatlanná a társadalom állandóan fejlődő tevékenységeinek diadalmas előtörténete során.

Dr. Dömötör Sándor

Rásonyi László:

Hidak a Dunán

*A régi török népek a Dunánál
(Magvető, 1981. 164 oldal)*

A nem éppen szerencsésen választott főcím szinte eltereli a figyelmet arról, hogy végre megszületett az első színvonalas összefoglaló írás a török népeknek a Duna tájain játszott történeti szerepéről. Egyébként is az átlagosan iskolázott ember a „török” szóra azonnal a mai Törökország egykori oszmánjaira gondol, s az oszmánokat megelőző török népek csak töredékesen idézhetők emlékezetébe. Persze, hallott már hunokról, avarokról, taian onogurokról, esetleg besenyőkről, uzokról is. Berendikről, bulakokról, kipszákokról biztos nem. S hogy ezek mind törökök lennének – janicsárok, turbánok és Allah nélkül? Pedig az említett nyelvek egyik-másika között néha alig van annyi különbség, hogy a képzett kutató eldönthesse, melyik nép nyelvi hagyatékával van dolga.

De miért fontos többet tudni a kutyafejű tatárok és hitetlen törökök feledett rokonairól? Történetírásaink szelleme azt sem engedti az eszükbe jutni, hogy a honfoglaló magyarok (a bizánciak szerint *turk*-ok, azaz törökök!) nyelvi és kulturális hagyatéka éppen olyan törökös, mint a romániai alaplakosságot kialakító kunoké. A tatárokról és oszmánokról talán érthető, ha sőtét képet fest a dunai tájak történetírása (főleg az oszmán-törökökről), hiszen a hadban álló népek keserves emlékei adnak ennek hangsúlyt. De mit adtak a török népek a mai Bulgária, Románia és Magyarország megszületéséhez? Ezt bizony méltatlanul feledjük, s az említett országokban itt-ott még arra is van hajlam, hogy inkább idegen tollakkal ékeskedjenek, mintsem felmérjék az igazi, értékes hagyományokat. Románia kapcsán szögezi le a szerző: „Az oszmán-török hatás intenzitása meg sem közelíthette a kun hatás intenzitását”, mégis az előbbi hangsúlyozza túl a „közhely természetrajza”.

Kétségtelen tény, hogy az eurázsiai mezőségen évszázadokon át élő és a pusztai életmódhoz egész műveltségével alkalmazkodó török népek óriási hatással voltak a közéjük keveredő és a puszták peremén, sőt az erdőzónában élő népekre (elsősorban szlávokra és finnugorokra). Hiszen a kínai, a kelet- és nyugat-római életmódra és hadrendre is erős hatással voltak. A régészet, néprajz, embertan és nyelvészet egybevágo adatai szerint a középkori kelet- és középeurópai államok megalakulásában döntő szerepe szerepük volt.

Rásonyi professzor javarészt nem ismert, félreismert és egyébként is eléggé szövevényes és indulatokkal terhelt témákról szól, higgadtan és az igazságkeresésnek elkötelezetten. A monográfiát kívánó óriási anyagot szerencsés kézzel fogja össze

könyvecskéjében. A könyv szerkezete világos, áttekinthető. A tudomány ma elfogadható tényeinek összefoglalásával ismertet olyan kérdéseket, mint a török népek felosztása, az onogurok szerepe a bolgár és a magyar államszervezésben, a ketős honfoglalás lehetősége a turkológia megvilágításában, a székelyek magyar volta és kapcsolatuk a törökkel, Anonymus hitelessége a honfoglalás harcainak kapcsolatban (kikkel harcoltak a magyarok Erdélyben?), a Hunyadi-család kún őse: Vajk stb. Mindezek kapcsán élményszerűvé válik a török népek jelenléte és súlya a helynevek értelmezésével (csak példaképpen: Balmaz, Bugac, Debrecen, Esküllő, Karcag, Tokaj, Zágony és Zajzon, vagy akár Csik, Görgény kifogástalanul értelmezhető a török névadás alapján). Az érdeklődött így vezeti be népeink középkorának egyik lényeges kérdéskörébe.

A könyv értékei mellett eltörpülnek bizonyos pontatlanságai, vitatható sorai. Ilyenek pl., hogy Eszékkel azonosítja a bizánci Sirmiumot, holott Eszék a Dráva, Sirmium (a mai Mitrovica, középkori Száva-szentdemeter) pedig a Száva partján fekszik. Más jellegű hiba az a logikátlannak érzett vélemény, hogy az *onogur* népnévből lett a keleti szlávoknál a magyarok neve *ugri* (ez inkább az *ogur* névre vezethető vissza). A Baskíriára vonatkozó oklevélkiadványoknál a szerző azt állítja, hogy az ottani *Bekas, Kudururü és Öküras* helynevek bolgár-török eredetűek. Ez igaz. Csakhogy magyar nyelvi formában! Mint ahogy az *Idesviz és Mogos* (hegy) helynév is lényegesebb érv a baskíriai magyarság mellett, mint egyes törzsekre visszavezethető helynevek (pl. Yurmati-Gyarmat). Az európai előítéletnek nálunk érvényesülő hatására vet fényt az Arany Sereg Aranyhordaként történt lefordítása (a török Türk Ordusu-t nyilván minden fordító Török Hadseregnek és nem Török Hordának fordítaná). Érződik a szerzőnél is ilyesmi, amikor romantikus ízű stílusfordulattal „a nagy barbár” jelzővel látja el Batu kánt.

Kifogásaim tulajdonképpen arra utalnak, milyen nagy feladat volt e kicsiny könyv megírása. A felvetett kérdések nagy száma, s a szűk terjedelm miatt nem is érinthető nyelvészeti és történelmi kérdések azt az érzést keltik az emberben, hogy a magyar turkológia sok ilyen munkával tartozik még a történelemben csak átlagosan járatos olvasónak. (Pl. a könyvben nem esik szó a cseh-morvaországi régészeti emlékek és török helynevek kapcsolatáról, s ugyanígy várat magára a német nyelvterület déli-déleleti területeinek turkológiai szempontból történő ismertetése.)

Rásonyi professzor megkísérli a tárgykört így tárgyalni, hogy a bolgár, a román és a magyar nép eredetének közös szálat világítva meg, a népek közötti jobb megértést szolgálja. Ismervén azonban a talmi ősökkel való büszkélkedés divatját, attól lehet tartani, hogy Basaraba, az Aranyhorda hercege, Batu úkunokája, mint román államalapító továbbra is bujdosásra kényszerül hónapokig.

Talán nem túlzok, ha úgy vélem, hogy megér-

demlik a rájuk való emlékezést azok az emberek, akik a középkori magyar, román és bolgár államot szervezték, érte harcoltak és ismételt hullámaikkal megerősítették. A nyelvünkben, szokásainkban, így gondolkodásunkban is tőlük örözt hagyaték még mindig felismerésre vár.

Dr. Kelemen András

Péntek János:

A kalotaszegi népi himzés és szókincse

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1979. 327 old.)

„Kalotaszeg számomra nem csupán néprajzi tárgyiség, kijelölt vagy kiválasztott kutatási terület, hanem a szűkebb szülőföld: nyelve... az ott-hon hangulatát, emlékeit meleg cipóként felidéző nyelvjárás: viselete, művészete nem muzeális anyag, hanem a gyermekkor létformája.” A könyv fűlszövegének kezdő mondata ez a valóság, amely arról tanúskodik, hogy a kalotaszegi népi himzés leírását a legelhivatottabb szerző tollából kapja kézhez az olvasó. Péntek János, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének tanára a Kalotaszeg szívében, Körösfőn született, és – amint írja a bevezetésben – gyermekkorától maga körül látta a varrottasokra görnyedő nagyanyját, édesanyját, tőlük tanulta a tájszavakat, amelyeknek jelentős részét most a népi himzés szakszókincseként ebben a kötetben is közzétette.

Az eddigi példák azt bizonyítják, hogy többnyire haszonnal jár, ha egy-egy kutató saját szűkebb tudományterületét túllépve a rokon tudományok körében is megpróbálja hasznosítani elméleti felkészültségét, az anyaggyűjtésben és a feldolgozásban szerzett tapasztalatait. (Gondoljunk csak a néprajzos Takács Lajos nyelvészeti munkásságára.) Péntek János elsősorban nyelvjáráskutató, ezen belül is inkább a lexikológia tartozik az érdeklődési körébe, de a népi növénynégygyűjtés kolozsvári irányítójaként otthonosan mozog a botanikában és – amint látjuk – a néprajzban is.

Ezt a rendkívül gazdag tartalmú könyvét a szakember valójában két részre tudná osztani. El lehetne különíteni benne a népi szakszókincs kutatásának elméletét és módszertanát tárgyaló fejezeteket – ezek inkább nyelvészeti jellegűek – és a kalotaszegi himzés néprajzi leírását. Az ilyen szétválasztásnak azonban nem sok értelme van, hiszen e témák összefonódnak. Akár a himzés alapanyagáról, akár az eszközökről, mintákról, munkafolyamatokról van szó, mindig ott van a háttérben a nyelvi anyag, a tájszókincs is, amely nélkül egyetlen néprajzi leírás sem lehet hiteles és megbízható.

Sok vita folyik manapság a népi szókészlet rendszerezésének problémáiról. Számos elméleti

kérdés is tisztázatlan. A szakemberek arra hivatkoznak, hogy nincs minta, bevált módszer, amely szerencsésen hasznosítaná az újabb strukturális és szemantikai kutatások eredményeit. Azt hiszem, nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy Péntek Jánosnak ez a könyve úttörő vállalkozás, követendő példa más témájú szókészlet- és osztályozásokhoz is. Széles körű nemzetközi szakirodalmat tekintett át a szerző. Irodalomjegyzékében és a monográfiára készült tárgyaló fejezetben az újabb kori dialektológia jeles szakembereire hivatkozik (S. Pop, Weinreich, Goossens stb.), a szemantikát illetően pedig Porzig és Ullmann nézeteinek hatása érvényesül leginkább a könyv elméleti fejezeteiben és a rendszerezésben. Mindez szerencsésen ötvöződik a magyarországi és a romániai nyelvjáráskutatás gyakorlatával, amelynek a néprajz is hasznát látja, hiszen például a kartográfikus módszer nemcsak a szavak elterjedését mutatja szemléletesen, hanem a tájegységen belül a felhasznált anyagok, a motívumok és a munkamenetek különbségeit is érzékelteti.

Kalotaszeg azok közé a ritka tájegységek közé tartozik, ahol a népművészet és a folklór mellett a nyelvi értékek is számottevőek, színes, változatos a szókincs, archaikus a hangállomány és a nyelvtan. A ma oly sokat emlegetett kalotaszegi himzés azonban nem is olyan régen, a múlt század második felében vált ismertté szűkebb környezetén kívül. Az 1885-ös országos kiállításán jelentek meg először kalotaszegi varrottások, és ettől kezdve rendszeresen eljutottak külföldre is. Diszes darabjai voltak a világiállításoknak Párizsban, Chicagóban, Torinóban, St. Louis-ban, Milánóban, Szófiában és Philadelphában. Ma már kisebb megváltozott körülmények között háziipari jelleggel piaci termelés is folyik, amely sok esetben a művészi érték csökkenését eredményezi.

Péntek János monográfiája még a tiszta forrásból merít, ezért olyan szépek, szívet-lelket gyönyörködtetőek a párnákról, abroszokról, terítőkről, ruhadarabokról készült fényképek, az ábrák és rajzok, amelyek a mintaelemeket gondos aprólékosággal mutatják be. Azt sajnáljuk csak, hogy a nyelvi térképek nyomdai előállítása nem jól sikerült, az apró betűs szavak egyes lapokon nehezen olvashatók.

Balogh Lajos

Sebestyén Ádám:

Bukovinai székely népmesék I-II.

(Kiadja a Tolna megyei Tanács
V. B. Könyvtára, Szekszárd, I. Kötet
1979. 392 oldal II. kötet
1981. 463 oldal)

Sebestyén Ádám a bukovinai székelyek múltjának fáradhatatlan krónikása. A bukovinai andrás-

falvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig, a Gazdálkodás a bukovinai Andrásfalván és az andrásfalvi népdalokból összeállított Népdalcsokor c. könyvei után Bukovinai székely népmesék címmel gazdag mesegyűjtésének egy részét adta közre az eddig megjelent két kötetben.

Az elsőben kizárólag Fábian Ágostonné meséi szerepelnek. A nagy tehetségű mesemondó azóta elnyerte a Népművészet Mestere címet és országos népszerűségnek örvend.

A második kötetben Fábian Ágostonné meséi mellett édesapjának, Győrfi Rudolfnak, édesanyjának Győrfi Rudolfnének, testvérének Győrfi Ferencnek, férjének Fábian Ágostonnak és egy tehetséges óvodás tanítvány, Fábian Rózsika meséit olvashatjuk.

A kiváló mesemondó-képességgel megáldott család gazdag mesekincsében a szépséges tündérmesék, állatmesék, háborzongató hiedelem- és történeti mondák, kacagató tréfák, novellamesék s néhány verses mese is megtalálhatók.

A mennyiségre is tekintélyes gyűjtemény sokféle igényt kielégít. A mesekutatás érdekes megállapításokat tehet, hogyan variálódnak, kopik, szinesednek egy-egy mese a szűk családon belül is a mesemondó egyéniségétől, társadalmi helyzetétől függően.

A felnőtt olvasó, különösen ha még bukovinai székely is, felidézheti gyermekkorra, ifjúsága meseélményeit. A mesékben mindegyre feltűnnek az elhagyott szülőföld kepei: a mesebeli halálszeleány, de még a bolonddát tett farkas is a Szucsávéban halászik. Egy-egy villanásnyira felidéződnek, a bukovinai élet vídám s olykor szomorú mozzanatai. Pl. a leánylopás, amikor a Hadikfalvi legények a leány helyett véletlenül a nagyanyát ragadják el Andrásfalváról. „A három jó menyecske” anyós figurája is igen jellegzetes, hús-vér figura. Menyeit szakadatlanul dolgoztatná s így beszél: „Hallod-e, édes leánkám, én egy kicsit – aszongya – ide lebúvok, egy kicsit szunyókálok, met a Simonné pozdorjája beleséett a szemembe. De – aszongya – te dógózzál, úgy járjon a kezéd, mind a motolla. Me te fiatal vagy, neked szégyen. Nézd csak – aszongya – ott a *hú szádjába* egy kosár kukorica, hozd le s azt lemorzsolod, s ha elálmosodnál, ott van a *füttő* hátánál a guzsaj, s vedd elé, s fonjál. S ha – aszongya – úgy es elálmosodnál, akkor – aszongya – van egy zsák *tolu* felakasztva a *csürbe*, azt akaszd le, s fosztogassad!”¹

A mesehősök gyakorta étkeznek s ilyenkor *galuskát* esznek, ha jól megy soruk, s *cibrét*, ha szegények, *faszujkaleves*, *málé* édestejjel a királyfiak s a „válogatott cigánlegények” eledele. Még a

¹ *hú* – padlás, *szádja* – nyílás, *füttő-tűzhely*, *tolu* – toll, *csür* – pajta, *galuska* – töltöttkáposzta, *cibre* – erjesztett korpából savanyú káposzta levéllel vagy savóval készített leves, *faszujkaleves* – bableves, *málé* – kukoricalisztből főzött étel, *faszúgrókojta* – feketevirágos, piros szövetzoknya, *kucuma* – kucsma, *krecsn* – kabát.

„feteke tyukot” is megfőzik, ami – tudnivaló – a férfiak megrontására szolgált Bukovinában.

A mesehősök ruhatárából tökéletesen rekonstruálható lenne a bukovinai székely népviselet. A guszalyaskodó leányok „*favárgrokolyd*”, inget, lájbit viselnek, a legények bő „*gagyár*”, hosszú inget, „*kucsumd*”, *kreccsánt*.

A mesékben a székely nyelv teljes gazdagságában kitarulkozik.

A gyermekolvasók számára is sok örömet nyújt a könyv. Különösen élvezhetik a rövid, csattanós állatmeséket, a sok-sok humorosan megrajzolt állatfigurát, kacagató „állatbeszédüket”. A róka és a farkas c. mesében a lagziban becsipett farkas így énekel: „Nyek, kedvem, nyek, nyek, nyek! „Hu-hu-hu, nyek kedvem, nyek!” A félig nyüzött bakkecske így riogatja az állatokat: „Dübü-dübü lábomval, döfi-döfi szarvamval! Bé ne jöjj, ha az életed kedves!”

Egyetlen dolgot ajánlanék megfontolásra s ez a szövegek fonetikus lejegyzése. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy egy nagyközönségnek szánt könyv esetében milyen mélységig érdemes elmenni. A zárt e jelölése azok számára, akiknek a beszédjéből ez a hang már kikopott, nem használják sőt nem is hallják, ha csak nem tanulták a jelölést az é csak zavaró az olvasásban. A székely olvasók viszont akkor is zárt e-t ejtenek, olvasnak a szükséges helyen, ha azt külön nem jelölik.

Az első kötethez Rónai Béla írt tanulmányt. A bukovinai székelyek nyelvéről. A második kötetben dr. Kovács Ágnes Fábian Ágostonné mesemondó művészetét elemzi. Ő írta a mesékhez tartozó jegyzeteket is.

A mesekönyvnek külső borítója szemet gyönyörködtető, bukovinai szöttek mintával díszített. Várjuk a Bukovinai székely népmesék harmadik kötetét!

Kóka Rozália

Bartha Elek:

A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban

(*Studia folkloristica et ethnographica* 5. Debrecen, 1980. 130 old.)

A vallási néprajz Magyarországon mind a céhbéli etnográfának, mind pedig az egyházi tudományoknak még ma is eléggé mostohagyemeke. A magyar néprajztudomány sajátos fejlődése miatt nálunk nem alakulhatott ki a hitélet kutatásán belül a népi vallásosság jelenségeinek önálló vizsgálata. Ez a kutatás az európai országokban különböző mértékben haladt előre. Nagyon előrehaladott a kutatás például német területen, valamint a franciáknál. Amikor a magyar etnográfusok megkezdték a népi kultúra feltárását, figyelmük elsősorban a „legere-

detibbnek”, „Jegysajátosabban magyarnak” tartott jelenségek felé irányult. Eközben a népi kultúra más területei – elsősorban azok, amelyek annak idején polgáriassnak, városiasnak tűntek vagy idegen hatásokat tükröztek – jóval kevesebb figyelemben részesültek. Így szorult háttérbe – más területekkel együtt – a népi vallásosság jelenségeinek kutatása. Másrészt még ma is megtalálható a felfogás, hogy az általános néprajz a népelelet illető minden kérdésre feleletet tud adni, s ezért nincs is szükség a néprajz keretein belül további körülhatárolásra. Csak az utóbbi időben kezd szélesebb körben terjedni a nézet, hogy a gyakorlati elkülönítésen, tudományos munkamegosztáson túl igenis lehet beszélni a népi vallásosság kutatásának sajátos szempontjairól, módszertanáról.

A magyarországi vallási néprajz legjelentősebb alakja *Bálint Sándor* volt, akinek munkái alapvető kézikönyveknek számítanak ezekhez a vizsgálatokhoz, s akinek irányításával lassan egy új, az ilyen kérdéseket iránt is fogékony kutatónemzedék nevelkedett fel az évek során. Halálával új szakasz kezdődött a népi vallásosság kutatásában: elkezdett a visszatekintésnek, a részletkutatások összegzésének s ugyanakkor az új kérdések körültekintő feltevésének, az új utak óvatos kijelölésének az ideje. Ebbe a folyamatba illeszkedik *Bartha Elek* könyve, amely a korábbi vizsgálatokhoz képest máris figyelemre méltó továbblépést jelent, s remélhetőleg további ösztönzésül szolgál a falvak vallásos életének feltárásához.

A könyv az északkelet-magyarországi Egres-patak völgyében elzártan meghúzódó – a debreceni egyetem néprajz szakos hallgatói előtt egyébként jól ismert – rutén településen, Komlóskán élő görögkatolikus lakosság vallásos életének leírására vállalkozik. Fő célja „Komlóska bomlásnak indult, de még csaknem teljes vallásos hagyományanyagának feltárása, különös tekintettel azokra a tényezőkre, amelyek az emberi élet bármely területén a vallásra valamilyen hatással vannak, azt valamilyen módon befolyásolják, köztük olyanokra is, amelyek szerepe már nem, vagy alig érvényesül, de századunk elején még eleven tényezők voltak.” Bár a szerző szándéka szerint csupán a jelen és az emlékezet segítségével még elérhető közelmúlt vallásosságát vizsgálja, nem ártott volna a vallásos élet, a vallásgyakorlat – nyilván már csak írásos forrásokból rekonstruálható – történeti alakulásának megrajzolása sem.

A kötet felépítése jól tükrözi egyrészt az ilyen jellegű előmunkálatok hiányait, másrészt azt, hogy a népi vallásosság megnyilvánulásainak sokfélesége milyen nehezen foglalható rendszerbe. A jól bevált hagyományos rendszerezés helyett (szent helyek, szent idők, szent cselekmények) a szerző egy újzerű, tagoltabb csoportosítást követ. Ezt megelőzően a magyar vallási néprajz tudománytörténetének vázlatos áttekintését adja a legfontosabb munkák megemlítésével. Ezen kívül kitér néhány terminológiai, módszertani kérdésre is, majd az ide vonatkozó külföldi és hazai szakirodalomból vett néhány elképzelés egymás mellé állításával kísér-

ket tesz a népi vallásosság körébe tartozó jelen-
gek körülhatárolására. Az ezt követő nyolc feje-
zet tartalmazza a választott faluban megtalálható
vallásos jelenségek részletes leírását.

Már a fejezetek pusztá felsorolása is képet adhat
a kötet gazdagságáról. A *Vallás és környezet* című a
szobabelső (szent sarok), az útmenti feszület, a
vallásos vonatkozású földrajzi nevek, a temető, a
templom és a harang példáján szemlélteti a vallásos
ember és környezetének kapcsolatát. A szentmise,
a miseszolgáltatások, az egyházi ünnepek, a búcsú-
járás és a templombúcsú azok a legfontosabb
vallásos alkalmak, amelyek az egyén életének leg-
fontosabb ünnepélyes közösségi megnyilvánulásai.
A *hétköznapi élet vallásossága* a köszönésben, bójt
alkalmával, a munkavégzés vallásos elemeiben és az
imádkozásban ragadható meg a legkönnyebben. A
szentések és az emberi élet fordulóinak legfonto-
sabb *vallásos vonatkozásai* a születés, a keresztelés,
a szentáldozás, a házasság, a halál és a temetés. A
különböző *szentelmények* (szenteltvíz, házszentel-
és, gyertyaszentelés, szentelt barka, szentelt étel,
váziaszentelés, fűszentelés, sírkömegáldás stb.) a gö-
g-katolikus vallásgyakorlatnak történetileg egyik
jelentősebb oldalát alkotják. A *vallásos képzetek*
formái közé tartoznak azok forrásai, az istenfoga-
lom, a szentek tisztelete, a túlvilági életéről alkotott
képzetek és a valláserkölcs elméleti rétegei. *Az egy-
háznak a falu közösségében* játszott szerepét jól
ükrözi a falu papjához és az egyéb egyházi tiszt-
ségek viselőihez való viszony, valamint a rózsafűzér
társulat tevékenysége. *A hitélet változása a felsza-
badulás után* az utolsó fejezet a könyvben, amely-
ből a vallásgyakorlat változásairól, a fiatalság val-
lásságáról, a változás jellegéről és fő okairól érte-
sülünk.

A könyv szövegét számos szemléletes fénykép-
elvétel egészíti ki. A munka használhatóságát
tagymértékben növeli, hogy egyrészt a jegyzetek
rövid felvilágosítással szolgálnak a további szak-
rodalomban tájékozódni kívánó érdeklődőnek,
másrészt az idegennyelvű olvasó a német nyelvű
összefoglalóból kaphat képet a könyv tartalmáról.

Tuskés Gábor

Veszélkáné Gémes Eszter:

Történetek Rózsa Sándorról

szerkesztette és az utószót írta:

Lüllös Imola

RTV-Minerva, Budapest, 1981. 231 oldal)

A paraszti életforma fokozatos átalakulása saját-
os egyéniségeket termel: megszaporodtak az íróga-
s, a régi emlékeket, érdekes eseményeket írásban
rögzíteni tudó, szerető emberek, asszonyok.
gész sor paraszti önéletrész jelent meg a közel-

múltban s ezek mellé felsorakoznak a meséket,
mondákat, történeteket leíró, megíró paraszti írá-
sművek is. Egyoldalról itt élnek közöttünk tanult
emberek, akik faluról jöve nem egyszer gazdagabb
emlékanyaggal rendelkeznek, mint a fogytán fo-
gyatkozó fejkendő parasztságsszonyok, csizmás pa-
rasztemberek, más oldalról valósággal úrvá emel-
kednek falusiak, akik korábban szokva voltak hoz-
zá, hogy minden lényeges dolgot élő szóban közöl-
jenek egymással.

Veszélka Andrásné Gémes Eszter két szeren-
csétlen házassága után egyedül éli az életét s
önéletrajza után megírta azokat a nevezetes törté-
neteket, amelyek férje családjában keringtek vagy
éppenséggel hét lakat alatt őrződtek a híres nevez-
tes *Veszélka Imréről, Rózsa Sándor* alvezérééről és
magáról *Rózsa Sándorról, az Alföld királyáról*.
Szándéka szerint kegyetlenségeiket, gazletteiket,
gyilkolásait akarta volna megörökíteni, erre kész-
tette őt rosszul sikerült házassága Veszélka András-
sal, Rózsa Sándor természetes unokájával, aki körül
betyárok és orgazdák leszármazottai éltek és őriz-
ték annak a negyven évről az emlékét, amikor
Rózsa Sándor és másfélszáz főnyi legénysége sar-
colta a parasztembereket és a városi urakat egyaránt.
Kereskedő nem árulhattott, nem mehett
haza békével, juhász, gulyás, csikós nem terelhet-
te a jószágot nyugodtan, adózni kellett a betyároknak
egy pörkölttel vagy egy kancsó borral, máskor
egész vagyonával, sőt az életével is.

Gémes Eszter tudatában volt annak, hogy mi-
lyen nevezetes családba került, s kezdetben emlé-
kezetében őrizte, később papírdarabokra, füzetek-
be leírta, amit az egykor volt híres betyárokról a
rokonságot titkoló, tagadó, de alapjában véve rá
büszke leszármazottak meséltek. Később aztán
másoktól is gyűjtött, s így sikerült húsz év alatt egy
kötetrelvált összeírnia, amely először kéziratként
nyert díjat az Országos Néprajzi és Nyelvjárási
Gyűjtőpályázaton, majd most kötet formájában is
megjelent.

A szóbeliségben őrzött emlékeket tanulatlan
asszonyoknak, embernek írásba áttenni nem
könnyű, Gémes Eszter is számtalanszor átírta a
Rózsa Sándorról szóló történeteket, amíg formá-
jukat véglegesnek érezte. Tevékenységének híre a
környékét is bejárta, idővel nem neki magának
kellett a történetek után elmennie, hanem azok
házhöz jöttek. Többek között *dr. Benke Béla*
szegedi ügyvéd is felkereste levelével és egy-két
családi emlékekkel. Nagyapja, *Benke József* városi
főügyész, jó kapcsolatot tartott a betyárokkal,
többször meg is vendégelte őket, s azok sem
bántották, hanem mikor egy alkalommal családostól
a tanyájára indult, Rózsa Sándor emberei
letérítették az újáról, kopogig a nádasban levő
búvóhelyen kolbásszal, kalácsal tartották, s még a
csecsemő gyermekeit is maga Rózsa Sándor rin-
gatta.

Meg is jöttek a bírósági tagok, mikor Rózsa
Sándor elfogatása után ezt a kijelentést tette: „En
mán unom! Eddig asubások, gubások vallattattak,
mostmán gyűjjenek a pantallósok sorba!” Hisz

akarva, akaratlan mindnek volt összekötődése a betyárokkal. „Mert akkor ki nem léphettek volna a városból birtokajkra vadászni, halászni, szórakozni – írja Gémes Eszter. – Kénytelenek voltak még elfogadni is a Sándor gyeröktől egy jó lovat, egy űrt stb.” A szerző szerint az urak járták ki Rózsa Sándornak a halálbüntetés helyett az életfogytiglant, csakhogy eltekintsen a kihallgatásuktól.

Gémes Eszter könyve nemcsak népi előadóművészetéről, hanem határozott írói kvalitásokról is árulkodik. Meglátszik a műgond mind az egyes történetek, mind az egész írás megszerkesztésén. Különs imola jó érzékkel gondolja a kötetet. Megőrizte a hitelt a jól felépített párbeszédnek, de benne hagyta a könyvben a kissé ponyvaízü népdalbetéteket, érzelmi megnyilvánulásokat is. A *Történetek Rózsa Sándorról* megérdemli az olvasó és a folklórkutató érdeklődését.

Dr. Kovács Ágnes

Népismereti dolgozatok 1980

Szerk.: Dr. Kós Károly és
dr. Faragó József

Kriterionból Kiadó, Budapest
1982. 267 old.

A népismereti dolgozatok mind szakszerűbben, színvonalasabban adnak áttekintést a romániai magyar néprajzi kutatásokról. *Kovács Géza, Zsigmond József, István Lajos, Miklóssy V. Vilmos, Kardalus János, Bura László, Seres András, Szabó Attila, Péntek János, Szentimrei Judit, Lőrinczi Etelka, Gazdáné Orosz Ella, Kósa-Szánthó Vilma, Molnár István, Vass Samu, Nagy Ödön, Barabás László, Ráduly János, Demény István Pál, Daczó Árpád és Zágonyi Jenő* kevésbé ismert tájakról, s azon belül is kevésbé kutatott témákról ír kerek, jól átgondolt, számontartást érdemlő, új adatokat sorjázó cikkeket.

Tudjuk, hogy Romániában az egyetemen nincs néprajzi oktatás, s a hivatásos magyar néprajzkutatók, folkloristák száma nem haladja meg a tizet, a munkatársi gárda azonban ennél jóval nagyobb. Impozáns az a biztonság, ahogy ezek szenvedélyből néprajzzal, népköltéssel foglalkozó elkötelezett önkéntes kutatók, kik közül már nem egy jó nevet szerzett magának, a témához nyúlnak, az irodalommal bálnak, szép magyar szaknyelven írnak. Úgy véljük ez saját érdeklődésükön, tehetségükön túl mindenképp fölött a szerkesztők érdeme, akik nem elégszenek meg a géphibák, esetleges magyartalanságok, apróbb tárgyilagossági tévedések kijávitásával, hanem sürű levelezések, személyes találkozások során megtárgyalják a szerzőkkel, mit, hogyan fognak megírni, milyen irodalmat olvassanak el, s ha szükséges, kölcsönzik magukat a könyveket is. A terepen való mozgás, az adatközlőkkel való szót értést aligha kell oktatniuk, hisz a munkatársak legnagyobb

része vidéken él, s főfoglalkozásánál fogva napon-találkozik parasztemberekkel. Ez azonban önmagában nem elég, nem szabad a felületen maradniok, el is kell tudniok mélyülni a témában, fel kell tudniok figyelni az összefüggésekre, fontos részletekre. S mennyi mindenhez kell érteniök a szerkesztőknek a területmérési rendszerektől a táltosig és garabonciásig, a régi halásztától Babba Máriáig.

Áttekintő, összegező képességük ebben a kötetben közölt tanulmányukban is megnyilvánul. Bizonyára nem fogják rossz néven venni a munkatársak, ha ezúttal erről a két fontos, a múltat áttekintő és a jövő feladatait összegező írásról valamivel több szó esik.

Faragó József a végzett munka lenyűgöző gazdagságát tárja elénk. A két világháború között a folklórgyűjtés területén önkéntes gyűjtők áldozatos munkájáról számolhat be csupán, a szakszerű folklórkutatás 1945 után indul meg. Központja a kolozsvári Folklór Intézet, melynek célkitűzése az erdélyi román, magyar és szász folklór gyűjtése és vizsgálata. Adattára sok ezer magyar népmese, népdal, ballada és -szokás szövegét őrzi dallamukkal együtt, mintegy háromnegyed részben hangszalagról leírva. Ebből kiadványok egész sora jelent meg: *Faragó József, Nagy Olga, Vőd Gabriella, Orosz Katalin, Almási István* és önkéntes munkatársai gyűjtésében, szerkesztésében, gondozásában. Vizsgálták és sajtó alá rendezték az erdélyi folklór kutatás klasszikusait, *Kriza Jánosnak, Benedek Eleknek, Arany Lászlónak, Ott Jánosnak, Seprőd Jánosnak, Bartók Béának* és másoknak a munkáit, s *Kiss Jenő* öt kötetben magyarra fordított: a román balladagyűjtemények legértékesebb darabjait.

Kós Károly e mellé odahelyezi az anyagi kultúra kutatásának gazdag termését, s nagyszabású összefoglaló munkák közös erővel való összeállítását, elkészítését helyezi kiútasba: a *Romániai magyar néprajzi bibliográfia összeállítását*, a *Romániai Néprajzi Atlaszba* való bekapcsolódást s a *Romániai magyar néprajz* megírását az eljövendő évtizedre tervezik, rövidebb távon a népművészeti bibliográfiát, a néprajzi gyűjtés kézikönyvét a romániai magyar népművészet szintézisét és. *Népismereti dolgozatok* további kötetét vettél tervbe.

Dr. Kovács Ágnes

Tárkány Szűcs Ernő:

Magyar jogi népszokások

(Gondolat, 1981. 900 old.)

A szerző a néprajzi szakemberek egyik kiemelkedő, országos rangú egyénisége. 900 oldal:

terkép- és rajzmellékletekkel kiadott könyvét nem a mennyiségi jelzők minősítik, bár ezek is tiszteletet ébresztenek. A könyv mégsem lexikon, vagy az adott tudományág ismeretanyagának gyűjteménye. Az egyéni hangvétel és egy tudományos műfaj kicsiszolásának úttörő példája.

A könyv a XVIII. századtól a XX. század közepéig, 250 év jogi népszokásait tekinti át. Megismerhetjük belőle a polgári jogrend előtt élő hagyományokat. Megtudjuk, hogy a lakosság magatartása a csoport és az egyén számára kötelező norma volt. A szerző nemcsak a parasztság életét vizsgálja, hanem a bányászok, az iparosok, a kereskedők és az egyéb társadalmi osztályok, rétegek szokásaiba is betekint. Megállapítja, hogy „a jogi népszokás nem törvény, hanem alkalmazási esetekben élő szabály”, vagy, hogy „a jogi néphagyományokat három sajátosság jellemezte: az életteljesség, a történetiség és az alkalmazkodási képesség.”

A könyv nyelvezete, közérthetősége a művet endkívül olvashatóvá teszi. Bizonyítja, hogy mindaz, amit a jog nyelvén nehezen értünk, évszázadok óta mindennapos gyakorlatunkká vált. A répi jogszokások lassan követik a társadalmi változásokat. Konzervativizmusuk az általános, minden korban és társadalomban érvényes emberi törvényen alapul.

A szerző az összefoglalásban az „öröklés” című alatt tárgyalt fejezetet tartja a legrangosabbnak. Sietve ki kell egészítenünk, hogy a „személy, tázaság, család, tulajdon”, vagy az „ellenőrzés, konfliktus, kényszer” című könyvrészek is teljes egészükre törekednek. Valamennyi átlagos jogtudású ember is közelről érintő és érdeklő fogalmakat nyagaraz. Bemutatja a születés, névadás, az avatás, a gyász, a halottkultusz, a házasság, a házasságtörés, a család, a rokonság, a vagyonszerzés, a nunka, az árucsera, az öröklés, a nevelés, a társadalmi kényszer stb. jogi népszokásait.

A könyv egyik érdeme, hogy a szocialista társadalmi viszonyok között átrétegződő magyar ép élő jogszokásaiba is bepillant. Olyan elgondolodtató és eddig alig ismert tényekre hívja fel a figyelmünket, mint pl. a lakáshiány teremtette agycsaládi kötelekre. Írja, hogy „a szociológusok ölmérése szerint a lakosságnek kb. 20 százaléka a is a hagyományos nagycsaládi keretben él”. éldaként említi a mai jogalkotás néhány alapvető íbáját, mint a borra való és a halálpénz „beszámlíását” a gyermektartási díj összegébe.

Az olvasó megállapíthatja, hogy ez a könyv ílnő a jog és a néprajz keretein. Tárkány Szűcs rónök sikerült e két tudományág között megállni a szintézist, és a jogszociológiához közel-lő, új műfajt teremtett. A szakemberek egyrésze népi alkotótevékenység csúcának a nép mű-szetét tartja. Végre valaki kimondta, hogy a jogi épszokások éppolyan magasrendűek, akár a nép-ívészet. Vele egy tőről fakadtak. Külső és belső énszer hatására, az élet és a vagyon megvédé-re, a következő nemzedékek számára való át-entés céljából születtek.

Tárkány Szűcs Ernő könyvének anyaga újabb kutatások eredményeivel tovább bővíthető, mégis széles körű, tudományos alapon nyugvó, európai kitekintésű és rangú monográfia.

Szenti Tibor

Dr. Újváry Zoltán:

Népszokás és népköltészet

*A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok
Közleményei 35.
(Debrecen, 1980. 636 old.)*

A szerző negyedszázados folklorisztikus kutatómunkájának eredményeiből ad válogatást a kötetben, amelyet *Ortutay Gyula* emlékének ajánl. A két nagy témakörből több fejezet a népszokások elméleti kérdéseivel foglalkozik. Különös hangsúlyt helyez a szerző az interetnikus kapcsolatokra, a kultikus elemek átadásának, átvételének a kérdéseire. E tekintetben elsősorban a Kárpát-medence népeinek kapcsolatát, a kulturális elemek mozgását, vándorlását vizsgálja.

Figyelemre méltó szempont a pszichikai háttérnek a felvetése, a szokások és hiedelmek lelki tényezőinek az elemzése az idegen hagyomány átvételének folyamatában. Nem elhanyagolhatók azok a szempontok sem, amelyek révén a szerző a honfoglalás kori magyarság műveltségének szokásokkal és varázslatokkal kapcsolatos rétegét vizsgálja.

Az egyéniségvizsgálat során jelentős eredményeket értek el a mesekutatók. A népszokásokat ebből a szempontból nem vizsgálták. Éppen ezért jelentős a kötetnek az egyén szerepét vizsgáló fejezete. Az egyén a népszokások életében jelentős tényezőként szerepel, sok esetben az egyéni erők vizsgálata nyomán lehet választ kapni egy-egy szokás variánsára, kihalására vagy újjáéledésére vonatkozóan. Ezekkel a kérdésekkel részben érintkező pontjai vannak a népszokások változásáról szóló fejezetnek. A szokásokra korok, korszakok nyomták rá bélyegüket, változást, módosulást és gyakran igen erőteljes átalakulást eredményeztek. Újváry Zoltán hangsúlyozza, hogy a szokások és a hiedelmek állandó változásban vannak, amely változások mögött gazdasági, társadalmi erők működését, a magyar művelődéstörténet szakaszait figyelhetjük meg. Jól tükrözik ezt az esővarázslásról, a gabonával összefüggő mitikus lényekről és a megkötés szokásáról írt tanulmányok.

A kötet népköltéssel összefüggő tanulmányai közül külön kiemeljük a virágnak a népi kultúrában, a népköltészetben való szerepével foglalkozó fejezetét. A virágkultusz gazdagon hálózta be a néphagyomány különböző területeit. A szer-

zö itt is történetiségben vizsgálja a kérdést, és rámutat arra, hogy a magyarság hajdani virágkultusza mennyire beleolvadt az európai hagyományba. A népi gyógyításra, a kultikus cselekvésekre, a hiedelmekre, a szokásokra és a költészet műfajaira vonatkozó, virággal kapcsolatos példákat egyaránt áttekinti.

A népi kéziratos könyvek kutatásának fontosságára mintegy két évtizeddel ezelőtt Újváry Zoltán hívta fel a figyelmet, s e kötetben több közleményének eredményét összegezi. A népi kéziratos könyvek jól tükrözik a magasabb irodalom érintkezési felületeit a néphagyománnyal, mint pl. az Árgirus-história az Arany Trombita alászállását, *Csokonat, Petőfi, Tompa, Lévy* és más költők verseinek népdallá válását. E tekintetben a

kötet egyik legtanulságosabb fejezetét a Kádár vitézről szóló históriás ének balladává való átalakulásának a vizsgálata nyújtja. A kéziratos népi irodalom témaköréhez kapcsolható a szerzőnek a népi verselőkre vonatkozó kutatása is. A kötetben egy versíró földműves gazdag költői munkásságáról kapunk áttekintést.

Újváry Zoltán válogatott tanulmánygyűjteménye a szokáskutatás fontos fejezeteit öleli fel, s a népköltészet sajátos, eddig alig vagy egyáltalában nem vizsgált részleteire hívja fel a figyelmet, és nyújt tanulságos szempontokat nemcsak a kutatás, hanem a honismerettel foglalkozók számára is.

Dr. Szamosújfári Sándor

A mohácsi malomgátban reng a nád

(50 népdal *Schneider Lajos* gyűjtéséből.

Szerk.: *Várnai Ferenc*)

(Mohács, 1981. 122 old. 14 kép)

Másfélezet dallamot gyűjtött össze évtizedek során *Schneider Lajos* (1889–1960) mohácsi tanító. Gazdag élete magyarok, németek, sokácok között telt és a közösség életéhez tartozó dalok szinte kínálták a lehetőséget a gyűjtőmunkára. *Schneider Lajos* tudatosan törekedett a gyűjtésre és a jellegzetes dalokat már egy előző kiadvány bevitte a köztudatba. A korábbi kiadás nyomán

alakult ki az az évente megrendezett népdaléneklési verseny, amelyen a dél-dunántúli megyék diákjai mutatják be tudásukat. A dalok tükrözik a magyar hagyományokat is – mint erre *Müller Géza* közművelődési felügyelő (Mohács) Ajánlásában rámutat. Ugyanakkor *Várnai Ferenc* szerkesztésében egy, a mai felfogással megközelíthető olyan dal-tá kerül az énekesek kezébe, amellyel még élő nóták hagyományát vihetik tovább a maguk és mások örömére. *Olvasi Imre* lektori munkája és *Kedve István* Mohácsot bemutató és idéző grafikái, nép motívumai gazdagítják az izléeses kiállítású kiadványt. *S. Nagy Hilka* korrekt kottagrafikái emelik az 50 népdal értékét. Mohács város Tanácsa nemcsak újabb emléket állított *Schneider Lajos* népdalgyűjtői munkásságának, hanem módot adott arra is, hogy új, korszerű feldolgozás szülessen.

Krisztián Béla

Kalotaszegi szegélyminta

s jól szerkesztett tablókön is láthatták a felszabadulás óta elért sályi eredményeket. Az ünnepségen is kitűnt, hogy milyen összefogás van a községvezetés, a párt- és a népfrontszervezet, a termelészövetkezet vezetősége, meg a közművelődés irányítói között.

Az ünnepségsorozatot 1984. november 19-én 14 órakor a kastély-iskola aulájában Fekete Jánosné tanácselnök nyitotta meg, majd Mihály István, a termelészövetkezet párttitkára avatta fel a hat emléktáblát. Ezután szép műsor következett. Terhes Sámuel versei, dalai szóltak meg az iskola tanulóinak és a sályi pávakörnek tolmácsolásában. Először hangzott el Sályban Liszt Ferencnek Eötvös József című zongoradarabja, Deli Krisztina zongoraművész nő előadásában. A kuruc szabadságharcok szellemét idézte Reményi Ede Rákóczi-indulója Barsi Ernő zengő hegedűjátékában. Utána dr. Szabadfalvi József megyei múzeumigazgató előadása hozta közel a hallgatókhoz az egykori Sályban is gyűjtő nagy néprajztudósnak, Györfly Istvánnak alakját. Ezt követte dr. Kovács Dánielnek, a HNF megyei honismereti munkabizottsága elnökének a honismereti munka jelentőségéről tartott előadása. A tudományos előadások után Barsi Ernő ismertette a kiállításokat, s megnyitójukat különösen ünnepélyessé tette Deli Krisztina Liszt: Venezia e Napoli című zongoradarabjának megkapó líraisággal és káprázatos technikával való tolmácsolásával.

A délutáni műsort ünnepi est követte, amelynek keretében Makó József, a mezőkövesdi pártbizottság titkára emlékezett meg Sály 40 év előtti felszabadulásáról történelmi hitelességgel, lebilincselő közvetlenséggel. Azután átvették a szót a néphagyományokat ápoló együttesek. A sályi pávakör a falu legrégebb népzenei hagyományainak, s Tompa Mihály kottás dalgyűjteménye darabjainak megszólaltatásával, a messi tájról jött, de a sályiakkal szoros baráti kapcsolatot tartó szentgáli pávakör pedig a Dunántúl legjobb népdalaival köszöntötte az ünneplő Sályt. A termet zsúfolásig megtöltő közönség gyönyörködhetett az általános iskola táncsoportjában, versmondóinak sályi verseket idéző szavalaiban. Aztán Hegyi Imre, a HNF megyei alelnöke szölte a falu népéhez, meleg szavakkal méltatva a hagyományok ápolásában elért eredményeit. Űde színfolt volt a borsodgeszti pávakör ízes, tréfás fonójelenete, s felejthetetlen élményt jelentett befejezésként a három pávakör együttes előadásában felhangzó sályi és szentgáli népdalsokor. Nem csoda ha ezt a hatalmas kórust a még nagyobb együttesnek: az egész közönségnek s a pávakörnek éneke követte. Az ünnepi estről a miskolci rádió hangfelvételt is készített.

Az est után a Bükkalja Tsz elnöke, dr. Nagy János adott fogadást a szövetkezet ebédlőjében. Másnap délelőtt a művelődési házban Fülöp Gyulának, az iskola nyugalmazott igazgatójának festményeiből rendezett kiállítást nyitotta meg Fegyveres Palázs vb-titkár, amit Nagy Lászlónak, a városi pártbizottság munkatársának tárlatvezetése követett. Délután pedig Kiss László igazgató nyitotta meg a Hangszer a sályi iskolások kezében címmel hirdetett hangversenyt, amelyen első ízben adtak számot tudásukról a sályi iskola hangszert tanuló növendékei, megszólaltatva zongorán, hegedűn, furulyán népdalokat, népdalfeldogozásokat. Weiner, Bartók, Járdányi, Farkas Ferenc, Bach, Mozart, Schumann és Kabalevszkij műveit. A hangversenyt az általános iskola énekkarának hangulatos sályi népdalsokra zárta, Ilonczay Józsefné vezetésével.

A szép kezdeményezést Sályban hagyománnyá kívánják tenni, s két évente meg fogják rendezni a sályi napokat.

B. E.

hogy kézműves honfitársainak az áldatlan hazai céhviszonyok miatt érzett elkeseredését szóvá tegye, részletesen felsorolja a kis kolónia mindazon feladatát, melyet a céhes legényegyletek mintájára alakított egyesületük vállalt, és amelyért önfeláldozón dolgozott. Ezek közül kiemelkedik a betegek és munkanélküliek segélyezése, valamint az újonnan érkezettek munkába állítása. Ez a „közgyámoltás” olyan megbecsülést szerzett a magyaroknak, hogy – mint Egressy írja – „ez okból német hazánkfiai magyarfiaknak adják ki magokat”.

A Szajna-parti magyarok szakmai iparkodására felfigyelt a Kossuth Lajos és Batthyány Lajos vezette Országos Iparegyesület is. 1844. február 11-én kelt levelükben a legújabb találmányok és divatos kelmék leírásait, illetve mintáit kérték tőlük, segítségül pedig pénzt és tekintélyük latbavetését ígérték. A párizsiak lelkesen köszöntötték a honi iparfejlődésért buzgalkodó Iparegyesületet, amelytől sorsuk jobbrafordulását remélték – otthon és külföldön egyaránt. Panaszos válaszelevelükben felhívták a nemzet képviselőinek figyelmét arra, hogy a céhek eltörlése nélkül aligha képzelhető el a magyar ipar korszerűsítése, és ezzel egyidejűleg a munkások helyzetének javítása. A betűvetéshez nem szokott kéz írta sorok az egylet céljairól is hírt adnak: „Itt Párisban egy magyar olvasó és véd társulatot rég szándékunk alapítani, hová csupán csak a magyaroknak lenne befolyások... hogy mi egybegyűlhettünk, olvashatnánk magyar iratokat, és ha valamely munkás társunk Párisba jönne, így azt könnyebb munkába hozhatnánk, és ha valamely társunk beteg lenne, azon könnyebben segíthetnénk”⁴. A kapcsolatfelvétel, a rendelkezésünkre álló dokumentumok szerint, csupán annyit eredményezett, hogy az Iparegyesület könyv-, valamint a Honderű és a Pesti Hírlap szerkesztőinek újsággüldeményei megteremtették az egylet rég óhajtott olvasókörének alapjait. A pénzügyi támogatás elnyerésére nem sok remény volt, mivel az időközben elkészült alapszabályokat Apponyi nagykövet nemhogy jóváhagyni, de átvenni sem volt hajlandó. Mindez azonban csak nehezítette, de meg nem gátolta a további munkát. A segélyezésre gyűjtött pénz és a könyvtár – ha lassan is – de gyarapodott, sőt iparosaink 1847 végén, az európai egyletek történetében elsőként, hírlapot is kiadtak. A Tároगतó című négyoldalas tájékoztató, melyet Garay János szítálegény öccse, Antal írt és szerkesztett, ugyancsak kézzel másolt volt, de hazai és külföldi híradásai, egyleti beszámolóit, valamint naiv verskéi így is nagy népszerűségnek örvendtek.⁵

A becses kiadvány iptörténetünk legkevésbé ismert időszakát felidéző lapjait 1848 februárjában szinte kitöltötték a népek tavaszának első eseményeiről szóló hírek. Ez az időszak egyben az egylet legradikálisabb korszakát is jelentette. A párizsi februári forradalom közismert és gyakorta idézett eseménye a Szajna-parti magyarság tisztelő látogatása Lamartine-nál. Ez a szép, bár hatástalan demonstráció nem volt előzmény nélküli. Iparosainkat nem az Ideiglenes Kormány szép szavai csalták ki az utcára. Forradalmiságukat már jóval előbb és sokkal nyomatékosabban bebizonyították. A trónon még Lajos Fülöp ült, és a munkások körül rendőrök vizslattak, amikor az egylet viharos ülésein a tagok a humanitás hiányát, valamint munkástársaik nyomorát és tudatlanságba taszítottságát panaszolták. A Tároगतó a következőkben jelölte meg közös céljukat: „Egyenlőnek termetettünk, nyújtsunk kezét egymásnak, karoljuk átt forrón egymást, s nevezzük egymást testvéreknek – nyújtsunk kezét, segéd kezét egymásnak, szegények és gazdagok, – munkások és polgárok, urak és uralkodók, s boldogok leszünk minyájan!”⁶

Ezek után nem meglepő, ha a lázas februári napok barikádjairól magyarjaink sem hiányozhattak. Bár a fegyvert ragadók pontos számát nem ismerjük, a fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint az akkor 38 tagú egyletben sokan akadtak, akik „fegyveresen állottak s vegyültek a nép közt, kinél puska, kinél kard, dárdá, szurony, fa darab, sőt még kard hüvellyel is harcoltak” – ahogy a Tulleries ostromnál megsebesült Garay Antal írta naplójában.⁶ A krónikák arról is beszámoltak, hogy a magyarok közül később sokan beléptek a nemzetőrségbe is.

A Tároगतó március 5-i száma lelkesen üdvözölte a forradalmat, s közben reménykedően tekintett Pest-Buda felé: „A nép lázadt, s okbul, meg unta hordani azon igát, a mely nyakára vettetett, alkotmányt kiáltott! – a mely tőle meg lón tagadva, – fegyvert fogott, s le győzte a vér szopó s zsarnok ellenét... Éljen a nemzet! Éljen a szabadság! S éljen a vérrrel szerzett REPUBLICA!! Hisszük, hogy ezen nép lázadás nagy változást fog szülni egész Európában, s hisszük, hogy a Magyar Aristocrátia is fog rajta bókolni, a nép pedig megfogja érteni, hogy az ő kezében van a hatalom, akarni kell csak, s meg lesz a boldogság!”⁷ A botcsinálta, tollforgatásban járatlan cikkíró nem sejtette, hogy tíz nap múlva Pesten is végigszöpp a forradalom forgószele, mint ahogy azt sem tudhatta, hogy a párizsi magyarok éppen március 15-én vonulnak majd az Hôtel de Ville elé a kormány üdvözlésére. Az egylet elnökének, Bucsanszky Bertalannak kérésére a Párisban tartózkodó Hugó Károly és Dobsa Lajos színműírók vállalták a beszéd elkészítését, és a mintegy 300 fős csoport vezetését. A magyar és francia zászlók alatt felvonuló küldöttség élén a pesti dal- és táncársulat díszes atillába öltözött tagjai haladtak, köztük Fitos Sándor, ki az utcai harcokban is jeleskedett. Lamartine szívélyesen fogadta a magyarokat, akikben szavai – mint tudjuk: hiú

⁴OL P 1073. 22. cs. 59. t.

⁵A Garay-család tulajdonában (Budapest)

⁶Garay Antal: Párizsi és hazai forradalmi emlékeim 1848/49. Gyoma, 1914.

Helytörténeti gyűjteményekről

Szobabelső a bajai bunyevác-délszláv tájházban
(Mándics Mihály felvétele)

Falumúzeumok Bács-Kiskun megyében

„A közgyűjtemények rendeltetésének, a nemzeti értékek megóvásának teremti a Honismereti mozgalom társadalmi elismerést, megbecsülést és igen széles tömegbázist. Különösen nagy fontosságot tulajdonítunk az összehangolt közgyűjteményi segítségnek.” Mi is számba vettük megyénkben a megtett út eredményeit és az elkövetkezendő időszak lehetőségeit. Nem valaminek a befejezése tehát, hanem kiindulási pont is. A kibocsátott „Adatlapok”-ra a települések 92⁰/₀-a tisztelte meg a megye Honismereti Albizottságot válaszával. Ezúttal csak a gyűjteményekről szólnunk.

Nyilvántartásunk szerint a megyében társadalmi úton, lelkesedésből létrejött gyűjteményeink száma jelenleg 44. Ebből úgynevezett tájház 13, amelyből 3 nemzetiségi tájház: Baján bunyevác (délszláv), Hartán német, Kiskörösön pedig szlovák nemzetiségű. A többi helytörténeti gyűjtemény is tükrözi a nemzetiségi jelleget ott, ahol vegyes lakosság él. A nyilvántartott magángyűjtemények száma 48. Magánosok kezében is sok értékes tárgyi emlék van, amelyhez életük végig ragaszkodnak és nem adják át a közgyűjteménynek. Persze ezeket is nyilvántartjuk. A „falumúzeumok” fenntartói általában a helyi tanácsok, ritkábban az iskolák. Künszentmiklóson például nagyon sokat segít a Kiskunsági Nemzeti Park a hely-

A madarasi iskola
helytörténeti
gyűjteményéből
(Harangi Péter felvétele)

Szobabelső a kiskörösi szlovák tájházban
(Dulai András felvétele)

történeti gyűjtemény működtetésében, fenntartásban. Teljesen új példával állunk szemben Kiskunmajsán, ahol a Jonathán Mgtsz saját épületét ajánlotta fel helytörténeti gyűjtemény létrehozására és vállalta annak fenntartását. Sőt még külön egy tájházat is kialakított. Balotaszálláson a Kossuth Mgtsz egy tanyamúzeumot alakít ki, és fenntartására is vállalkozik. Az iskolamúzeumok szép példájával találkozhatunk Csávoly, Jánoshalma és Madaras községekben. Gazdag ipartörténeti gyűjteménye van Kecskeméten a 623. sz. Vágó Béla Ipari Szakmunkásképző és Szaközépközpontjának. Felsorolását nem vállalhatjuk e rövid írás keretében, hol vannak azok a szép gyűjtemények, amelyek látogatottak is. Nagyon sok helyen — bár nem tematikus alaposan — gyűjtik a mezőgazdasági eszközöket a történelem-szakterem gazdagítására.

A gyűjtemények vezetői között legnagyobb számban a pedagógusokat találjuk meg, de van könyvtáros, múzeológus, történész, népművelő, hivatásos BM-tiszt, postai tisztviselő, tűzoltó tiszt is. 25 helyen krónikaírással is foglalkoznak. Megyei lapunkban kéthetenként jelenik meg a *Honismereti oldal* s emellett időszakonként is közlik, hogy a megyében hova látogathatnak az érdeklődők.

Mándics Mihály

Falumúzeum az Ipoly mentén

Női ködmön
(Lánczos József felvétele)

Palást (Plaštovce) palóc község az Ipoly jobb partján a Korpona-patak mellett. Hagyományörző település, lakói valamikor elsősorban földműveléssel és állattartással foglalkoztak. A századforduló táján a községnek több fogadott pásztor is volt.

A faluban évek óta pezsgő művelődési munka folyik. Ennek fő irányítója a CSEMADOK helyi szervezete. Különösen a hagyományörzés terén végeznek komoly munkát, hiszen folklórcsoport, menyecskekórus és férfi éneklőcsoport működik ma is a faluban; szüreti ünnepségeket, lakodalmas bemutatókat, népviseleti bálakat rendeztek több alkalommal. S ha már a népművészetről esett a szó, hadd mondjuk el, hogy legtöbb figyelmet talán a községben végzett tárgyi néprajzi gyűjtés érdemel.

Az 1960-as években néhány lelkes CSEMADOK-tag — Pásztor József, Kiss István, Gál János, Gyenes István, Oroszlány János, Blaskó István — kezdeményezésére széles körű néprajzi gyűjtés kezdődött Paláston. A munkába szinte az egész lakos-

ság bekapcsolódott, Ennek eredményeként több száz használati tárgy, régi ruhadarab gyűlt össze. Az értékes gyűjteményt 1970-ben a volt Palásthy-kastélyban helyezték el. Sajnos, 1975-ben a tárgyakat ki kellett innen költöztetni, s azok csaknem egy évtizedig az iskola öreg melléképületében zsúfolódtak — kivéve az enyészetnek. A még meglévő gyűjteményből 1980-ban e sorok írójának kezdeményezésére az ipoly-sági Honti Közművelődési Klub kiállítást rendezett. Ez a palástiakat további munkára ösztönözte. A helyi tanács, Tasy Zoltán elnökkel az élen, a gyűjtemény rendelkezésére bocsátotta a falu egyik középületét, a volt állatorvosi lakást. Miután ezt szépen helyreállították, három helyiség jutott a gyűjteménynek, egy tanácsterem pedig a CSEMADOK-nak.

Mit is láthat ma az érdeklődő ebben a falumúzeumban? Az első teremben a népi kerámia termékeit állították ki. A cserépedényeket a falu lakói egykor a bakabányái és a gömri fazekasoktól vásárolták. Bakabányáról még az 1930-as, 1940-es években

2. A második kérdés, hogy az íróknak tekintett személyről milyen adatok kerüljenek a topográfiai adattárba. A lehetséges adatokat tíz kérdéscsoportba soroltuk, amelyek – érzésünk szerint – minden fontos tudnivalót tartalmaznak. Hangsúlyozzuk, hogy csupán a lehetséges, nem pedig a kötelezően felveendő adatokról van itt szó. Nagyobb alkotóknál igyekeznünk kell minden adatot a lehető legpontosabban felkutatni, kisebbeknél bizonyos kérdések megválaszolatlansága esetén is lezártnak tekinthető az adatgyűjtés. Egy-egy kérdéscsoport pontos kidolgozása (például a hozzá utazásoké) sokkal jelentősebb régebbi íróinknál, a maiak gyakori utazgatásairól valószínűleg elég hozzávetőlegesen felsorolnunk, hogy hol, merre jártak az országban életük egyik vagy másik szakaszában. (Kivéve, ha fontos, műveikkel kapcsolatos utazásról van éppen szó.)

A tíz kérdéscsoportnak háromféle feldolgozását látjuk lehetségesnek, de közülük a második módszernek további három, a harmadiknak pedig egy szűkített variánsa is van, összesen tehát hétféle megközelítési, adatgyűjtési módról lesz szó az alábbiakban. A három „fő módszer” csak a fogalmazásban, a négy variáns pedig csupán korlátozott voltában tér el a többitől, azaz minden feldolgozási módban ugyanazok a kérdések ismétlődnek. Mielőtt a részletekbe bocsátkoznánk, soroljuk fel a tíz kérdéscsoportot: az első az írók születési adataira, majd a továbbiakban iskolázásukra, lakóhelyeikre, utazásaikra, műveik helyi vonatkozásaira, halálukra és sírhelyükre, emléktábláikra, az emléküket őrző domborművekre és szobrokra, a róluk elnevezett intézményekre és utcákra, terelőkre, végül az esetleges emlékszobákra, emlékműzeumokra vonatkozik. (A felsorolásból kitűnik, hogy előtérbe csak öt kérdéscsoport szorult, ezekre remélhetőleg maguktól az íróktól kaphatunk majd választ: ez nagyon megkönnyítené az utókor irodalmi topográfusainak a dolgát.)

3. Az első feldolgozási mód szerint arra vállalkozik az irodalmi topográfia önkéntes munkatársa, hogy egy-egy általa kedvelt, nagybecsült, vagy egyszerűen ismertetődnék ítélt íróknak egy-egy helysége vonatkozó adatait gyűjti össze. Ebben az esetben a kérdéscsoportok címként feltett kérdései igen vagy nem felelettel összefoglalóan megválaszolhatók, és nemleges válasz esetén a részletkérdések nem is kerülnek elő. Kérdőívünk ez esetben az I. sz. kérdőív. (Lásd a mellékleten.)

Magától érteendő, hogy ha valaki több író, költő vagy tudós adatait igyekszik feldolgozni (de nem az összes, az illető helyen szóba jöhető íróét), akkor minden íróról külön válaszlaponkat kell készítenie, amelyeken a címként szereplő helynév változatlan, az író neve változik. Ugyanez az eljárás, ha egy íróknak több szomszédos helysége vonatkozó adatait, esetleg egy tájegységen vagy megyén belüli mozgását, életútjának tehát egy részletét akarjuk adatszerűen feldolgozni. Ekkor válaszlapjainkon az író neve változatlan, a helységnevek változnak. Az így kitöltött válaszlapok képezhetik azután az alapját egy olyanféle tanulmánynak, mint pl. „Vörösmarty Fejér megyében”. (Ilyen tanulmányok megírása a topográfia minden résztvevőjének joga és lehetősége, de már túlnyújt magának a topográfának a célkitűzésén: mi csak a pusztá tények, adatok felsorakoztatását tűztük ki gyűjtőmunkánk céljául.)

Kívánatos, hogy minden kérdéscsoport válaszait külön-külön lapokon foglaljuk össze, azaz (feltéve, hogy válaszaink csoportonként elférnek egy-egy lapon) elméletileg tíz (gépírólap nagyságú) válaszlapot készíthetünk egy íróknak egy helységhez kapcsolódó adatairól. Gyakorlatban ez a helyzet még a fővárosban és néhány nagyobb városunkban is csak ritkán adódhat, mert lehet, hogy az író ott született, ott lakott, ott járt iskolába, s ott is van eltemetve, de az utazásokra vonatkozó kérdéscsoportnál már csak arra felelhetünk, hogy az adott helységen belül hova szokott volt ellátogatni. Az sem valószínű, hogy a „hálás utókor” emléktáblákkal is, szoborral, utcanévvél, sőt még emlékszobával is megtisztelte, azaz mind a tíz kérdéscsoportra tudunk választ adni egy adott helységen belül. Mindenesetre külön válaszlapot készítsünk minden megválaszolható kérdéscsoporthoz, mert adatgyűjtésünk csak így lesz áttekinthető.

4. Jó lenne, ha minden adatgyűjtő vállalkozna arra is, hogy a válaszlapok elkészítése előtt még nagyobb áttekintést és feldolgozási lehetőséget nyújtó cédulákra vezeti rá az adatait. Ez különösen a következők sorra kerülő összetettebb módszereknél szükséges, de nem ártana az első kérdőív alapján dolgozó adatgyűjtőknek sem. (Minden ilyen filológiai, adatgyűjtő munkánál fontos, hogy ne takarékoskodjunk a papírral, mert a későbbi feldolgozást az áttekinthetőség, a cédulák különböző szempontból való sorba rakása nagyon megkönnyíti.) Az író egy adott helységen belül is lakhatott pl. több utcában. Ha minden lakásáról külön cédulát készítünk, akkor ezeket a feldolgozás során rendezhetjük az utcák névsorában, és rendezhetjük időrendben is. Ez a két szempont lesz majd végső soron a rendező elve irodalmi topográfiaink kiadványaiknak. A cédulák nagysága egy írógéplap negyedrésztét teheti ki: kb. 10,5 x 14,5 cm alakú téglalap, amelyre a hosszabb oldallal párhuzamosan írhatjuk adatainkat, pl. így

ADY ENDRE

BUDAPEST V. ker.

Apáczai Csere János u.4.

1909--1911-ben gyakori vendége a Nyugat asztalának a Bristol Szállóban

A cédulákon (legcélszerűbb a hátlapjukon: ott bőven van rá hely) fel kell tüntetnünk adatunk forrás-helyét is, mert anélkül tudományosan nem használható az adat. (Fenti példánk adatát pl. Vargha Balázs még említésre kerülő kötetéből céduláztuk ki, ez tehát a könyv megfelelő lapszámával együtt felírandó rá, s mellé az esetleges többi használt forrás, amely ezt az adatot tartalmazza.) Az így nyert adatok kiegyesí-tendők. Ez pl. az utca akkori neveivel és azzal, hogy kikkel találkozott ott Ady, ismerünk-e pontosabb és fontos látogatási dátumokat, esetleges egyéb részleteket. Mindez ráfer ilyen formátumú cédulára. Talán nem is kellene hangsúlyoznom, hogy gyűjtőmunkánkat az eddigi szakirodalom áttekintésével kell kezde-nünk. Csak a már eddig közétett adatok ismeretében kezdjük hozzá azok *ellenőrzéséhez*, ha kell: *javít-rásához és kiegészítéséhez*. Régi betegsége irodalmi adatgyűjteményeinknek - lexikonoknak, irodalomtör-téneteknek, monográfiáknak egyaránt -, hogy a korábban már publikált adatokat ellenőrzés nélkül átve-szik az újabb kiadványok, s a hibás adatok évtizedeken át hagyományozódnak, esetleg többféle változat is található belőlük. Topográfiai adatgyűjteményünk szeretne szakítani ezzel a rossz „hagyománnyal” *Ezért* nem elégszünk meg azzal, hogy egy adott esetben eddig publikált két téves adat mellé felsorakoztatunk most egy harmadikat, s az olvasóra bizzuk, hogy melyiket hiszi el, hanem a korábbi tévesnek bizonyuló adatokat igyekszünk érvekkel is megcáfolni, az új gyűjtés helyesnek vélt adatát pedig bizonyítani. Ezért is szükség van a korábbi - esetleg egymásnak ellentmondó - nyomtatott források feltüntetésére. Helykimé-lés és az írással való takarékoskodás, azaz a munka „termelékenységének a fokozása” érdekében régi bevált módszer a forrásoknak csak betűjelekkel, ritkábban előfordulóknál a szerző családnévével való jelölése. Rövidítéseink feloldását szintén cédulákra ajánlatos rávezetnünk, hogy azután végül cédulánkat névsor-ba szedve összeállíthassuk rövidítéseink teljes jegyzékét. A múlt század végéig mindenkinek legfonto-sabb forrása lesz bizonyára az előző évben „reprint” nyomással újra vásárolható vál tizenégy kötetes hatalmas mű, Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái (Bp. 1891-1914.). Közbevetőleg: topográfiai adatgyűjtésünk bevallott végcélje, hogy egy „új Szinnyei” szülessék belőle, és pedig a kétnyelvű szótárak mintájára egy a *helynevekkel*. Önkéntes adatgyűjtő táborunk nagyságától és szorgalmától függ, hogy a hoz-zájuk való adatok összeállítása ismét több mint húsz évet igényel-e, vagy hamarabb is befejezhető lesz a munka. Ennek a műnek a rövidítése egyszerűen Sz. lehet, utána római számmal a kötet sorszáma, majd arab számokkal a megfelelő hasáb száma következik. (Szinnyei ugyanis minden lapot ketté osztva a két hasábot külön számmal látta el.) Az például, hogy Vörösmarty 1800. dec. 1-én született Nyéken, (Fejér megyében) Sz. XIV. 1341. jeltéssel lenne ellátandó a cédula hátlapján, amelyen az I. kérdőív 1. kérdés-csoportjának a) kérdésére adna választ a VÖRÖSMARTY - NYÉK kérdőív választait készítő kutató.

Mondhatna valaki, hogy mi szükség van ilyen közismert adatok újból való „összeírására”. A kérdés nem ilyen egyszerű, mert csak múlt századi nagyjainknál maradvá: Arany János születési dátuma már nem ilyen biztos, ismertetnünk kell tehát a különböző (magától Aranytól is említett) adatokat, s rögzítetnünk a mai tudásunk szerint biztosra vehetőt, Petőfinek pedig születési helyéről is mindmáig viták folynak, a dátum pedig a kiskőrösi szülőház régi emléktábláján is. 1822. dec. 31., holott mai tudásunk szerint éjfél után, azaz 1823. jan. 1-én született a költő. Adatgyűjtésünknek ezeket a változatokat is rögzítenie kell a forrá-sokra való hivatkozással, kiemelve a mai álláspontunk, ismeretünk szerint biztos vagy legvalószínűb ada-tot, esetleg beismerve, hogy a kérdés pontos adatok hiányában mindmáig tisztázatlan.

Hasonlóan rövidíthetők a mostani gyűjtésünk korai és kisméretű előzményeként tekinthető és feltét-lenül átnezendő kötetek, a Vargha Balázs szerkesztette *A magyar irodalom helyi hagyományai* (1954) és Lengyel Dénes: *Irodalmi kérdések* (1974), amelyek a Tankönyvkiadónál jelentek meg. Rövidítésül javasolom a VB., illetve LD. betűket, s ha egy adat nálunk megtalálható, éppúgy hivatkozunk rájuk is a lap-szám megjelölésével, mint Szinnyei nagy művére, vagy a Magyar Irodalmi Lexikonra (1963-1965), rövidítve MIL, vagy A magyar irodalom története 6 kötetére (1964-66), MIT rövidítéssel.

A folyóiratoknak, sorozatoknak általában elfogadott és használt rövidítésük van, jó, ha ezeket a szokásnak megfelelően használjuk. Például az Irodalomtörténeti Közlemények - IK, az Irodalomtör-ténet - It, a Magyar Nyelv - MNy, az Irodalomtörténeti Füzetek - IF stb. Mindezeket irodalomtörténeti kézikönyvekből könnyen megtanulhatja az e téren esetleg még járatlan amatőr gyűjtő. (Ha szükségesnek látszik, az egységes jelölés előmozdítására összeállíthatjuk majd és gyűjtőinknek szétküldjük sok szorosítva a rövidítések minél teljesebb jegyzékét.) Mint említettem, egy-egy monográfia rövidítése cédulánkon a szerző neve lehet, s ha ugyanannak a szerzőnek több művét is használtuk forrásként, akkor a név után tett ún. index-számmal különböztethetjük meg a műveket egymástól, amelyeknek a teljes címét rövidíté-s-jegyzékünk tartalmazza. (Tehát pl. Horváth¹, Horváth² stb. lehet Horváth János különböző műveinek a rövidítése.) A rövidítések után természetesen közlendő a lapszám, illetve folyóiratoknál az évszám és a sor-zám is.

Elnézést kérek mindazoktól a már jelentkezett vagy ezután jelentkező munkatársainktól, akik a filoló-giai munkának ezeket az apró fogásait éppen olyan jól ismerik mint én, amiért ilyen részletes magyaráz-gatásba bocsátkoztam, de remélem, olyanok is bekapcsolódnak gyűjtőmunkánkba a honismereti mozgal-mon keresztül, akiket egy-egy helység vagy egy-egy író szeretete ösztönöz a részvételre, de filológiai mun-kában még sohasem vettek részt, tehát némi útbaigazításra szorulan. Itt jegyzem még meg, hogy folyó-iratoknál az évszámon és az az évi sorszámon kívül közölhetjük a füzetben esetleg megadott pontosabb dá-tumot is, valamint a folyóirat évfolyamának a számát. Így még biztosabb, hogy feltételezhető sajtóhiba vagy elírás esetén is megtalálható lesz a megadott forrás valamelyik adatunk alapján.

5. Különösen fontosá válik a pontos, részletező *cédulázás*, ha a II. kérdőív szerint egy egész település (város, falu, illetve a fővároson belül egy egész kerület) valamennyi írójának az adatait össze akarjuk gyűjteni. Ilyenkor akár az író, akár a hely, akár az időpont megváltozik, új cédulára van szükségünk, hogy adatainkat az írók névsorában is rendezhessük, a helynevek (utciók) szerint is, és az egyes írók adatait pedig időrendbe is szedhessük a feldolgozás során. Az I. kérdőív alapján végzett adatgyűjtésnél is fontos, de itt szinte nélkülözhetetlen, hogy a feldolgozott település *térképét* is beszerezzük és adatainkat belerajzoljuk. Ugyancsak fontos, hogy minél több *fényképfelvétellel* illusztráljuk adatgyűjtésünket. E második gyűjtési mód szerint a kérdőív kérdései a mellékletünkön látható formában módosulnak.

Ha többen is bekapcsolódnak egy-egy helység irodalmi adatainak a gyűjtésébe a kérdőív alapján, jó, ha munkaközösségként megfelelő munkamegosztással dolgoznak, egyikük a születési, másíuk az iskolai stb. tudnivalókat gyűjti össze. Főleges lenne ugyanazokat az adatokat több gyűjtőnek is rögzítenie.

Tulajdonképpen ennek a II. sz. kérdőívnek az alapján kell dolgozniuk azoknak a gyűjtőknek, akik csak a bevezetésben említett három szűkített variáns feldolgozására éreznek kedvet, akár speciális érdeklődésűktől, akár (nagyobb városokban) az anyag bőségétől indítatva, és nem vállalkoznak minden kérdéscsoport *teljes* feldolgozására. Lényegében ilyen korlátozást javasoltam az imént a munkaközösség munkamegosztásával kapcsolatban is, de a feladat szűkítése elképzelhető (és az eredmény az országos gyűjtés számára akkor is nagyon fontos), ha nincs olyan munkaközösség, amely a feladat szűkítése folytán kimaradó kérdéscsoportokat felosztja maga között.

Tapasztalatból tudom, hogy vannak olyan honismereti gyűjtők, akik egy adott hely (esetleg tájegység, megye) emléktábláira *szpecializálódtak magukat*. Mások a születési, iskolai vagy temetési adatoknak váltak a szakembereivé. Részgyűjteményükkel éppúgy bekapcsolódhatnak a topográfiai adatgyűjtésbe, mint azok, akik mind a tíz kérdéscsoport feldolgozására vállalkoznak. (Felhívom azonban az emléktáblák fényképezőinek a figyelmét arra, hogy nem elég csupán az emléktáblát megörökíteniük, a ház képe is fontos, amelyen a tábla vagy dombormű látható, s a feliratokat írásban is rögzítsük külön, mert nem biztos, hogy a fényképről minden írás tisztán leolvasható.)

A második változat a kérdések feldolgozásának *időbeli korlátozása*. Elképzelhető például ilyen feldolgozás: Székesfehérvári írói a XIX. században.

Végül a harmadik változat az írók korábban felsorolt csoportjai szerinti korlátozást teszi lehetővé, akár időbeli megkötés nélkül, akár azzal együtt. Tehát például Debrecen szépprózai írói, költői, társadalomtudományi írói, publicistái egy bizonyos időszakban vagy a kezdetektől napjainkig.

6. Ilyen specializált gyűjtőmód akkor is elképzelhető (és örömmel üdvözlendő), ha valaki *egy író* összes adataiból csupán az *emléktáblákat, domborműveket, szobrokat* gyűjti össze, és pedig nem is csak egy helységben, hanem nagyobb területen, az egész országban, sőt határainkon túl is. Ez a negyedik variáns már a III. kérdőívünk specializált, szűkített változata.

A *harmadik gyűjtőmód egy-egy író* teljes pályafutásának összes olyan adatát tűzi ki céljává, amely *valamilyen hellyel kapcsolatos*. Ez a fajta kérdőív a tíz kérdéscsoporttal szintén mellékletünkön látható III. kérdőív).

A feltett kérdésekből is világos, hogy *irodalmi topográfiánk nem ismer országhatárokat*. (Vargha Balázs és Lengyel Dénes említett kis könyvei csak a mai határokon belüli irodalmi hagyományokat gyekeztek feltérképezni.) Topográfiáinknak tartalmaznia kell íróink adatait akkor is, ha azok határainkon üli helyekre vonatkoznak. Hogy csak a legnagyobbakénál maradjunk: Arany János vagy Ady Endre (és ármely más írónk) születési helyére vonatkozó adatok éppúgy beletartoznak topográfiánkba, mint Ady ülföldi utazásai vagy Petőfi összes útja a segesvári csatáéig.

De nemcsak erről van szó. *Magyar író mindenki*, aki a fentebbi topográfiai kritériumoknak megfelelően számítt. Akkor is az, ha egész élete vagy annak egy része határainkon kívül folyt le, de *magyarul írt* vagy *ír*, tehát az immár sokáig magyar irodalmi „sip” valamelyik ágához tartozik. A más országokban élt vagy élő újabb magyar írók adatainak az összegyűjtése elsősorban nem honismereti aktivistáink feladata ez majd (igyekezzünk bekapcsolni a baráti szomszéd államok magyar irodalomtörténészeit, egyetemi nagyir tanszékeit és más kulturális intézményeiket), de főleg régebbi íróink olyan adatai, amelyek aatárainkon kívüli helyekhez kötődnek, a mi gyűjtőmunkánkban is fontosak s ha a helyszínre nem is jut el alaki, az eddigi szakirodalom feldolgozásával megoldhatja a kérdést.

Topográfiai gyűjtőmunkánkban azonban teljesen a mi kiépítendő gyűjtőhálózatunk feladata lenne a magyar Népköztársaság területén a *nem magyar nyelvű alkotások íróinak* a magyar nyelvűekkel *tegegyező* feldolgozása bármelyik fenti kérdőívünk alapján. A magyarországi latin, német, szlovák, orvát, szerb, szlovén, román vagy más nyelvű irodalom topográfiai adatainak a feldolgozása is életartozik gyűjtőmunkánkba.

Ugyanígy fontosnak tartjuk külföldi, idegen nyelvű írók magyar helyekkel kapcsolatos adatainak az szeggyűjtését is, természetesen csak a Magyar Népköztársaság területén, mind a múltban, mind a :lenben, akár hosszabb ideig tartózkodtak országunkban, mint pl. a nemrég elhunyt Krleža, Goga, (vlezdoslav, Lenau stb., akár csak vendégként jártak itt, mint pl. Thomas Mann vagy Rabindranath agore. Különösen fontos ez az adatgyűjtés az itteni vendégeskedésükből művek is születtek, mint pl. ablo Neruda vagy Franz Fühmann esetében. Ugyaníde számítandók a magyar irodalom külföldi

Egyelőre inkább „befelé” terjeszkedik a múzeum s megfelelő helyiségek híján nem tárgyakat, hanem ismeretanyagot gyűjt. Önéletíró pályázatot hirdettek idős tsz-tagok számára, de magnetofonnal is gyűjtik a visszaemlékezéseket. Hozzákezdtek a helytörténeti fényképanyag alapjainak a lerakásához. Terv és elképzelés van tehát bőven, néha több is, ment amennyit a mecénás termelőszövetkezet erre a célra szánna.

Jó helyre teszi tehát a Jonathán Tsz a kulturális alapnak a helytörténeti gyűjteményre jutó részét. A múzeum máris fontos közművelődési feladatot tölt be. A helybeli — sőt környékbeli — művészeknek lehetőséget ad műveik kiállítására, de egyik-másik bemutatójuk országos érdeklődést is kelt. Ilyen volt például decemberben a *Gy. Szabó Béla*-kiállítás. A neves kolozsvári művészt ugyanis régi szálak fűzik a Kiskunmajsja melletti Szankhoz, egyetemistaként itt kezdett el rajzolni. A település általános iskolásai sűrűn felkeresik a gyűjteményt, hogy szemléltető bemutatóval egészítsék ki történelemóráikat. Hétről hétre idős parasztemberek látogatnak ide a pályázat meghirdetése óta, hogy hozzanak valami tárgyi emléket, vagy magnóra mondják életük egy-egy fontos szakaszát.

A kecskeméti múzeum szakmailag támogatja a majsai gyűjtemény munkatársait, így a múzeum egyre színvonalasabban töltheti be hivatását. Nemcsak azért rendhagyó tehát ez a helytörténeti gyűjtemény, mert egy nem akármilyen termelőszövetkezet tartja fenn, hanem azért is, mert vezetőjének lelkesedése és elkötelezettsége révén, s a falu közművelődésében játszott szerepével messze kiemelkedik az átlagos, sokszor megmerevedett, üvegbúra alá helyezett helyi gyűjtemények sorából.

Halász Péter

Cipézműhely a Helytörténeti Múzeum állandó kiállításán (Paskuj Iván felvétele)

E HELYEN

ÁLLOTT A HÁZ,
AHOL

ROSSUTH LAJOS

1848. OKTÓBER
1-2-ÁN LAKOTT.

AZ 1929-1933-AS GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG IDEJÉN
ANYOMORBAN ÉLŐ CSONGRÁDI PROLETÁR TÖMEGEK
EGYSEGESEN EMELTEK FEL SZAVUKAT
A TÜRHETELLEN ÉLETKÖRÜLMÉNYEK MIATT
ITT ÁLLOTT A RECI VÁROSHÁZA, AHOL A TŰNETŐK
1931. JANUÁR 30-ÁN MUNKÁIK KENYERÉT KÖVETELTEK.
A JOCSAH FELLEPO SZEGÉNYEKET-RENDŐRÉSCSENDŐR-
ERŐK BEVETÉSÉVEL BRUTÁLISAN SZETVERTEK
A TŰNETŐ PROLETÁROK EMLÉKÉT
TISZTELTETEL ORZI AZ ÚTOKOR,
CSONGRÁD, 1975. JANUÁR 30.
MSZMP, CSONGRÁD VÁROSI BIZOTTSÁGA
CSONGRÁD VÁROS TANÁCSA

Csongrád város emléktáblái

TESTVERESÉK
KÖT DÖLÉ BEMÁRT
MIVÉ NYEMES
ÉN
NEMTLEN TŰRŐ
EGY HÁZANAK
EKE PÓLÁRAI
TESTVÉREK MIVÉ
ROSSUTH LAJOSNAK
CSONGRÁD 1848. OKTÓBER 1-2-ÁN
1908. MÁJUS 15-ÉN

1848

1948
ITT VERTE SZÉT
CSONGRÁD
SZABADSÁGSZERETŐ
NÉPE
1848. JÚLIUS 29-ÉN
A VÁROST MEG-
SARCOLÓ CSÁSZÁRI
CSAPATOT ÉS KI-
SZABADITOTTA
BLÁZSIK MIHÁLY ÉS
SALLAY JÁNOS NEMZETŐRÖKET

A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT
CSONGRÁDI SZERVEZETE
1944. NOVEMBER 26-ÁN ALAKULT MEG
A VÁROSHÁZÁN,
DECEMBER 7-ÁN NYITOTTA MEG KAPUJÁT
A CSÉHEGYI KÁROLY U. / LENIN U. 8. SZÁM ALATT.
HAJÓ RÖVIDFESZÉN E HÁZBA MÖLTÖZÖTT.
A NEMZETI ÚJJÁSZÜLETÉSERT KÜZDŐ DÖLŐ TÖMEGEK
ELHARCOSAINAK HELYI KÖZPONTJA
ITT BONTAKOZTATTA KI TEVEKÉNYSEGET
A PÁRT POLITIKÁJÁNAK ERVÉNYESÜLÉSEÉRT
CSONGRÁD VÁROS SZOCIALISTA FELVIRÁGOZTATÁSAÉRT,
LAKOSAINAK BOLDOGABB JOVOJÉÉRT,
CSONGRÁD, 1975. APRILIS 4.
MSZMP, CSONGRÁD VÁROSI BIZOTTSÁGA

(Dudás Lajos felvételei
a 23. oldalon levő írásához)

1982/4

HONISMERET

Ára: 6 Ft

Csaroda középkori templomának szentélye a XIV. századi freskóra került a XVII. századi református díszítés (Vadász György felvétele).